



**GÜMRÜK BİRLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ  
MÜKTESEBATININ TÜRK DIŞ TİCARETİ  
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:  
KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA**

**Sümeyye GÖKÇENOĞLU**

**Yüksek Lisans Tezi  
İktisat Anabilim Dalı  
Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO  
2018  
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.**  
**ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**GÜMRÜK BİRLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ MÜKTESEBATININ TÜRK  
DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR  
UYGULAMA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Sümeyye GÖKÇENOĞLU**

**Tez Danışmanı:**

**Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO**

**ERZURUM-2018**

## TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Erzurum Teknik Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin .....süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma başvurusunda bulunmadığım takdirde tezimin tamamının her yerden erişime açılmasında sakınca yoktur.

Sümeyye GÖKÇENOĞLU



ONAY

Sümeyye GÖKÇENOĞU tarafından hazırlanan **Gümrük Birliği Ve Avrupa Birliği Müktesebatının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Uygulama** adlı bu çalışma 17.07.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oy birliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim dalı İktisadi Gel. Ve Uls. İktisat Bilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Dr.Öğr.Üyesi Tuba ŞAHİNOĞLU

(Başkan)



Dr.Öğr.Üyesi Esra Sena TÜRKO

(Danışman)



Dr.Öğr.Üyesi Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI



Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 10 / 01 / 2019

Enstitü Müdürü



## ÖNSÖZ

Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda çok sorgulandığı dönemler geçirmiştir. Üyelik sürecinde atılan en büyük adımlardan biri olan Gümrük Birliği'ne üyeliğin ise Türkiye ekonomisine ne tür etki yarattığı, kazanım ve yatırımlarının ne olduğu bilimsel çalışmalara konu olmuştur.

Bu çalışmanın başlıca amacı, Gümrük Birliği üyeliğinin ve Türkiye'nin uzun vadeli hedeflerinden biri olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde AB müktesebatı kapsamında uygulanan düzenlemelerin, Türk dış ticaretinde meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında beni en başından beri değerli önerileriyle yönlendiren ve her türlü desteği sağlayan kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO'ya; katkı ve rehberlikleri için sevgili jüri hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI ve Dr. Öğr. Üyesi Tuba ŞAHİNOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca ve çalışmamın neticelenmesinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli babam Şahin GÖKÇENOĞLU, kıymetli annem Gülsem GÖKÇENOĞLU, ablam A. Betül GÖKÇENOĞLU ve kardeşlerim M. İkbâl GÖKÇENOĞLU ve M. Berat GÖKÇENOĞLU'na; arkadaşlarım Kübra TURGUT, Berrak YELLİCE ve Duygu TULAN'a yardım ve destekleri için teşekkür ederim.

## İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....	II
ÖZET .....	VII
ABSTRACT .....	VIII
TABLolar LİSTESİ .....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ .....	X
GRAFİKLER LİSTESİ .....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ .....	XII
GİRİŞ .....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### ULUSLARARASI EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TEORİSİ

<b>1.1. Ekonomik Bütünleşmenin Tanımı .....</b>	<b>5</b>
<b>1.2. Ekonomik Bütünleşme Türleri .....</b>	<b>9</b>
1.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları .....	10
1.2.2. Serbest Ticaret Bölgeleri .....	10
1.2.3. Gümrük Birlikleri .....	12
1.2.4. Ortak Pazar .....	13
1.2.5. Ekonomik Birlik .....	13
1.2.6. Ekonomik ve Parasal Birlik (Tam Ekonomik Bütünleşme) .....	14
1.2.7. Siyasal Birlik .....	15
<b>1.3. Gümrük Birliği Teorisi .....</b>	<b>15</b>
1.3.1. Viner Öncesi Gümrük Birliği Teorisi'ne Katkılar .....	17
1.3.2. Viner'in Gümrük Birliği Teorisi .....	18
1.3.3. Viner Sonrası Gümrük Birliği Teorisi'ne Katkılar .....	19
<b>1.4. Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri .....</b>	<b>19</b>
1.4.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri .....	19

1.4.1.1. Üretim Etkisi.....	20
1.4.1.2. Tüketim Etkisi.....	21
1.4.1.3. Dış Ticaret Hadleri Etkisi .....	22
1.4.1.4. Kamu Gelirleri Etkisi.....	24
1.4.2. Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri.....	24
1.4.2.1. Rekabet Etkisi .....	25
1.4.2.2. Ölçek Ekonomileri Etkisi.....	26
1.4.2.3. Dışsal Ekonomiler Etkisi .....	27
1.4.2.4. Teknolojik Gelişme.....	28
1.4.2.5. Yatırımları Özendirme .....	28

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ ÜYELİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİ

<b>2.1. Avrupa Ülkelerinde Bütünleşme Hareketleri ve Ekonomik Birlik .....</b>	<b>29</b>
<b>2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Ekonomik Birlik .....</b>	<b>31</b>
<b>2.3. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Üyeliği ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci ...</b>	<b>33</b>
2.3.1. Ortaklığın Kurulması ve Tam Üyelik Başvurusu.....	34
2.3.1.1. Ankara Antlaşması.....	34
2.3.1.2. Katma Protokol .....	36
2.3.1.3. Ortaklık Organları.....	41
2.3.2. Lüksemburg Zirvesi – Helsinki Zirvesi .....	45
2.3.3. Cardiff Zirvesi - Viyana Zirvesi.....	47
<b>2.4. Gümrük Birliği'ne Geçiş .....</b>	<b>49</b>
<b>2.5. Gümrük Birliği'ne Yönelik Uyum ve Düzenlemeler.....</b>	<b>51</b>
2.5.1. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararları .....	51
2.5.2. Katılım Ortaklık Belgesi .....	54
2.5.3. Avrupa Birliği'ne Yönelik Uyum ve Düzenlemeler .....	55

2.5.3.1. Ortak Tarım Politikası.....	57
2.5.3.2. Ortak Rekabet Politikası .....	58
2.5.3.3. Ortak Ticaret Politikası .....	59
2.5.3.4. Ortak Ulaşım Politikası.....	59
2.5.3.5. Ortak Ekonomi Politikası.....	60
2.5.3.6. Ortak Sanayi Politikası.....	60
2.5.3.7. Ortak Vergi Politikası .....	61
2.5.3.8. Ortak Balıkçılık Politikası.....	61

## **2.6. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliği Konusunda Güncel Gelişmeler ..... 61**

2.6.1. İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden Ayrılması (Brexit).....	61
2.6.2. 2018 Yılı Türkiye Raporu .....	64
2.6.2.1. Siyasi Kriterler ve AB Mevzuatı Uyumu.....	65
2.6.2.2. 2018 Türkiye Ülke Raporu: Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Edebilirlik.....	69

## **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

### **GÜMRÜK BİRLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ MÜKTESEBATININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA**

<b>3.1. Konu Hakkında Yapılmış Uygulamalı Çalışmalar .....</b>	<b>72</b>
<b>3.2. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti .....</b>	<b>75</b>
<b>3.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi .....</b>	<b>90</b>
<b>3.4. Yöntem .....</b>	<b>91</b>
3.4.1. Endüstri İçi Ticaret İndeksinin Teorik Çerçevesi .....	92
3.4.2. Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesi .....	94
3.4.3. Marjinal Endüstri İçi Ticaret İndeksi .....	98
3.4.4. Türkiye ile AB Arasındaki Dış Ticaretin IITit ve MIITit İndeks Değerleri .....	100
3.4.4.1. Hammadde Yoğun Mallar .....	100
3.4.4.2. Emek Yoğun Mallar.....	108
3.4.4.3. Sermaye Yoğun Mallar .....	111



3.4.4.4. Kolay Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar.....	113
3.4.4.5. Zor Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar.....	115
<b>3.5. İstatistiksel Analiz .....</b>	<b>117</b>
3.5.1. IITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması .....	119
3.5.2. MIITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması .....	120
3.5.3. IITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması .....	121
<b>SONUÇLAR.....</b>	<b>125</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>137</b>
<b>EKLER .....</b>	<b>152</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>	<b>162</b>

## ÖZET

### YÜKSEK LİSANS TEZİ

#### GÜMRÜK BİRLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ MÜKTESEBATININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA

Sümeyye GÖKÇENOĞLU

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO

2018, 162 sayfa.

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI

Dr. Öğr. Üyesi Tuba ŞAHİNOĞLU

Çalışmanın amacı, GB üyeliğinin ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde AB müktesebatı kapsamında uygulanan düzenlemelerin, Türk dış ticaretinde meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır. Çalışmada Türkiye ile AB arasında 1988-2016 yılları arasında gerçekleştirilen dış ticaret üç dönemde ele alınmıştır: GB öncesi dönem, GB sonrası ilk 10 yıl ve müktesebat düzenlemelerini içeren GB sonrası ikinci 10 yıllık dönem. Dış ticarete konu olan tüm mallar SITC Rev 3, 2 haneli mal sınıflandırmasına göre analize dâhil edilmiş, teknolojik sınıflandırmaya göre gruplandırılmıştır. Endüstri-İç Ticaret (IITit) ve Marjinal Endüstri-İç Ticaret (MIITit) indeks değerleri hesaplanmış, indeks değerlerinin üç dönemde nasıl bir seyir izlediği karşılaştırmalı olarak Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ve Çift Yönlü ANOVA testleri kullanılarak araştırılmıştır.

Türkiye ile AB arasındaki dış ticarete, teknoloji sınıflandırması baz alınarak gruplandırılan IITit indeks değerlerinin 1. ve 2., 1. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 2. ve 3. dönemler arasında farklılık bulunmamaktadır; diğer bir deyişle GB sonrası ilk 10 yıl ve müktesebat düzenlemelerinin gerçekleştiği GB sonrası ikinci 10 yıl arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Değişimin GB üyeliği ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Hammadde yoğun mal grubunun ortalama indeks değerlerinde düşüş; emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilen ve zor taklit edilen araştırma bazlı mal gruplarının ortalama indeks değerlerinde artış söz konusudur.

**Anahtar Kelimeler:** endüstri-içi ticaret, marjinal endüstri-içi ticaret, Gümrük Birliği, Avrupa Birliği müktesebatı, Türkiye.

## ABSTRACT

### MASTER OF ARTS DEGREE THESIS

#### THE EFFECTS OF CUSTOMS UNION AND THE EUROPEAN UNION ACQUIS ON TURKISH FOREIGN TRADE: A COMPARATIVE STUDY

Sümeyye GÖKÇENOĞLU

Advisor: Assist.Prof.Dr. Esra Sena TÜRKO

2018, Page: 162.

Jury: Assist.Prof.Dr. Esra Sena TÜRKO (Advisor)

Assist.Prof.Dr. Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI

Assist.Prof.Dr. Tuba ŞAHİNOĞLU

The aim of this study is to reveal the changes occurred by Customs Union membership and regulations made according to EU *acquis communautaire* in the process Turkey's full membership, on Turkish foreign trade. In this study, foreign trade between EU and Turkey (1988-2016) were examined in three periods: the period before CU, the first decade after CU and the second decade after CU, including *acquis communautaire* regulations. All goods subject to foreign trade, are included in the analysis according to SITC Rev 3, 2 digit commodity classification and grouped according to technological classification. Intra-Industry Trade (IITit) and Marginal Intra-Industry Trade (MIITit) index values were calculated, and the progress of index values in three periods were comparatively investigated by Repeated Measures One-way and Two-Way ANOVA tests.

IITit index values of Turkish and EU foreign trade, grouped by technology classification, significantly differ from each other between 1<sup>st</sup> and the 2<sup>nd</sup>, 1<sup>st</sup> and the 3<sup>rd</sup> periods. There is no statistically significant difference between 2<sup>nd</sup> and the 3<sup>rd</sup> periods; in other words, there's no significantly difference between the first decade after CU and second decade after CU, which includes *acquis communautaire* regulations. It is concluded that the change has occurred by CU membership. Decrease in average index values of raw material intensive goods group; and increase in the average index values of the labor-intensive, capital-intensive, easy-to-imitate research-based and hard-to-imitate research-based goods groups, are evaluated.

**Keywords:** intra-industry trade, marginal intra-industry trade, Customs Union, European Union *acquis*, Turkey.

## TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ankara Antlaşması'nın Ortaklık İlişkisi Kararı .....	35
Tablo 2: Katma Protokol'ün Kapsamı .....	36
Tablo 3: Katma Protokol Çerçevesinde Türkiye'nin ve Topluluğun Yükümlülükleri.....	38
Tablo 4: Katma Protokol'de Öngörülen Gümrük İndirimleri .....	40
Tablo 5: Türkiye ve Birlik Arasındaki 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ve İçeriği.....	53
Tablo 6: Avrupa Birliği'nin Temel Politika Alanları .....	56
Tablo 7: Avrupa Birliği'nin Müktesebat Yapısı.....	57
Tablo 8: Türkiye'nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyumu ve AB Komisyonu'nun Değerlendirmesi.....	67
Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı (Milyar ABD Doları \$).....	77
Tablo 10: Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Ticareti ve Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları \$).....	80
Tablo 11: İhracatın Sektörel Dağılımı (1990-2017) (%).....	84
Tablo 12: İthalatın Sektörel Dağılımı (1996-2017) (%).....	86
Tablo 13: Hammadde Yoğun Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret .....	102
Tablo 14: Emek Yoğun Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret ..	109
Tablo 15: Sermaye Yoğun Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret .....	112
Tablo 16: Kolay Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret .....	<b>Hata! Yer işareti tanımlanmamış.</b>
Tablo 17: Zor Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret .....	<b>Hata! Yer işareti tanımlanmamış.</b>

## ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları \$) .....	81
Şekil 2: Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları \$) .....	82
Şekil 3: Türkiye'nin Toplam İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%) .....	83
Şekil 4: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%).....	84
Şekil 5: Genel Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (1996-2017) (%).....	87
Şekil 6: Genel Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (1996-2017) (%).....	89



## GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: IITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması.....	119
Grafik 2: MIITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması .....	120
Grafik 3: IITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması .....	122
Grafik 4: MIITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması .....	123



## KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AP	: Avrupa Parlamentosu
AT	: Avrupa Topluluğu
BREXIT	: İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden Ayrılması
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EESC	: European Economic and Social Committee (Avrupa Ekonomik Sosyal Komite)
EFTA	: European Free Trade Agreement (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)
EPB	: Ekonomik ve Parasal Birlik
EURATOM	: European Atomic Energy Community (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu)
GATS	: The General Agreement on Trade in Services (Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GB	: Gümrük Birliği
GBOK	: Gümrük Birliği Ortak Komitesi
GHME	: Greenaway-Hine-Milner-Elliot
GİK	: Gümrük İşbirliği Komitesi
GL	: Grubel-Lloyd
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
HK	: Hamilton-Kniest
IIT	: Intra-Industry Trade (Endüstri-İçi Ticaret)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Karma İstişare Komitesi
KOB	: Katılım Ortaklık Belgesi
KP	: Katma Protokol
KPK	: Karma Parlamento Komisyonu
LAFTA	: Latin American Free Trade Association (Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği)
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MERCOSUR	: Southern Common Market (Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı)
MIIT	: Marginal Intra-Industry Trade (Marjinal Endüstri-İçi Ticaret)
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OHAL	: Olağanüstü Hal
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
ONS	: The Office for National Statistics (İngiltere Ulusal İstatistik Ofisi)

OP	: Ortak Pazar
OTP	: Ortak Tarım Politikası
RCA	: Revealed Comparative Advantage (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler)
SITC	: Standart International Trade Classification (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTIP	: The Transatlantic Trade and Investment Partnership (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TVF	: Türkiye Varlık Fonu
UP	: Ulusal Program
WTO	: World Trade Organisation (Dünya Ticaret Örgütü)





## GİRİŞ

Ulusal ekonomilerin ticaret, sermaye akışları, sosyal ve siyasal etkileşim, göç, bilgi ve teknolojinin yayılması yoluyla birbirine daha bağımlı hale gelmesi (Eren ve Cutcu, 2018: 48) anlamına gelen küreselleşme kavramı günümüz dünyasında oldukça geniş kapsamda kullanılan bir ifade haline gelmiş ve hemen hemen tüm ifadeler bu kavram üzerine inşa edilerek açıklanmaya başlanmıştır (Saruhan, 2010: 3). Ekonomik yönden ele alındığında bu kavram mal, hizmet ve sermayenin açılım süreci olarak ifade edilirken; bu süreçte tarife ve kotaların kaldırıldığı bilinmektedir (Sönmez, 2006: 1). Küreselleşme ile ülkelerin başta ekonomik ve siyasal ilişkileri olmak üzere sosyal ve kültürel yapılarının yoğunlaşarak artması dolayısıyla küreselleşen dünya düzeni ülkelerin ticaretinin, üretiminin, sermaye hareketlerinin, rekabet ve teknolojisinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır (İncekara, 1995: 50).

Küreselleşen dünya beraberinde getirdiği yenedünya düzeni ile ülkeleri -uluslararası pazarlarda yalnız kalmamak için- ticaretlerini birleştirmeye itmiştir. Soğuk savaşların ardından başlatılan ekonomik bütünleşme hareketleri 1960'lı yıllardan itibaren hız kazanmaya başlamıştır. Erken dönemde karşılaşılmış olmasına rağmen, dünya ticareti üzerine yaptığı etki açısından ele alındığında asıl gelişme, 1980 sonrasında olmuştur. Bahsi geçen dönemde, entegrasyon hareketleri, ülke ekonomilerinin büyümesi, gelişmesi ve uluslararası rekabetin artmasıyla ortaya çıkmıştır (İncekara, 1995: 51).

Kavram üzerinde henüz tam bir anlaşmaya varılmamış olsa da ekonomik bütünleşme; çok taraflı üretimin yanında ticari ve mali ilişkilerin gelişmesini, küresel ekonominin hızlanmasını sağlamak ve yine benzer özelliklere sahip ve aynı coğrafi bölgede yer alan ülkelerin, güçlerini birleştirip yoğun bölgesel ilişkiler kurmasının yolunu açmaktadır. Bu bütünleşme hareketleriyle de geniş çaplı bir ticari bütünleşmenin zemini hazırlanmış olmaktadır (Çınar, 2004: 3).

Türkiye'nin ekonomik bütünleşme hareketlerinden en büyüğü olan Avrupa Birliği ile tanışması ise Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1958 yılında kurulmasının ardından, Türkiye'nin topluluğa 31 Temmuz 1959'da başvurmasıyla sağlanmıştır (Kılıç, 2005: 103-104). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusundaki ilk amacı Avrupa Topluluğu'nun yarattığı GB'nin olumlu etkilerinden faydalanmak, pazar imkânları ve

yatırım fonlarından faydalanmaktadır. Diğer nedenler ihraç ürünleri için daha geniş bir pazara ulaşmak ve topluluğun vereceği fonlardan faydalanmaktadır. Ayrıca Yunanistan'ın da topluluğa üye olmasıyla birlikte Türkiye, bölgedeki rekabet gücünü kaybetmek istememiş ve topluluğa üye olma çabasına girmiştir (Dura ve Atik, 2000: 213). AET Bakanlar Konseyi'nin 11 Eylül 1963 tarihinde Türkiye'nin başvurusunu kabulünün ardından 12 Eylül 1963 tarihinde bir ortaklık antlaşması imzalanmıştır (Kılıç, 2005: 103-104). Tam üyeliğe götüren Ortaklık Antlaşması ile başlayan ilişkiler GB'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. GB ise 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Avrupa Birliği ile bütünleşme yönünde yapılan en büyük entegrasyon hareketi olan GB, 1996 yılında Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesiyle tamamlanmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV], 2004a: 9).

GB, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine doğru attığı en büyük adım olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olmadan GB aşamasına geçen ilk ve tek ülke olması açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın başlıca amacı, GB'ye geçişin ve Türkiye'nin uzun vadeli hedeflerinden biri olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde AB müktesebatı kapsamında uygulanan düzenlemelerin, Türkiye dış ticaretinde meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma üç bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde ekonomik bütünleşme hareketleri incelenmiştir. Kavram olarak açıklanmasının ardından ekonomik bütünleşme türleri tanımlanmıştır. Ekonomik bütünleşme aşamalarından biri olan GB ise ayrı bir başlık altında incelenerek, GB'nin doğuşu, tarihsel gelişim süreci ve ekonomik etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Avrupa ülkelerinde ekonomik bütünleşme hareketleri incelenmiş; neden ve sonuçları araştırılmıştır. Türkiye'nin de GB'ye uyum süreci ekonomik ve siyasi olarak incelenmiş ve taraflar arasında ortaklığın kurulma aşamaları açıklanmıştır. Türkiye için uzun vadeli hedeflerden biri olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde AB müktesebatı kapsamında gerçekleştirdiği uyum ve düzenlemeler ele alınmıştır.

Bunlara ek olarak ikinci bölümde Türkiye ve dünya ekonomisinde son zamanlarda yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. İngiltere'nin Mart 2019 itibarıyla Avrupa Birliği'nden

resmen ayrılma kararını almasıyla, tarafların ekonomilerinde ne tür gelişmeler yaşandığı ve bu ayrılık kararının Türkiye'yi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Avrupa Birliği Komisyonu'nun yayımladığı 2018 Yılı Türkiye Raporu da çalışmada güncel gelişmelere dahil edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve aynı zamanda uygulama bölümünde ise ilk olarak konu hakkında yapılmış olan çalışmalara yer verilmiş, literatür taraması oluşturulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret verileri kullanılarak GB öncesi ve GB sonrası dış ticareti incelenmiştir. Çalışmanın analiz kısmında ise 1988-2016 yılları arasındaki 28 yıllık dönem üçe ayrılmıştır: GB öncesi 1988-1995; GB sonrası ilk on yıl 1996-2005 ve GB sonrası ikinci on yıl 2006-2016 olarak ele alınmıştır. Çalışmada SITC Rev 3, 2 haneli tüm kodlar analize dahil edilmiştir. 28 yıllık analiz döneminde indeks değerlerinin üç dönemdeki seyri incelenmiş ve bununla birlikte SITC Rev 3, 2 haneli kodların teknoloji sınıflandırması baz alınarak, dönemler arasında birbirlerine göre nasıl hareket ettikleri ve dönemler arasında aralarında bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır.

Bu doğrultuda hesaplanan ilk indeks Endüstri-İç Ticaret (IITit) indeksidir. Bu yöntemin tercih edilmesinde, literatürde, kısa bir uygulaması olan ekonomik bütünleşme hareketlerinin ticaretteki yapısal değişimini en iyi bu yöntemin yansıttığının gözlenmesi etken olmuştur. IITit indeksinde de Grubel-Lloyd (GL) indeksi ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret İndeksi (MIITit) kullanılmaktadır. MIITit, ortaya yeni çıkan ticaretin ne kadarının endüstri içi ticaret şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca indeks, ticaret akımlarına odaklanmasından dolayı yapısal değişim incelemelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. IITit ve MIITit indeks değerlerinin üç dönemde nasıl bir seyir izlediği Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir. IITit ve MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırması baz alınarak üç dönemde karşılaştırması ise Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Son yıllarda, Türkiye'de özellikle mülteci sorununun ortaya çıkması, Avrupa'da siyasi bazı yükselen Türkiye karşıtı hareketler ve aynı zamanda Türkiye'de yükselen AB karşıtı siyasi görüşler nedeniyle taraflar arasında zıtlıklar yaşanmaktadır. Çalışmanın, son zamanlarda sıkça duyulan; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelikten vazgeçmesi

gerektiği konusunda yükselen fikirlere yol gösterici olarak katkıda bulunması beklenmektedir.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### ULUSLARARASI EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TEORİSİ

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi çabaları 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış ve iki ayrı yönde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde tarife oranlarının tüm üye ülkelerde indirilmesidir. Bu uygulama “evrensel yaklaşım” olarak bilinmektedir. Günümüzde ise GATT’ın yerini, 1994 yılında imzalanan ve 1 Ocak 1995’te yürürlüğe giren anlaşma ile kurulan Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation: WTO) almıştır. WTO, GATT’a göre daha kapsamlıdır. WTO üç ayrı anlaşmaya dayanmaktadır: Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT), Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (Dura ve Atik, 2007: 5).

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönündeki çabalardan ikincisi ise iktisadi birleşmeler veya diğer adıyla ekonomik entegrasyonlar olarak ifade edilen bazı ülkelerin kendi aralarında oluşturduğu birliklerdir. Ülkelerin bu yöndeki birleşmeleri ise “bölgesel yaklaşım” olarak adlandırılmaktadır. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir (Dura ve Atik, 2007: 5).

#### 1.1. Ekonomik Bütünleşmenin Tanımı

Uluslararası ekonomik bütünleşme (International economic integration) kavramını açıklamadan önce bu kavramın kelime olarak ne anlama geldiğini açıklamakta fayda vardır. “Uluslararası” kelimesi, çeşitli milletlerin arasında yapılan, milletlerin arasında çok yönlü ilişkilerle ilgili olan, milletlerarası veya enternasyonal anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2017). “Ekonomik” kelimesi Fransızcadaki *économique* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin anlamı ise iktisadi ve ekonomi ile ilgili veya kazançlı anlamına gelmektedir (TDK, 2017). “Bütünleşme” kelimesi ise yabancı dildeki *integration* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. Entegrasyon kavramı Latince kökenli olmakla birlikte Latince’de “yenilemek” anlamında kullanılmaktadır. Oxford English Dictionary, bu kelimenin ilk kullanım tarihini 1620 olarak gösterirken “parçaları bütünü içinde birleştirme” anlamına geldiğini belirtmektedir (Machlup, 1976: 61).

İktisat literatüründe ise bu kelime ilk olarak sanayi alanında kullanılmış, işletmelerin agreement, concern, merger, tröst gibi tüketicilere sundukları mallarda dikey bütünleşmeleri (vertical integration) ifade etmek için (Ertürk, 2010: 140) ve rakiplerin birleşmesine ilişkin yatay bütünleşmeleri (horizontal integration) (Jovanoviç, 1998'den aktaran: Yaşar, 2011: 15) ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramın “ayrı ülke ekonomilerini bir ekonomik bölge oluşturacak şekilde tanımlanması” ise kısa bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak bu terimin kullanıcıları arasında henüz fikir birliği oluşturulamamıştır. Kindleberger, içeriği açıklanmadığı müddetçe bütünleşme kelimesinin sadece işbirliği, düzenleme ve örgütlenme anlamına gelen birkaç heceli kelimeden oluştuğunu ifade ederken; Tinbergen ise ekonomik bütünleşme kavramını “uluslararası ekonomik işbirliğin en uygun düzeye çıkarılması” olarak tanımlamaktadır (Ertürk, 2010: 140).

Kuramsal anlamda uzun süredir tartışılan bu kavram İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uygulama alanına girebilmiştir. IMF gibi uluslararası parasal örgütler ve GATT gibi uluslararası anlaşmalar, dünya ticaretindeki aksaklıkları çözmeye çalışırken bu yönüyle de ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'nda zarar gören Avrupa ülkelerinin yeniden inşası için oluşturulan uluslararası ekonomik kuruluşlar da uluslararası ekonomik bütünleşmelere örnek olarak gösterilebilir (DELTUR'dan aktaran: Özer, 2006: 79).

İktisatçılar bu kavram üzerinde tam bir anlaşmaya varamamış olsalar da, şu üç nokta üzerinde fikir birliğine varmışlardır (Yıldız, 1999: 1):

- Ekonomik bütünleşmelerin temelinde işbölümü yatmaktadır,
- Ekonomik bütünleşmelerin en ileri aşamasında malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir,
- Ekonomik bütünleşme, mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gideceği bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir.

İktisatçıların üzerinde görüş birliğine vardıkları bir diğer husus ise ekonomik bütünleşmenin aşağıda ifade edilen üç şekilde gerçekleşebileceğidir (Yıldız, 1999: 1):

- Herhangi bir ülke sınırları içerisinde farklı bölgelerin birbirleriyle bütünleşmesini amaçlayan “ulusal bütünleşme”,

- Farklı ülkelerin bir bölge içinde birleşmesini amaçlayan “uluslararası ekonomik bütünleşme”,
- Son olarak, farklı bölgesel grupların birleşmesi ve tek bir ekonomik ve politik birim haline dönüşmesini amaçlayan “dünya bütünleşmesi”dir.

Çalışmada ekonomik bütünleşme kavramı, ikinci seçenekteki anlamıyla, yani “uluslararası ekonomik bütünleşme” olarak ele alınmaktadır.

Bu anlamda ekonomik bütünleşmeler, çok taraflı üretimin yanında ticari ve mali ilişkilerin gelişmesini, küresel ekonominin hızlanmasını sağlamakta ve yine benzer özelliklere sahip ve aynı coğrafi bölgede yer alan ülkelerin, güçlerini birleştirip yoğun bölgesel ilişkiler kurmasının yolunu açmaktadır. Bu bütünleşme hareketleriyle de geniş çaplı bir ticari-mali bütünleşmenin zemini hazırlanmış olmaktadır (Çınar, 2004: 3). Ekonomik bütünleşme hareketleri iki veya daha fazla ülke arasında serbest ticaret anlaşmalarından başlamak üzere daha ileri düzeyde bir ekonomik birlik ile sonuçlanabilir. Ekonomik bütünleşme sürecinde her bir aşamanın ilkinden başlayarak ileri aşamalara gitme zorunluluğu yokken; üye ülkelere sağladığı yararlar incelendiğinde, ekonomik bütünleşmenin ileri derecede bütünleşmelere zemin hazırladığı görülmektedir (İncekara, 1995: 64). Bütünleşme, birlik içinde olan ülke ekonomilerine serbestlik getirerek ticaret önündeki kısıtlamaları ortadan kaldırarak daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük ölçeklerde üretim yapma imkânını doğurmaktadır (Hobikoğlu, 2007: 66).

Balassa ekonomik bütünleşme terimini, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, üretim faktörlerine hareket serbestliğinin tanınması, ulusal politikaların ortak politika ile uyumlaştırılması ve bunun gibi birçok konularda anlaşmaya varılması sonucu ülkelerin birleşmesi olarak tanımlamıştır (Machlup, 1978: 19). McCarthy ise ekonomik bütünleşmeyi, birliğe üye ülkelerle arasında dış ticaret vergilerine tabi olmayan malların, bu ülkeler arasında serbestçe dolaşımını öngören bir bütünleşme biçimi olarak tanımlamıştır (McCarthy, 1992: 238). Lucien Brocard’a göre uluslararası bütünleşmeler, ulusal ekonomilerle uluslararası dünya ekonomisinin sağlam bir şekilde entegre olması için ekonomilerin bölge temelinde örgütlenmesi yani bütünleşmesidir (Hançerlioğlu, 1972: 61).

Seyidoğlu’na (2003) göre ekonomik bütünleşme, ülkelerin bir araya gelerek ticaretleri arasındaki engelleri kaldırarak, dış ticaretin serbestleştirilmesi, malların, sermaye akımlarının ve faktör hareketlerinin önündeki engellerin de kaldırıldığı ortak bir pazarın

oluşturulmasıdır. Seyidoğlu'na göre ekonomik bütünleşmenin temelini aslında iş bölümü oluşturur ve ekonomik bütünleşme sonucu ülkelerin üretim kapasiteleri artacak ve kaynak verimlilikleri daha etkin hale gelecektir (Seyidoğlu, 2003: 203).

Ülkelerin ekonomik bütünleşme yoluna gitmesinin nedenleri ise genel olarak şu şekilde sıralanabilir (İncekara, 1995: 62-64):

- Ekonomik potansiyelin artırılması: devlet yönetimlerinin temel ve ilk hedeflerinden biri olan üretim kapasitesinin artırılması, ekonomide verimliliğin artırılması ve sonuç olarak toplumun refah düzeyinin yükseltilmesi gelmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için uluslararası, ticari ve ekonomik bütünleşmelere girilmek suretiyle piyasa hacminin genişletilmesi sayesinde ulaşılabilir. Zira geniş bir ekonomik pazar içsel ve dışsal ekonomiler yaratmak, teknolojik gelişmeyi hızlandırmak, dış ekonomik rekabette artış yaratmak ve genel olarak ekonomide kaynak verimliliğini yükseltmek gibi hedeflere daha kolaylıkla varılmasını mümkün kılmaktadır. Bu sebeple ülkeler uluslararası ekonomik bütünleşmelere girerek, ekonomik hatta siyasal egemenliklerinden belli oranlarda vazgeçerek, ekonomik ve dolayısıyla toplumsal refah düzeyini arttırma yönünde garantiler aramaktadırlar.
- Ülkelerin, bölge dışı ülke veya bloklara karşı daha büyük rekabet gücü elde etmek, uluslararası politik mücadelede daha etkili olmak gibi amaçları da, bu tür birleşmelerin nedeni olabilmektedir. Politik potansiyelin güçlenmesiyle birlikte ekonomik gücün arttırılması için bölgesel birliklere yn verilebilmektedir.
- lkeleri ekonomik bütünleşmeye iten nc bir faktör ise, bölgesel olarak bir arada yaşamak durumundaki komşu ülkelerin birbirleriyle atışması yerine aynı birlik içinde yer alarak çıkar çatışmalarının ortadan kaldırılmasını sağlamaktır.

Ekonomik bütünleşmelere katılmak isteyen ülkeler, bu birlikteliğin getireceği ekonomik karlardan faydalanmak ve dolayısıyla birliğe katılan ülkelerin ortak menfaatlerinin en üst düzeyde sağlanmasını hedef seçmektedir. Ekonomik bütünleşmenin başarı şartları aşağıda sıralanmıştır (İncekara, 1995: 87).



- Ekonomik yapı benzerliği: geleneksel gümrük birliği teorisine göre eşit rekabet şartları altında ekonomik yapıları birbirine benzeyen ve gelişme aşamasında olan ülkeler arasında kurulan ekonomik birlikler daha başarılı olmaktadır.
- Tamamlayıcılık ve rakiplik: aynı kalkınma düzeyinde bulunan ülkelerden en gelişmiş olanları arasında gerçekleşen birleşmeler anlamlı ve karlı bir bütünleşme oluşturabilir.
- Ödemeler dengesi ve döviz kuru politikaları: ekonomik bütünleşme ile ortaya çıkan yeni üretim alanlarında, bölge içi ve bölge dışı şartlarına göre ülkeler, kur politikalarını yeni koşullara göre düzenlemelidir.
- Yeterli altyapı: entegrasyonun ekonomik faaliyetleri artırması ve ülke içerisinde yaygınlaşması ile olumlu dış ekonomik ilişkilerin ileri boyutlara taşınması, ülke içindeki yeterli altyapıya bağlıdır. Gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştirilen bütünleşmeler küçük sorunlarla düzeltilebilirken; gelişmişlik farklarının fazla olduğu ülkeler arasında gerçekleşen bütünleşmelerde sorunlar daha büyük boyutta olmaktadır.
- Yatırım politikalarının birleştirilmesi: ekonomik birliklerin kurulmasının ardından ekonomik faaliyetler ülke çapında değil bölge çapında belirlenmelidir. Bu nedenle de ülkeler dış ekonomilerden bağımsız ekonomik politikalar belirlemek yerine, merkezi bir kuruluş eşliğinde politikalar uygulamalıdır. Bu durumda kaynakların etkin kullanımı ve verimlilik ortaya çıkacaktır. Böylelikle birliğe dâhil olan ülkeler kaynak envanterini yapmalı ve alternatif yatırım alanlarının ekonomik faaliyetlere hazırlanması gerekmektedir.

## **1.2. Ekonomik Bütünleşme Türleri**

Ekonomik bütünleşmeler, bir grup ülkenin kendi aralarında ticareti serbestleştirici politikalar izlemeleridir. Sanayileşmiş ülkeler bütünleşmelere iç ulusal piyasalarının yetersizliği nedeniyle başvururlarken; gelişmekte olan ülkeler ise iç piyasalarını birleştirme aracılığıyla sanayileşme hızlarını artırmak için başvururlar (Uyar, 2000'den aktaran: Saçkan, 2013: 4).

Ertürk (2010: 142), ekonomik bütünleşme türlerini en basitinden en kompleksine doğru sıralamıştır. Ekonomik bütünleşmeler serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, tam ekonomik birlik ve siyasal birlik olmak üzere beş aşamadan oluşmaktadır.

Ünsal (2005: 409) da ekonomik bütünleşme aşamalarını beş aşamadan oluştuğunu belirtmektedir: tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazar, iktisadi birlik ve iktisadi birliğin ortak para biriminin kullanılmaya başladığı aşaması olan parasal birlik olarak tanımlamıştır.

Ekonomik bütünleşmeler yalnızca ülkelerin aralarında mal ve hizmet akımlarını serbestleştirmek amacıyla yapıldığı gibi bazılarında ise bunlara ek olarak üretim faktörlerinin serbest dolaşımını sağlamaktadır. Bazı bütünleşmeler ise bunlarla birlikte para, maliye ve ekonomi politikası alanlarında uyum ve işbirliğini ele almaktadır. Tüm bunlar ekonomik bütünleşmelerin derecesini ifade ettiğinden ekonomik bütünleşmeleri 7 aşamada ele alabiliriz (Seyidoğlu, 2007: 2014).

### **1.2.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları**

Tercihli Ticaret Anlaşmaları (Preferential Trading Agreements) en dar kapsamlı ekonomik bütünleşme türüdür. Bu aşamada anlaşmaya üye olan ülkeler, tek yanlı ya da karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerinde indirimde bulunurlar (Seyidoğlu, 2007: 204). Burada anlaşmayı onaylayan taraflar, aralarındaki ticaret tarifelerini üçüncü ülkelere uygulanan tarifelerden daha düşük oranda kabul etmektedirler (Jovanović, 1998'den aktaran: Yaşar, 2011: 21). Bu tür anlaşmalarda patent hakları, standardizasyon, girişimcilerin serbest dolaşımı, ülkelerarası haberleşme ve ulaştırma, çifte vergilendirmenin önlenmesi gibi teknik konularda üye ülkeler arasında uyulacak şartlar düzenlenir. Burada amaç hâlihazırdaki ticaret hacmini artırmaktır; ancak ticarete yapısal bir değişiklik kazandırma söz konusu değildir. Asıl amaç daha ileri bir bütünleşme için bir adım oluşturmaktır (Çelik, 2008b: 163).

### **1.2.2. Serbest Ticaret Bölgeleri**

Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area), günümüzde dünyada en yaygın olan bütünleşme türüdür (Tenier, 2003'den aktaran: Güllü, 2014: 94). Bu aşama üye ülkeler arasındaki mal mübadelesine konulmuş olan tarife ve kota gibi engellerin kaldırılması ve böylece malların serbest dolaşımını sağlayan bir anlaşmadır. Serbest ticaret bölgesindeki ülkelerin üçüncü ülkelere olan ilişkilerinde tamamen kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin önü açılmış ve uyulması zorunlu olan tek bir dış tarife sistemi de bulunmamaktadır. Yani bu aşamada üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı tarife, kota vb.

koymak ve kaldırmak hususunda bağımsız davranabilmektedirler (Ertürk, 2010: 142-143). Üye ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayıcı engellerin ortadan kaldırılmasıyla mal ve hizmetlerin serbestleştirilmesine yönelik ortak bir pazar yaratmak istenmektedir. Bölgeye varan mal ve hizmetler için yaratılan ortak pazar, üretim faktörlerinin (emek, sermaye, müteşebbis) girişine açık değildir (Sönmez, 2006: 8). Bu yönüyle gümrük birliklerine benzerler ancak birlik dışında kalan üçüncü ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulamazlar (Çınar, 2004: 3). Aynı mal, birliğe üye ülkelerden ithal edildiğinde tarife ödenmez ancak üçüncü ülkelere ithal edildiğinde ise ulusal gümrük vergisi uygulanmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 204). Tercihli ticaret anlaşmalarının ardından bu aşama, ekonomik bütünleşmenin en zayıf halkasını oluşturmaktadır (Ertürk, 2010: 142-143).

Ülkeler arasındaki serbest ticaret anlaşmaları genellikle şu amaçlarla yapılmaktadır (Mujizinoviç, 2006: 14):

- Dış ticaret hacmini artırma, taraf ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi,
- Yeni fırsatların, yeni pazarların değerlendirilmesi,
- Birliğe üye olmakla birlikte, ülkelerin sanayi girdilerinin maliyetini azaltarak; fiyat açısından rekabet gücünü artırmak,
- Ticaret önündeki engelleri kaldırarak dünya ticaretini geliştirmek.

Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliğinde olduğu gibi ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilere neden olarak ekonomik değişikliklere yol açmaktadır. Birliğe üye olan ülkeler, üçüncü ülkelere karşı farklı farklı gümrük tarifeleri uyguladıklarından dolayı ticaretin yönünde sapmalar meydana gelmektedir. Bunun oluşum nedeni ise yüksek gümrüklü ülkeye mal ihraç edecek olan üye ülke, ilk olarak malı düşük gümrüklü ülkeye göndererek daha sonra yüksek gümrüklü ülkeye ihraç etmektedir. Bunu engellemek için de bölgeye giren tüm üçüncü ülke malları için ilk üretim yerlerini gösteren menşei belgelerini düzenlemeleri yani menşei kuralı uygulaması gerekmektedir (Dedeoğlu, 1996: 6). Bunun sonucunda, eğer bölgeye birlik dışından düşük tarife uygulayan ülke üzerinden mal gelmiş ve bu mallar da düşük tarifeli üye ülkeye geçmiş ise, bu ithal mallardan yüksek gümrük tarifesine sahip olan üye ülke, gümrük vergisi farkı alır. Dolayısıyla ortak üye ülkeye göre

daha düşük gümrük tarifesine sahip olan ülkenin çıkarları bölge içerisinde korunmuş olur (Karluk, 2007: 521).

Bugünkü AB yesi olan bazı Kuzey Avrupa lkelerinin kurduğu EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Sahası), ekonomik bütünleşmenin bu aşamasına verilebilecek en güzel örneklerin başında gelmektedir. Ancak barındırdığı üyelerin büyük bir çoğunluğu AB'ye ye oldukları için gücünü kaybetmiştir (Ertürk, 2010: 143). Kanada, ABD ve Meksika'nın kurduğu NAFTA ile Güney Amerika lkelerinin kurduğu eski ismi LAFTA olan şimdiki MERCOSUR, bu tanıma uygun ekonomik birleşme örnekleridir (Mercl, 2002'den aktaran: Korkankorkmaz, 2007: 4).

### **1.2.3. Gümrük Birlikleri**

Bu aşamada serbest ticaret bölgelerinden daha ileri bir birleşme söz konusudur. Bir öncekinin devamı niteliğinde olan gümrük birliklerinde, birliğe ye ülkeler arasındaki ticaretin önündeki engeller kaldırılıp birlik dışında kalan üçüncü ülkelere karşı ise tek bir Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 204). Ekonomik bütünleşmenin bu aşamasında ye ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamaları kaldırılarak yalnızca mal ve hizmetler için ortak bir piyasa yaratılması öngörülür. Ancak burada daha ileri bir yakınılaşmanın temelini oluşturan üretim faktörlerinin, ülkelerarası hareketliliği ile ekonomi politikalarının birleşmesi söz konusu değildir. Jacob Viner'e göre, ülkelerin bir araya gelip gümrük birliği oluşturması sadece bu şartlara bağlı değil aynı zamanda gümrük gelirlerinin bir elde toplanarak önceden belirlenmiş ölçütlere göre paylaşılması da gerekmektedir (Karluk, 2007: 521). Burada ye ülkeler arasındaki mal akımları serbestlik kazandığından dolayı artış yaşarken, diğer ülkelere olan mal akımlarında ise oransal bir azalma görülmektedir (Yıldız, 1999: 3).

Tarihte en çok görülen bütünleşme biçimi gümrük birliği şeklindedir. Sömürgeci ve sömürülen ülkeler arasındaki ilişkide karşılaşılan temel neden de budur. Tarihteki ilk gümrük birliği, 19. yüzyılda karşılaşılan İngiliz Serbest Ticaret Doktrini'ne karşı yerli sanayileri korumak amacıyla kurulan "Alman Gümrük Birliği (Zollverein)"dir (Yıldız, 1999: 3). Lüksenburg, Belçika ve Hollanda arasında 1932 yılında kurulan "Benelüks" de ilk gümrük birliklerinden biridir. Benelüks' kurmayı amaçlayan anlaşma, 5 Eylül 1944'de imzalanmış; 1948'de yürürlüğe girmiştir. 1 Ekim 1960 tarihinde de Benelüks lkeleri fiilen gümrük birliğini gerçekleştirmişlerdir (Karluk, 2007: 522). Ancak tarihteki bu örneklerine

rağmen en büyük gümrük birliği Avrupa Ekonomik Topluluğu'dur (AET). Avrupa Topluluğu'nda yaşanan bu gelişmeler, bütünleşme kuramını temsil eden gümrük birliği kuramının diğer bütünleşme biçimlerini kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlamıştır (Yıldız, 1999: 4).

#### **1.2.4. Ortak Pazar**

Gümrük birliğinden daha ileri aşamayı oluşturan Ortak Pazar'da, üye ülkeler aralarındaki ticareti serbestleştirip üçüncü ülkelere karşı OGT uygularken; emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de serbest dolaşımı sağlanmıştır (Seyidoğlu, 2007: 204). GB, birlik içindeki eşitsizliği düzeltebilecek yapıya sahip olmadığından, bu eşitsizlikleri düzeltebilecek ve bu eşitsizliğin üstesinden gelebilmenin bir çözümü olarak mal piyasalarındaki bütünleşmenin yanı sıra faktör piyasalarında da bütünleşme aranmaktadır. Ortak Pazar bu sorunu ortadan kaldıracak bir aşamadır. Bu aşamada gümrük birliğine ek olarak emek, sermaye ve girişimci gibi üretim faktörleri de serbest dolaşıma tabii olmuştur (Yıldız, 1999: 4).

Ortak Pazar terimi ilk olarak 1956 yılında Spaak Raporu'nda yer almış ve Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle sıkça kullanılmıştır. Aynı zamanda Ortak Pazar, iktisatçılar tarafından derin entegrasyon (deep integration) olarak da tanımlanmaktadır (Karluk, 2007: 523).

#### **1.2.5. Ekonomik Birlik**

Üye ülkeler arasındaki ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, üçüncü ülkelere karşı OGT uygulanması ve üye ülkeler arasında mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanmasının ardından sıra ulusal politikaların uyumlaştırılmasına gelmektedir. Yani, iktisadi birlikteki üye ülkelerin bireysel olarak uyguladığı makroekonomik politikalar, belirli bir ölçüde birliğe devredilir (Yıldız, 1999: 5). Kurumların da birleştirilmesini öngören bu aşama, tek para sistemi ve merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ve ortak bir dış ticaret politikasını da içermektedir. Buna ek olarak bütün politikaları belirleyecek yetkili bir organın varlığı da ekonomik birliğin bir esasıdır (Karluk, 1996a: 331).

Ekonomik bütünleşmenin ilk aşamaları, üyeler arasındaki dış ticarete konan engelleri kaldırmayı hedeflerken; ekonomik birlik uluslar üstü ekonomik politikaların

birlikte alındığı ve her üye ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme türüdür (Karluk, 1996a: 331).

Bugün AB, özellikle Maastricht Antlaşması'ndan sonra mal, kişi, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını sağlaması ve ekonomi, para ve maliye politikalarını uyumlaştırması konusundaki çalışmalarıyla ekonomik birliğe örnek olarak gösterilebilir (Yıldız, 1999: 5).

### **1.2.6. Ekonomik ve Parasal Birlik (Tam Ekonomik Bütünleşme)**

Ekonomik bütünleşmenin ve en kapsamlı aşamasını ifade eden ekonomik ve parasal birlik (tam ekonomik bütünleşme) malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımının yanı sıra üye ülkelerin ulusal para birimlerinin tek bir para birimi altında toplanması olarak tanımlanmaktadır (Tunçsiper ve Yakut, 1998: 102).

Üç safhada tamamlanacak olan ekonomik ve parasal birliğin (EPB) ilk aşaması 1 Temmuz 1990'da başlamış ve bu ilk aşamada üye ülkelerin ekonomik politikalarının birbirleriyle uyumlaştırılmasının yanında topluluğun ekonomik performansının artırılması öngörülmüştür. Öngörülerin tamamı yerine getirilmese de EPB'nin ilk aşaması 31 Aralık 1998'de tamamlanmış ve ikinci aşamaya geçilmiştir. İkinci safhada, kamu açıklarının azaltılması, bir Avrupa Para Enstitüsü kurulması ve üye ülkelerin merkez bankalarının kamu yönetiminden bağımsız hale getirilmesi öngörülmüştür. EPB'nin üçüncü safhası 1 Ocak 1999'da başlamış ve öngörülerini şu şekildedir: tek paranın geriye dönüşü olmayan biçimde uygulamaya konması, üye ülkeler arasındaki Ekonomik Parasal Birlik uyumu için kamu politikalarının daha yakın denetimi, uyum kriterleri açısından istisna elde etmiş olan üye ülkelerin durumlarının yılda iki kez kontrol edilmesi, Avrupa Merkez Bankası'nın ve Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin kurulması, Para Komitesi'nin yerine geçecek bir Finansal ve Ekonomik Komite kurulması. Üçüncü safhanın başlangıcında Avrupa Para Birimi ECU'nun yerini de EURO almıştır (Tunçsiper ve Yakut, 1998: 106-108).

Bu aşama ulusal ekonomideki bağımsızlığın ortadan kaldırıldığı, politikaların ulusüstü bir kuruma devredildiği ve milli paranın tedavülden kaldırılıp ortak paraya geçilmesi gerektiği bir yapı barındırmaktadır (Ergüt, 2009: 8).

### 1.2.7. Siyasal Birlik

Tam ekonomik birlik aşamasından sonra beklenen ve daha kapsamlı olan bütünleşme, siyasi bütünleşmedir. Ülkelerin önceki aşamalarda gerçekleştirdiği para ve maliye politikalarını uyumlaştırmaları, ülkeleri tek bir devlet gibi yönetilmeye itecektir. Ekonomik konularda ortak hareket eden ülkeler, güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da ortak hareket etmeye başlayacaklardır (Dura ve Atik, 2007: 10).

Özetle, ekonomik bütünleşme türleri çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Ancak fikir birliğine gidilen yönüyle en dar kapsamlı ekonomik bütünleşme türü tercihli ticaret anlaşmaları iken; en geniş kapsamlı ekonomik birleşme türü ise ekonomik birliktir. Son aşama ekonomik birlik olarak ifade edilirken, daha ileri bütünleşme şekli olan siyasi birlik aşaması da ekonomik bütünleşme türü olarak ele alınabilmektedir (Dura ve Atik, 2007: 7). En dar kapsamlı ekonomik bütünleşme olan *tercihli ticaret anlaşmaları* anlaşmaya üye olan ülkelerin tek yanlı ya da karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerini indirmeyi ifade ederken; *serbest ticaret bölgesi* ise üye ülkeler arasındaki ticarete gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırmaktadır. *Gümrük birliği*, üye ülkelerin hem kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifeleri ve kotaları kaldırmakta hem de birlik dışında kalan üçüncü ülkelere karşı tek bir ortak tarife ödemelerini ifade etmektedir. *Ortak pazar*, gümrük birliğine ek olarak, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin bölge içerisinde serbest dolaşımını sağlarken; *ekonomik birlik* ise tüm bunların yanı sıra üye ülkelerin ekonomi, mali ve para politikalarını uyumlaştırmasını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2007: 204). Ekonomik konularda ortak hareket eden ülkeler, güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da ortak hareket etmeye başlayacaklardır. Bu da *siyasi bütünleşmeyi* ifade etmektedir (Dura ve Atik, 2007: 10).

### 1.3. Gümrük Birliği Teorisi

Akman'a (1996: 37) göre GB, *iki veya daha fazla ülkenin kendi toprakları arasında malların serbest dolaşımını sağlamaları ve geri kalan üçüncü ülkelere ayrı gümrük vergileri uygulamalarıdır*. GB'de üye ülkeler arasında gümrük kalkar ancak diğer ülkelerden gelen mallara gümrük uygulanır, o gümrük tarifesi de gümrük birliğine dâhil ülkelerde ortaktır, yani üçüncü ülkelere karşı aynı tarifeleri uygularlar, buna Ortak Gümrük

Tarifesi (OGT) adı verilir. Gümrük birliğine dâhil taraflar birbirlerine gümrük vergisine eş etkili başka vergiler de uygulayamazlar. Ayrıca malların serbestçe dolaşımını engelleyici miktar kısıtlaması veya kota türü sınırlamalar getiremezler. AT hukukunun 12 (EC) ve 30 (EEC)'uncu maddeleri de üye ülkeleri bu konularda yönlendiren ve kontrol eden temel ilkeleri oluşturmaktadır”.

Gümrük birliğine dair genel bir tanım Roma Antlaşması'nın 9. maddesinde, *mal ticaretinin tümünü kapsayan ve üye devletler arasında ithalat ve ihracattaki gümrük vergileri ile eş etkili bütün yükümlülüklerin yasaklanması ve üçüncü ülkelerle ilişkilerde ortak bir gümrük tarifesi*ni ifade etmektedir (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, [BÜMKO], Roma Antlaşması: Madde 9).

Aşamalardan oluşan ekonomik bütünleşme sürecinin her bir aşaması ve üye ülkelere sağladığı yararlar incelendiğinde, ekonomik bütünleşmenin ileri derecede bütünleşmelere zemin hazırladığı görülmektedir (İncekara, 1995: 64). Bütünleşme, birlik içinde olan ülke ekonomilerine serbestlik getirerek, ticaret önündeki kısıtlamaları ortadan kaldırarak daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük ölçeklerde üretim yapma imkânını doğurmaktadır (Hobikoğlu, 2007: 66).

Tarihte karşılaşılan ilk GB, İngiliz Serbest Ticaret Doktrini'ne karşı yerli sanayileri korumak amacıyla kurulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein)'dir. 19. yüzyılın başlarına kadar siyasi bir birliktelik yaratamayan Almanlar bağımsızlık ve milliyetçilik arzusuyla da ulusal bir Alman devleti kurmaya karar vermişlerdir. 1815 yılında Alman toprakları üzerinde 38 küçük Alman devleti bulunmaktaydı (Gül, <http://www.dunyabulteni.com/?aType=haber&ArticleID=133363>). 38 küçük devlet ekonomik ve mali yönden bağımsız olduklarından dolayı her devlet ithalatta ayrı tüketim ve gümrük vergisi uygulamak zorunda kalmış ve bu durum piyasaların birleşip güçlenmesini önlemiştir (Karluk, 2007: 357-358).

Bu devletler arasında ulusal birlik kurabilecek güce sahip olan Prusya, 1818'de bir gümrük kanunu çıkarmış ve ülke içerisindeki tüm gümrükleri kaldırmıştır. Daha sonra da diğer Alman devletleriyle de GB kurmaya karar vermiştir. Çalışmalar sonucunda da 1819-1836 yılları arasında Alman Gümrük Birliği (Zollverein) uygulanmıştır (Gül, <http://www.dunyabulteni.com/?aType=haber&ArticleID=133363>).



1815 Viyana Kongresi'nde fikir olarak zikredilen Zollverein için Alman devletleri, ticaret anlaşmaları için müzakerelere başlamışlardır. İlk olarak Bavyera ve Württemberg 1827 yılında bir araya gelmiş, daha sonra Hesse-Darmstadt 1828 yılında Prusya tarife sistemine katılmıştır. 1831 yılında Hesse-Cassel anlaşmaya dâhil olmuş ve bir yıl sonra da Zollverein resmen yürürlüğe girmiştir. Zollverein'den iki yıl sonra, Nassau, Frankfurt ve Baden birliğe üye olmuş, daha sonraki yirmi yıl içinde ise Braunschweig ve Lüksemburg 1842 yılında, Hannover ve Oldenburg 1854 yılında birliğe katılmışlardır (Deniz ve İmamoğlu, 2014: 340).

GB ile ilgili yapılan ilk çalışma 1950 yılında Jacob Viner tarafından gerçekleştirilmiştir. "Gümrük Birliği Sorunu" adlı eserinde gümrük birliği kuramını tüm yönleriyle ele alırken; 1955 tarihli "Gümrük Birliği Teorisi" adlı eseriyle de J. E. Meade, Viner'i takip etmiştir (Dura ve Atik, 2007: 10).

Ancak GB kavramının başlangıcını Viner (1950) olarak kabul etmek hata sayılır. Viner öncesi dönemlerde de Adam Smith (1776), David Ricardo (1817) ve Eli Hecksher (1919) - Bertil Ohlin (1933) gibi klasik iktisatçılar da bu kurama önemli katkılarda bulunmuşlardır (Yaşar, 2011: 33).

### **1.3.1. Viner Öncesi Gümrük Birliği Teorisi'ne Katkılar**

Ekonomik bütünleşmeler teorisine Viner öncesi katkılar Smith, Taussing ve Torrens'e aittir. Smith gümrük vergilerinin kaldırılıp, üçüncü ülkelere karşı OGT uygulanmasını dile getirmiş ve bu gerçekleştiğinde üretici ve satıcıların bundan yarar sağlayacağını belirtmiştir. Taussing ise karşılıklı tarife indirimlerinin faydasının ve maliyetinin ülkelerin dış ticaretteki paylarına bağlı olduğunu belirtmiştir. Viner öncesi ekonomik bütünleşmeye katkısı olan bir diğer yazar ise Torrens'tir. Torrens'e göre çok taraflı tarife görüşmeleri, ticaret hadlerine olumsuz etki yaptığından dolayı çok taraflı tarife görüşmeleri yerine karşılıklı tarife görüşmeleri tercih edilmelidir (Dura ve Atik, 2007: 10).

Ancak Viner öncesi dönemde iktisatçıların gümrük birliğine dair fikirleri daha sınırlı olmuştur. Bu dönemdeki iktisatçılar Jacob Viner'in çalışmasından önce gümrük birliklerini serbest ticarete giden yolda atılan bir adım olarak ifade etmişlerdir (Robson, 1998: 7).

### 1.3.2. Viner'in Gümrük Birliği Teorisi

Belli bir grup ülkeyi içeren gümrük birliğinin, birliğe üye ülkelerin refahının yanında birlik dışı ülkelerin refahına da etkileri vardır. Ancak Viner bunu göz ardı etmiş, her ikisini de barındıran bir gümrük birliği genellemesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Genelleme yapılmamasına rağmen Viner, refahın artması sorununu ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin görece üstünlüğüne bağlamıştır (Çınar, 2004: 8).

Viner'e göre *ticaret yaratıcı etki*, ticarete konu olan malın yurt içi fiyatının yurtdışı fiyat ile gümrük vergisi toplamından düşük olmasıdır. Bu nedenle o malın GB öncesi ithal edilmemesi ancak GB sonrası gümrük vergilerin kaldırılması dolayısıyla ithal edilmesidir. Böylece, üretim yerleri iki ülke arasında değişim göstererek, yüksek maliyetli ülkeden düşük maliyetli ülkeye kaymaktadır. Üretimin, birlik dışında kalan ülkelerde ise düşük maliyetli üreticilerden, birlik içindeki nispi olarak yüksek maliyetli üreticilere kayması durumunda da *ticaret saptırıcı etki* görülmektedir. Ticaret yaratıcı etkide, üretim birliğe üye olan iki ülke arasında değişirken; ticaret saptırıcı etkide üçüncü ülke ile GB'ye üye olan ülke arasında değişim göstermektedir (Viner, 1950'den aktaran: Çınar, 2004: 8).

Ticaret yaratıcı etki, ülkelerin kaynakları açısından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda kullanılabilmesini sağladığından refahı artırmaktadır. Ancak yurtiçinde oluşan talebin birlik dışı ülkeden yapılan ucuz ithalattan birlik üyesi ülkenin pahalı ithalatına doğru kayması olarak ifade edilen ticaret saptırıcı etki ise refahı azaltmaktadır. Bu nedenle ticaret saptırıcı etkinin ticaret yaratıcı etkiden göreceli olarak yüksek olduğu durumda gümrük birliğinin refahı düşecektir (Lipseý, 1960'dan aktaran: Çınar, 2004: 8).

Viner aynı zamanda, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin oluşmasında GB'ye giren ülkelerin ekonomilerinin birbirine rakip veya birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahip olmasının da rol oynadığından bahsetmiştir. Buna göre aynı malları üreten yani rakip ülkelerin GB kurlmaları ticaret yaratıcı etkiyi artıracaktır. Çünkü böyle bir birliktelikte ticaretin yönü değişmemekte, birliğe katılan ülkelerin birlik dışı ülkelere yaptıkları ithalat fazla etkilenmemektedir. Tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan GB'nde ise birlik dışında kalan ekonomilerde ihracat olumsuz etkilenecek, ithalat ise düşük maliyetli

birlik-dışı ülkeden yüksek maliyetli birlik-içi ülkeye kayacaktır. Böylece ticaret saptırıcı etki ortaya çıkacaktır (Sabır, 2002'den aktaran: Yücel, 2006: 15).

Ancak Viner'in bu çalışması ticaret yaratıcı etkiden çok ticaret saptırıcı etkiyi açıklamış ve basit varsayımlar geliştirdiğinden birçok eleştiriye konu olmuştur (Çınar, 2004: 7-8).

### **1.3.3. Viner Sonrası Gümrük Birliği Teorisi'ne Katkılar**

Gümrük birlikleri teorisinin öncüsü Viner, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etki kavramları üzerinde durmuş, GB'nin yalnızca üretim etkilerini açıklamıştır. Viner'in ardından Meade ise analizlerine GB'nin üretim etkisiyle beraber tüketim etkisini de ele almıştır (Dura ve Atik, 2007: 11).

Meade'nin ardından Lipsey ve Lancaster, GB'nin dünya refahı açısından hem faydalı hem de zararlı etkiler içerdiğini belirterek *ikinci en iyi teorisini* geliştirmişlerdir. Lipsey ve Lancaster'e göre tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek düzeye çıkartması bakımından *birinci en iyi politika* olabileceken, tam rekabet ve serbest ticaretin sağlanamadığı durumlarda, mevcut piyasa engellerini dengeleyecek başka önlemlerin alınması da (örneğin: yeni gümrük tarifesi konulması gibi) *ikinci en iyi politika* olabilir (Dura ve Atik, 2007: 11).

Ekonomik bütünleşmelere bir diğer katkı Vanek tarafından sağlanmış ve böylelikle ekonomik bütünleşme teorisi daha sistemli hale gelmiştir. 1965 yılında yayınladığı "Uluslararası Yasakçılığın Genel Dengesi" adlı kitabında, gümrük birliklerinin ticaret hadlerini açıklamıştır (Dura ve Atik, 2007: 12).

## **1.4. Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri**

### **1.4.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri**

Birlik sonrası teknolojinin ve ekonomik yapının değişmediği varsayılarak, üretim faktörlerinin yeniden dağıtılması sonucu ortaya çıkan bir defalık etkiler statik etkiler olarak bilinmektedir (Atik ve Dura, 2007: 12).

#### 1.4.1.1. Üretim Etkisi

Birliğe dâhil olan bölgelerde, bölge içi ticaret önündeki engeller kaldırıldığından bölgeyi oluşturan ülkeler arasında dış ticaret hacmi genişler. Ticaret yaratıcı etki olarak ifade edilen bu durum gümrük birliklerinin dünya refahı üzerindeki olumlu yönüdür. GB ile beraber üçüncü ülkelere OGT uygulanması, bölge içi ticareti geliştirirken, bölge dışı ticareti olumsuz etkilemektedir. Bu durum ise ticaret saptırıcı etki olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2007: 209).

GB'nin üretim etkisi, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etki olmak üzere ikiye ayrılır.

Ticaret yaratıcı etki, GB oluşturulmadan önce ülke içerisinde üretilen mal, birliğin oluşturulması ve ticaret önündeki tarife ve engellerin kaldırılmasından dolayı daha pahalı hale gelecektir. Yüksek maliyetle üretilen yerli malın, görece düşük maliyetle üreten bir diğer üye ülkenin malı ile ikame edilebilmesi, ticaret yaratıcı etkiyi oluşturmaktadır. Oluşturulan GB ile yeni bir ticaret akımı doğacak ve maliyeti düşük olan ülke diğerine ihracat yaparken; ithalatçı ülke o mala daha ucuza sahip olacaktır. Böylece üyeler arasında ticaret hacmi genişleyecektir (Seyidoğlu, 2007: 207).

GB öncesinde ve sonrasında ekonominin tüm kaynaklarının tam istihdamda olduğu varsayılırsa, bu durum üye ülkelerin refahını artırır. Çünkü bu etki, birlik içerisinde karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir uzmanlaşmayı doğurur. Bunun yanı sıra bu etki, birliğe üye olmayan üçüncü ülkelerde de refah artışına yol açar. Çünkü onların reel gelirlerindeki artışın bir kısmı, dünyanın yükselen ithalatın fazlasıyla içine dâhil olur (Salvatore: 1990'dan aktaran: İncekara, 1995: 76). Bir diğer deyişle bu etki, birlik içerisinde karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir uzmanlaşmanın sonucudur (Seyidoğlu, 2007: 207). Böylelikle kaynakların daha verimli alanlara aktarılması gerçekleşmiş ve üretimde meydana gelen olumlu gelişmeler de birlik içerisindeki ticaret hacmini artırmış olacaktır (Ergüt, 2009: 9).

Ticaret saptırıcı etki, GB'nin kurulmasıyla daha düşük maliyetli üreticinin birlik dışında kalması ve birlik ülkelerinin bu ülkeden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesiyle ortaya çıkar. Yani üçüncü ülkeden yapılan daha az maliyetli ithalat yerini

gümrük tarifelerinin kaldırılıp birliğin oluşturulmasıyla birlikte birlik içi bir ülkeden yapılan ithalata bırakır. Böylece ithalat, birliğin dışında kalan ve en verimli ülkeden, birliğe üye daha az verimli ülkeye kayar. Sonuç olarak da kaynakların verimliliği göreceli biçimde azalır ve refah değişimlerini olumsuz etkiler (Seyidoğlu, 2007: 207).

#### **1.4.1.2. Tüketim Etkisi**

GB kuramının kurucularından Viner, GB'nin tüketim etkisini ihmal ederek daha çok üretim etkisi üzerinde durmuştur. Viner'e karşılık Meade, Lipsey ve Gehrels ise 1955 ve sonrasında GB'nin tüketim etkisini açıklamışlardır. Viner'in analizindeki talep esnekliğinin sıfır olması dolayısıyla GB öncesi ve sonrasında malların sabit oranda tüketilmesi varsayımını ortadan kaldıran teorisyenler, GB sonrası yaşanan fiyat değişimlerinin sonucu ortaya çıkan tüketimdeki ikame etkisini ortaya koymuşlardır (Akkoyunlu, 1998'den aktaran: Özdamar, 2005: 22).

GB oluştuktan sonra birlik üyesi ülkeler arasında gümrük vergilerinin kalkmasına bağlı olarak mal fiyatlarında düşüş meydana gelecek ve birlik içindeki yüksek maliyetli ülkeler, ilgili malı yine birlik içindeki düşük maliyetli ülkelere ithal edebileceklerdir. Böylece pahalı üretimin yerini daha ucuz üretim alır ve kaynak verimliliği yükselir ve böylece düşük maliyetli ülkenin üretim hacmi artar. Bu üretim etkisiyle ülke refahı da artar. Öte yandan, GB öncesinde yerli malları yüksek fiyattan tüketen alıcılar GB sonrasında benzeri malları daha ucuza alabileceklerdir. Fiyatların düşmesiyle tüketim genişleyecek ve bölge içi ticarete artış yaşanacaktır. *Tüketim etkisi* olarak ifade edilen bu durum tıpkı üretim etkisinde olduğu gibi refahı artırıcı etki yaratacaktır (İncekara, 1995: 77).

Ülkelerin aralarında GB oluşturmaları ve gümrük tarifelerini kaldırmaları, iç piyasada fiyatların düşmesine; bir mala gümrük vergilerinin uygulanması ise o malın fiyatının gümrük vergisi kadar artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla GB nedeniyle kaldırılan gümrük vergileri malların dolaşımını kolaylaştıracak ve ekonomideki var olan tüketim modelini değiştirecektir. Malların serbest dolaşımı kaynak mobilizasyonunu sağlayarak ekonomideki nispi fiyatları etkileyecektir. Böylelikle tüketici ihtiyacı olan malı, yerli mal yerine o ihtiyacı karşılayabilecek yabancı mal ile ikame edebilir (Ekdi, 2003; Yücel, 2006: 19).

Ayrıca yine, ülkelerin aralarında GB oluşturmalarıyla birlikte ekonomide toplam harcamalarda bir değişim yaşanacaktır. Toplam harcamalardaki bu hareketlilik, malların talep esnekliğiyle yön bulmaktadır. *Tüketim etkisinin ortaya çıkabilmesi için ilk koşul, talep esnekliğinin sıfırdan büyük olması, yani fiyatı düşen mala talebin artması gerekmektedir* (Aysun, 2011: 18). GB'ye konu olan malın talep esnekliğinin yüksek olmasıyla bu mallara olan toplam harcamalarda düşüş yaşanırken ve diğer koşulların sabit olduğu varsayıldığında, diğer mallar için yapılan harcamalar artış gösterir. Böylelikle fiyatlar ve gelirlere değişim meydana gelmektedir. Talep esnekliğinin düşük olduğu durumlarda ise tersi söz konusudur (Yücel, 2006: 19-20).

#### **1.4.1.3. Dış Ticaret Hadleri Etkisi**

Dış ticaret hadleri, bir ülkenin ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranlanmasıyla bulunur. Eğer ülkenin dış ticaret hadlerinde bir iyileşme gözlemlenirse bu refah artışına etki ederken; aksi ise refah kaybının göstergesidir. Ancak dış ticarete konu olan mal sayısı yüksek olduğundan ithalat ve ihracat fiyatları indekslerle gösterilirken; dış ticaret hadleri aşağıdaki şekilde hesaplanır (Uyar, 2000: 38'den aktaran: Bahçekapılı, 2006: 33):

$$N = P_X / P_M$$

$N$  = Dış ticaret hadleri

$P_X$  = ihracat fiyatları indeksi

$P_M$  = ithalat fiyatları indeksi

Formülde,  $N$ , dış ticaret hadlerini;  $P_X$  ihracat fiyatları indeksini;  $P_M$  ise ithalat fiyatları indeksini ifade etmektedir. İthalat fiyatları ( $P_M$ ) sabitken ihracat fiyatlarının ( $P_X$ ) düşmesi durumunda dış ticaret hadleri ( $N$ ) ülkenin aleyhine işler. Yine aynı şekilde, ihracat fiyatlarında ( $P_X$ ) bir değişim olmadığı durumda ithalat fiyatlarında ( $P_M$ ) meydana gelen yükselme veya her iki fiyat indeksinin artması durumunda ithalat fiyatındaki artış ihracat fiyatındaki artıştan yüksek olduğu ( $P_M > P_X$ ) durumlarda dış ticaret hadleri ( $N$ ) ülkenin aleyhine işler. Dış ticaret hadlerinin ülke lehine işlemesiyle ülke dış ticarettten kazançlı çıkarken; aleyhine işlemesi durumunda ise ülkenin fiyatlar üzerinden kazanç kaybına uğraması söz konusudur (Seyidoğlu, 2003: 635). Çünkü ülkenin başlangıç yılına göre bir birim malı ithal edebilmesi için eskisinden daha fazla miktarda ihraç malı vermesi

gerekecektir. Yani bu durumda ülke, bir birim ihraç malı karşısında eskiye göre daha az ithal malı elde edecektir (Uyar, 2000: 38'den aktaran: Bahçekapılı, 2006: 34).

Mundell, 1964 yılında ilk olarak teklif eğrileri analizi ile ticaret hadleri etkisi kavramını GB teorisine sokmuştur. Bu teoride, üç ülkeli ve üç mallı bir ticaret oluşturulmuş ve iki ülke arasında oluşturulacak GB durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre her iki ülkenin ticaret hadlerinin birleşmeden olumlu etkileneceği sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda birleşme öncesi gümrük tarife oranı daha düşük olan ortağın ticaret hadlerinin, birleşmeden daha olumlu etkileneceği sonucuna da varmıştır (Yıldırım ve Dura, 2007: 145).

Mundell'in ardından Petith ise 1977 yılında AB'nin kurulması ile üye ülkelerin ticaret hadlerindeki etkiyi ele almış ve GB ortaklarından daha küçük olanının ticaret hadlerinin birleşmeden en fazla faydayı sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca ticaret hadlerindeki bu faydanın başlı başına GB için gerekçe olarak sunulabileceği sonucuna da varmıştır (Yıldırım ve Dura, 2007: 146).

Toplam harcamalar içerisinde dış ticaret payı yüksek olan ülkelerde dış ticaret haddi, ulusal gelire ve ödemeler dengesine büyük ölçüde etki yaparak, ülkeler arasında artan gelir farklılıklarını da azaltır. Dış ticaret haddinin olumlu bir seyir izlemesi, ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyip kişi başına düşen gelir açısından refahı artırıcı etki gösterir (Aydoğuş ve Diler, 2006: 91).

GB'nin ticaret hadleri üzerindeki etkileri 4 grupta incelenebilir (Koral, 2006: 19-20).

- Birlik içinde verimliliğin artması: Birlik içerisinde artan verimlilik, üretim maliyetlerini azaltır.
- Birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişimler: GB, dünya piyasasını kapsamaması halinde, birliğin pazarlık gücü artar ve böylelikle ülkelerin dış ticaret hadlerinde iyileşmeler yaşanır. Birlikteki üretimin artması, ölçek ekonomileri yoluyla maliyetleri düşürerek dış ticaret hadlerini etkilerken, ülkelerin birlikte hareket etmesi de pazarlık gücünü artırarak ihraç ve ithal mal fiyatları yoluyla dış ticaret hadlerini etkileyecektir.

- Birliğin ekonomik büyüklüğü: toplam üretim hacmi olarak ifade edilen ekonomik büyüklük, arz ve talep şartlarını değiştirerek dünya fiyatlarını etkiler. Bu sayede de ticaret hadlerini ülke lehine çevrilebilir. GB'nin ticaret saptırıcı etkiye yol açtığı sürece, eski pazarlarını kaybetmek istemeyen birlik dışı ülkeler, fiyatlarını indirerek ticaret hadlerinin GB üyesi ülkeler lehine değişmesini sağlayacaklardır.
- Birliğin kurulmasıyla ticaretin birlik dışı ülkelere denlikden birlik içine kayması: Birlik içindeki malın arz ve talep esneklikleri sıfır ise, dış ticaret hadleri büyük ölçüde birlik lehine döner. Çünkü böyle bir durumda dış ülkelerin ithalatında bir azalma olmakta, fakat bu ülkelerin ihracatları daha düşük fiyattan eski seviyelerini korumaktadır.

#### **1.4.1.4. Kamu Gelirleri Etkisi**

GB ile tarifelerin kalkması ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife uygulanması, üye ülkelerde vergi kaybına neden olur. GB öncesi Türkiye'de ithalattan gümrük vergisi ve toplu konut fonu olmaz üzere iki tür vergi alınmaktaydı. GB ile bu vergiler kaldırılırken; üçüncü ülkelere karşı OGT uygulanmaya başlanmıştır (Temiz, 2009: 125).

#### **1.4.2. Gümrük Birliğı'nin Dinamik Etkileri**

Gerçekleşen ekonomik bütünleşmelerin ülkenin yararına mı yoksa zararına mı işlediğı ancak statik ve dinamik etkilerin hesaplanmasıyla açıklanabilir. Statik analiz, ekonomik yapıda ve teknolojik şartlarda bir değişim olmadığını varsayarak ticaretteki refah değişimlerini incelemektedir. Yine statik analizde üretim kapasitesi sabit sayılmaktadır. Ancak bu şartlar GB'nin faydalarını açıklamaya yeterli olmamaktadır (Çak ve Çak, 2007: 16). Bu nedenle dinamik etkilerin refahı daha çok artırdığı kabul edilir. Walther'e göre GB'nin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri, bir ülkenin refahının azalmasına neden olabilir (Özdemir, 2015: 19).

Gümrük Birliğı, küçük piyasa yapısından sıyrılıp büyük piyasa yapısına bürünme anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ekonomiler büyük piyasaların avantajlarını yakalayabilirler. Büyük piyasaların varlığından doğan bu avantajlara GB'nin dinamik etkileri adı verilmektedir. Dinamik etkiler piyasanın büyümesi sonucu içsel ve dışsal ekonomilerin oluşması, daha ileri teknolojinin kullanılması, uzmanlaşmanın artması ve



yatırımcılar için belirsizliğin azalması demektir (Hatipler, 2012: 5). Yine GB'nin kurulması ile zamanla ülkelerin milli gelirinde, kalkınma oranlarında ve ekonomik refah seviyelerinde değişiklikler olur. Bu etkiler de dinamik etkiler olarak açıklanabilir (Kılıç, 2002: 33).

#### **1.4.2.1. Rekabet Etkisi**

Yapısal anlamda birçok değişikliğe neden olan GB, özellikle rekabette aktif rol oynamıştır. Ülkeler GB'ye girmeden önce sanayi yapılarını yüksek gümrük vergileri ile korurlar. Ticaret önüne konulan gümrük vergileri rekabeti azaltır ve sanayinin yavaş ilerlemesine neden olur. Birlik içerisinde ticaretin önündeki engellerin kaldırılması mevcut üreticileri dış piyasa rekabetiyle karşı karşıya getirir (Seyidoğlu, 2007: 211). Oluşan rekabet ortamında, rekabete dayanabilen firmalar daha verimli ve güçlü bir yapıya dönüşürken rekabete dayanamayan firmalar ise ya piyasayı terk ederler ya da daha verimli olabilecekleri alanlara doğru kayarlar. Böylelikle oluşan rekabet etkinliği artırırken, monopollerin gücünü azaltır (Dura ve Atik, 2007: 23).

Farklı görüşlere konu olan rekabet kavramı, Neoklasik ekonomistlere göre uluslararası serbest dış ticarete kazanan ya da kaybedenin olmadığı ve uzmanlaşma sayesinde tüm ulusların dış ticarete karlı oldukları şeklinde ifade edilirken, Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisyenleri ise rekabet gücünü ülkelerin fiziki ve insan kaynaklarına dayandırır. Porter (1998) ise rekabeti, verimlilik ve büyümeyi destekleyen unsurlar olarak açıklayarak, rekabet gücü kavramı yerine rekabet avantajı-üstünlüğü kavramını kullanmıştır (Çiftçi, 2006: 26).

Ancak rekabet ortamında yaşamını sürdüren her varlığın belirli bir düzeyde rekabet gücüne sahip olduğu belirtilebilir. Rekabet gücü kavramı pasif güç şeklinde ifade edildiğinde, bir firmanın rekabet ortamında karşılaştığı baskıya karşı direnme gücü olarak ifade edilebilirken; aktif olarak da rekabet baskısı oluşturabilme yeteneği olarak açıklanabilir (Çiftçi, 2006: 27). Rekabet gücü, üretim ve verimliliğin artması bunun dolayısıyla yaşam standartlarının artması ve istihdamın yükselmesi için bir ön şarttır (İspir, 2010: 44).

Yapısal anlamda birçok değişikliğe neden olan GB, özellikle rekabette de aktif rol oynamıştır (Dura ve Atik, 2007: 23). Sarıca (2006)'ya göre, GB oluşturulması ile rekabet

önündeki her türlü engel kalkacağından ithal malı ucuzlayacak ve ürünü pahalıya üreten ülkeye doğru bir kayma yaşanacaktır. GB öncesi, gümrük vergilerine tabi olan, yüksek maliyetli, geri teknoloji ve düşük kalite ile üretim yapan üreticiler ve tekelci firmalar, daha ucuza mal üreten firmalar karşısında iç piyasasını kaybetme riskiyle karşı karşıya gelecektir. Bu baskı ile firmalar ya yüksek verimlilik yoluna giderek rekabet ortamına ayak uyduracaklar ya da üretim faaliyetlerini durdurarak piyasadaki çekilmek zorunda kalacaklardır (İspir, 2010: 45).

GB oluşumu ve birlik içinde ticaret önündeki engellerin kaldırılmasıyla GB'nin bir diğer etkisi ulusal tekellerin yerini daha büyük monopollerin alması olmuştur. Bu nedenle GB dolayısıyla ortaya çıkan rekabetten en iyi şekilde faydalanmak için ortak bir rekabet politikasının izlenmesi büyük önem taşımaktadır (Seyidoğlu, 2003: 211).

#### **1.4.2.2. Ölçek Ekonomileri Etkisi**

Çimen (1996)'e göre ölçek ekonomileri, firmaların büyüklüğünden dolayı maliyet masraflarının düşürülmesi, verimliliğin ve üretimin artması ve dolayısıyla ortaya çıkan tasarrufların yarattığı etki şeklinde tanımlanmaktadır (Özdemir, 2015: 20).

Ekonomik bütünleşmeler, üretimin büyük çaplı yapılmasını sağlar ve böylece ölçek ekonomileri ortaya çıkar. Ölçek ekonomileri içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri şeklinde iki grupta incelenebilir. İlki işletmenin kendisinden kaynaklanır, ikincisi ise üretimin bağlı olduğu endüstri dalının gelişmesinden kaynaklanır (Seyidoğlu, 2007: 2011). İçsel ölçek ekonomileri, “üretim hacmindeki genişleme sonucunda firma içinden kaynaklanan maliyet düşürücü etkiler” olarak tanımlanabilir. Dışsal ölçek ekonomileri ise “faaliyette bulunan endüstri dalının genişlemesi sonucu firma dışından kaynaklanan tasarruflar” şeklinde tanımlanabilir (Dura ve Atik, 2007: 24).

Firmanın sahip olduğu teknolojik altyapı, kaynakların verimli ve etkin kullanılabilmesi ve sermaye büyüklüğü maliyetleri düşürür. Düşük maliyet rakipler karşısında fiyat yönünden büyük bir avantaj doğurur ve tüketiciye sunulan ucuz mal ve hizmet daha geniş pazarlara hitap eder. Bu avantaj sayesinde firmanın rekabet gücü de aynı oranda artar (Özdemir, 2015: 20).

GB, küçük piyasa yapısından sıyrılıp büyük piyasa yapısına bürünme anlamına geldiğinden üreticiler eskisine oranla daha büyük bir pazara gireceklerdir. Pazardaki

üretimi karşılamak amacıyla da firmalar atıl kapasitelerine başvuracaklar ya da mevcut kapasitelerini genişletme yoluna gideceklerdir. Atıl kapasitelerini kullanmayı seçen üreticilerin maliyetleri düşecek ve daha geniş bir pazara hitap ettikleri için mal çeşitliliği de artmak zorunda kalacaktır (Yıldırım ve Dura, 2007: 147).

Bu durumda ölçek ekonomilerinin iki faydası ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki üreticilerin üretim ölçeğini büyüterek maliyetlerde düşüş yaşanmasını ve dolayısıyla fiyatlar yönünden büyük bir avantaj yakalamasını sağlarken; ikinci olarak birlik sonrası daha geniş pazarlara ulaşan firmaların, ürün çeşitliliği artacak ve üretimde verimlilik artışlarını yakalamış olacaklardır (Yıldırım ve Dura, 2007: 147).

#### **1.4.2.3. Dışsal Ekonomiler Etkisi**

Gerçek veya tüzel kişilerin, üretim veya tüketiminden diğer kişi ve kuruluşların fayda veya maliyetlerinin olumlu veya olumsuz etkilenmesine dışsallık adı verilir (Armağan, 2003: 4). Başka bir deyişle firmalar ya da insanlar, piyasa dışındaki kişilere, fayda veya zarar yükledikleri zaman ve bu etki fiyatlara tam olarak yansıtılmadığı zaman dışsallık ortaya çıkar. Dolayısıyla dışsallık pozitif olduğu gibi negatif de olmaktadır (Çetin, 2005: 145). Balassa (1961)'ya göre ise dışsal ekonomiler herhangi bir toplumsal grubun kendi faaliyetleri dışında başkalarının etkinlikleri sonucunda, elde ettiği fayda ya da ödemek zorunda kaldığı dışsal maliyetlerdir (Uzgören ve Yücel, 1999: 99).

Değişen arz ve talep koşullarına bağlı olarak iki grupta ele alınabilen dışsal ekonomiler, firma endüstri üzerinde hem özel hem de genel maliyetlerini azaltabilir. GB'nin arz üzerindeki etkisi, talebi ve tüketici refahını da olumlu etkiler: GB dolayısıyla çeşitliliği artan ve ucuzlayan mallar ve hizmetler, tüketicilerin elde ettikleri toplam faydayı artırır. Birliğe üye olan ülkelerin ekonomik yapıları birbirine benziyor ve benzeri malları üreten rekabetçi ekonomiye sahip iseler GB'nin sağlayacağı yararlar da o derece yüksek olur. Çünkü GB sonrasında üretim, yüksek maliyetli, üreticilerden düşük maliyetli üreticilere doğru kayar ve üretimde etkinlik artış gösterir. Benzer olmayan ekonomik yapılarda ise GB'nin faydası daha sınırlı olur (Oktay, 2005: 177).

Talep koşullarına bağlı oluşan dışsal ekonomiler ise, üretim genişlemesi olan bir endüstrideki üretim faktörlerinin gelirinin artması ile başlar ve talepteki artışlarla devam eder. İlk endüstride meydana gelen talep artışı ilk önce geliri artıracak ve ardından tekrar

talebi artıracaktır. Bu durum birliğe dâhil olan sektörlerin yanı sıra dâhil olmayan sektörlerin de etkilenebileceğini açıklamaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007: 148).

#### **1.4.2.4. Teknolojik Gelişme**

Gümrük birlikleri üye ülkelerin teknolojisinin hız kazanmasını ve sanayileşme hızının artmasını sağlar. GB ile iç piyasa artık geniş piyasa ölçekli işletmelerin kurulmasını özendirir ve birlik dışından birlik içine teknoloji aktarılmasını sağlar. Geniş piyasalara uyum sağlamak amacıyla işletmelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ağırlık vererek daha büyük fonlar ayrılması sağlanacaktır. Öte yandan GB ile rekabet ortamı oluşacak ve üye ülkelerin mevcut sanayilerinin gelişmesine neden olacaktır. Bir diğer etkisi ise yeni sanayilerin kurulması özendirilecek ve bu sağlanacaktır (Güney, 2004: 24).

#### **1.4.2.5. Yatırımları Özendirme**

GB'nin genel olarak yatırımları artıracığı yönde bir etkisi olması beklenir. Çünkü GB oluşturulmasıyla kaynak etkinliği artar ve bu sebeple milli gelirdede artış gerçekleşir. Milli gelirdede meydana gelen bu büyüme de tasarrufları ve yatırımları artırır. Yatırımları artırmasının farklı sebepleri vardır. GB ile tarifelerin yeniden yükselmeyeceği düşünülerek yatırımcılar için yatırımların riski azalmakta ve karlılığı artmaktadır. Böylelikle piyasa hacminin genişlemesi, üretimin, birlik içinde daha verimli kesimlere kayması ve bölgeye yabancı sermaye akımlarının artması sağlanmaktadır. Pazar payının birlik sayesinde geniş alanlara yayılması durumunda yatırımcılar için daha uygun fırsatlar doğar. Ayrıca üçüncü ülkelere karşı uygulanan OGT ile yatırımlar birlik içerisinde kalmaktadır (Dura ve Atik, 2007: 25-26).

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE’NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ ÜYELİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ’NE TAM ÜYELİK SÜRECİ

#### 2.1. Avrupa Ülkelerinde Bütünleşme Hareketleri ve Ekonomik Birlik

Avrupa’da ekonomik birlik kurulması fikri aniden ortaya çıkmış bir karar olmayıp yalnızca filozofların düşüncelerinde yer almaktaydı. Yüzyıllar öncesine dayanan bu fikre La Rochefoucauld, Saint Simon, William Penn, Deu de Sully, Augustin Thierry, Emile de Girardin, Victor Hugo, Count Coudenhove Kalergi, De Gasperi, M. Briand gibi düşünürler de katkıda bulunmuşlardır (Karluk, 2011: 1).

Yirminci yüzyılda Avrupalı devletler karşıt gruplara ayrılarak iki büyük savaş geçirmişlerdir. Her iki savaşın da ana nedeninin ekonomik rekabet ve pazar paylaşımı olduğu söylenebilir. Ancak her iki savaşta da büyük kayıpları birlikte yaşamış olan Avrupalı ülkeler savaşın hemen ardından pazar gereksinimini silahlı çatışmaya varmadan çözmek istemiş ve bunu çözebilmenin yollarını aramışlardır. Yirmi yıl arayla ortaya çıkan savaşlardan ilki olan Birinci Dünya Savaşı seksen milyon insanın ölümüyle sonuçlanmış ve büyük maddi zararlara yol açmıştır. Savaşta Almanya yenilmiş, Fransa ve İngiltere ise güç kaybına uğramışlardır. İkinci Dünya Savaşı ise ilkinin tekrarı niteliği taşıyıp “Avrupa’yı yerle bir eden savaş” olmuştur. Bu savaş sonunda da elli milyon insan hayatını kaybetmiştir. Savaş sonrası “yalnız” olan Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa’nın tamamını ele geçirmiş; Çin sömürge olmaktan kurtulmuştur. Farklı güçler ortaya çıkarken Batılılar için kayıp çok büyük olmuştur (Aydoğan, 2007: 1-2).

Yaşanan bu felaketlerin ardından Avrupalı liderler barış istemiş ve bu barışın sağlanmasının tek yolunun da, ülkelerin ekonomik ve siyasi yönden birleşmeleri gerektiği olduğunu belirtmişlerdir (AB Bakanlığı, [http://www.ab.gov.tr/\\_105.html](http://www.ab.gov.tr/_105.html)). Bir örgütün kurulması İkinci Dünya Savaşı sırasında totaliter yönetimlere karşı mücadele eden direniş hareketlerden kaynaklanmış ve dolayısıyla da Avrupa Birliği’nin başlangıç noktası II. Dünya Savaşı olarak kabul edilmiştir. Çünkü İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra pek çok Avrupa halkı büyük can kayıpları vermiş, birçoğu işini kaybetmiş, sermaye stoku zarar görmüş ve pazar ağı ilişkileri hasara uğramıştır (De Long ve Eichengreen, 1991: 16-17). Savaştan sonraki dönemlerde Avrupa yıpranmaya devam etmiş böylece iç ve dış komünist

tehdit yoluyla sömürgeyle yüz yüze gelmiştir (Office of The Historian, t.y.: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan>). İşbölümü -savaştan önce Amerika'ya, Asya'ya ve Afrika'ya gıda maddeleri ve hammaddeler karşılığında sevk ettiği mallar- neredeyse kaybolmuştur (Magid, 2012: 1). Bu durum üzerine ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, Avrupa'yı yeniden inşa etmek için kapsamlı bir program çağrısı yapmıştır. Bu amaçla 1948'in Mart ayında Ekonomik İşbirliği Yasası'nı imzalamış, 12 milyar ABD Dolarından fazla fonu ise bu amaçla ayırmıştır (Office of The Historian, t.y.: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan>). Ancak Sovyetler, savaş sonrasında yanlarında zayıf bir Almanya görmek istedikleri için bu yardım çağrısına sıcak bakmamışlardır (Kindle ve Berger, 1968'ten aktaran: Magid, 2012: 2). Avrupa'nın ABD'nin yardım çağrısına olan ihtiyacı giderek artırmıştır. Avrupa'daki çetin kış şartları, kar yağışı ve düşük sıcaklıklar nedeniyle Kuzey ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan buğday kıtlığı tarihe adını kazınmış, hükümetlerin yüksek enflasyon ve vergilendirme uygulaması bölgeyi karamsar bir hale getirmiştir (Magid, 2012: 2).

Marshall adını alan bu plan ile Avrupa sanayileşmesinin yeniden doğuşu sağlanmış ve ilgili bölgelere kapsamlı yatırımlar sağlanmıştır. Buna paralel olarak Amerika mallarına yönelik pazarlar kurulduğu için ABD ekonomisine canlılık gelmiştir (Office of The Historian, t.y.: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan>).

Marshall Planı; ABD'nin, Avrupa ekonomisini Amerikan ekonomisinin imajında yeniden düzenlenmesine izin vermiş ve Avrupa ekonomik entegrasyonunu da teşvik etmiştir. Birleşik Devletlerin yerel ekonomisine benzer şekilde özel ekonominin kamu düzeninden oluşan bir karışım oluşturmuştur. Böylece Avrupa ekonomisinin yeniden düzenlenmesi Amerikan yatırımları için çok daha iyi bir ortam sağlamıştır (Foner ve Garraty, t.y.: <http://www.history.com/topics/world-war-ii/marshall-plan>). Ancak ABD'nin yapmış olduğu Marshall yardımlarının, Avrupa ülkelerini ABD'ye bağımlı hale getireceği düşüncesi Avrupa ülkelerini tedirgin etmiş, daha güçlü bir Avrupa pazarı oluşturmak adına bütünleşme kararı almışlardır. Böylece 4 Nisan 1949 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması'nı imzalamışlardır. Buradaki amaç, Avrupa'daki düzenin tekrar kurulması ve Avrupa ülkeleri arasında yeni bir savaş çıkmasını önlemektir (Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], 2007: 7).

## 2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Ekonomik Birlik

Fransa ve Almanya arasında yaşanan ve Avrupa'yı da etkileyen soğuk savaşın ardından Jean Monnet, Fransa ve Almanya arasında bir kömür çelik birliğinin kurulmasını teklif etmiştir. Jean Monnet'in Fransa Dışişleri Başkanı Robert Schuman'a Mayıs 1950'de sunduğu plana dayanan Avrupa Birleşmesi Hareketi, Fransız-Alman çekişmesinin ortadan kaldırılması amacıyla kömür ve çeliğin ortak otorite altında kullanımını öngörmüştür (Ak, 2008: 185). Dönemin Fransız Dışişleri Bakanı R. Schuman da teklife olumlu bakarak 9 Mayıs 1950'de sunmuş olduğu bildiriye görüşü kabul etmiştir (Karluk, 2011: 8). Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasına ilişkin Paris Antlaşması (1951) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) ve EURATOM'un kurulmasına ilişkin Roma Antlaşması (1957) altı kurucu üye olarak sayılan Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda tarafından imzalanmıştır (Dönmez ve Sincar, 2008: 4).

AKÇT'nin siyasi nedenlerden ötürü ortaya çıktığı biliniyor olsa da, Avrupa'daki güçler ve bunlar arasındaki ihtilafları çözmek amacıyla ortaya çıkmış olduğu belirtilmelidir. Yine aynı şekilde Fransa ile Almanya arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve bu ülkelerin sahip olduğu kömür ve çelik gibi endüstri alanlarının hâkimiyetini elde tutmaktır. Ortak kontrol amacıyla yapılan bu düzen aynı zamanda savaş olasılığının ortadan kalkmasını da amaçlamaktadır (Bozkurt vd., 2004'ten aktaran: Tatoğlu, 2006: 13). Anlaşma 50 yıl geçerli olacaktır ve 23 Temmuz 2002'de son bulacaktır (Karluk, 2011: 10). AKÇT'ye 1 Ocak 1973'te İngiltere, İrlanda ve Danimarka, 1 Ocak 1981'de Yunanistan, 1 Ocak 1986'da Portekiz ve İspanya, 1 Ocak 1995'te ise Finlandiya, İsveç ve Avusturya üye olmuştur. 50 yıl geçerli olan AKÇT 23 Temmuz 2002'de sona ermiştir. Altı ülke arasında sadece kömür ve çelikle sınırlı kalan bütünleşme hareketi geliştirilerek siyasi bütünleşmeyi amaçlayan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) (DTM, 2007: 8) ve nükleer enerji için bir pazar yaratmayı amaçlayan (Karluk, 2011: 15) Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. EURATOM Antlaşması'nın temel amacı, Avrupa nükleer endüstrisinin oluşumuna ve geliştirilmesine katkıda bulunmak ve arz güvenliğini sağlamaktır. Başka bir deyişle antlaşma, hükümet fonlarıyla nükleer enerjiyi geliştirmek için ortaya çıkan bir belgedir (The Euratom Treaty: Its Role and Functions, [http://www.joint-project.org/upload/file/EURATOM\\_Paper.pdf](http://www.joint-project.org/upload/file/EURATOM_Paper.pdf)). 25 Mart 1957'de Roma

Antlaşması'yla kabul edilmiş, 1 Ocak 1958'de ise yürürlüğe girmiştir (DTM, 2007: 8). Roma Antlaşması'nın temel hedefi ise ekonomik istikrarı en iyi şekilde sağlamak, topluluk içinde gerçekleşen ekonomik faaliyetleri uyumlu, düzenli, dengeli ve sürekli bir şekilde gerçekleştirmek ve üye ülkeler arasındaki ilişkileri daha sıkı ve kalıcı hale getirmektir. Aynı zamanda bu hedefe ulaşmak için anlaşma, kurucu üyeler arasında bir gümrük birliği ve ardından ortak bir pazarın kurulmasını öngörmüş; üye ülkelerin ulusal ekonomik politikalarını uyumlaştırılması konusunda da şart koşmuştur. Anlaşmada ortak politika uygulanacağı alanlar şu şekilde öngörülmüştür: ortak tarım, ulaşım, enerji, serbest rekabet, serbest dolaşım, dış ticaret, para-maliye, istihdam ve hukuki mevzuattır (Dura ve Atik, 2007: 43).

1965 yılında imzalanan Füzyon Antlaşması ile birlikte, AKÇT, AET, EUROTOM için tek karar organı belirlenmiş ve bütçeleri birleştirilerek "Avrupa Toplulukları" adı verilmiştir (Dura ve Atik, 2007: 41).

Birliği Almanya, Fransa, Belçika, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg olmak üzere altı Avrupa ülkesi kurmuştur. Daha sonra topluluğa katılım talebinde bulunan İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1973'te üye olmasıyla, Yunanistan'ın 1981'de, İspanya ve Portekiz'in de 1986 yılında topluluğa katılmasıyla üye sayısı 12'ye yükselmiştir. Haziran 1994'te Avusturya, İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın imzalamış oldukları anlaşmayla topluluğa üyelikleri kabul edilmiştir. Fakat Norveç'in katılma anlaşması ise Norveç'te yapılan halk oylaması ile reddedilmiştir. Böylece 1995'te üye sayısı 15 olmuştur (Dura ve Atik, 2007: 41-42).

Üye sayısının 15'e yükselmesinden sonra birlik 2002 yılında bir genişleme süreci daha yaşayarak üye sayısını 27'ye yükseltmiştir. Büyük bir genişleme içerisine giren AB'ye Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya ilk grup olarak üye olurken, Bulgaristan ve Romanya da ikinci grup olarak üye olmuştur. Böylece birliğin üye sayısı 27'ye yükselmiştir (Kılıç, 2005: 47). 1 Temmuz 2013 tarihinde Hırvatistan'ın birliğe katılmasıyla da üye sayısı 28'e yükselmiştir (AB Bakanlığı, [https://www.ab.gov.tr/\\_105.html](https://www.ab.gov.tr/_105.html)).



### **2.3. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Üyeliği ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci**

Avrupa Birliği'nin 1958 yılında kurulmasının ardından Türkiye, birliğe 31 Temmuz 1959'da başvurmuştur. AET Bakanlar Konseyi'nin 11 Eylül 1963 tarihinde Türkiye'nin başvurusunu kabulünün ardından 12 Eylül 1963 tarihinde bir ortaklık antlaşması imzalanmıştır (Kılıç, 2005: 103-104). Tam üyeliğe götüren Ortaklık Antlaşması ile başlayan ilişkiler GB'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. GB ise 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Avrupa Birliği ile bütünleşme yönünde yapılan en büyük entegrasyon hareketi olan GB, 1996 yılında Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesiyle tamamlanmıştır (İKV, 2004a: 9).

Ortaklık antlaşmasında, üç aşamadan oluşması öngörülen GB'nin hazırlık döneminin sona ermesiyle 13 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanarak, Türkiye ile birlik arasında sanayi ürünleri için gümrük vergileri tamamen kaldırılmış, üçüncü ülkelere karşı ise AB ülkelerinin uyguladığı vergi oranlarının uygulanacağı belirtilmiştir (Çelik, 2008a: 420). Tam üyelik yolunda bir aşama olan GB'nin yarattığı yükümlülükler Türkiye tarafından yerine getirilememiştir. Ülke içerisinde yaşanan siyasi krizler, iktisadi sorunlar ve politika uyuşmazlıkları taraflar arasındaki ilişkileri rafa kaldırmış ve geri dönüşlere sebep olmuştur. 1976 yılında yapılan Ortaklık Konseyi'nde Türkiye, yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini belirterek ertelemiştir. Böylece taraflar arasındaki ilişki 5 yıllık süreyle dondurulmuştur (Karlık, 1996b: 396).

GB'nin geçiş döneminin tamamlanmasının ardından tüm Avrupa ülkelerine tanınan haklardan faydalanan Türkiye, AET'ye 17 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik için başvurmuştur. Avrupa Komisyonu'nun başvuruyu kabul etmesiyle birlikte Türkiye'nin birliğe tam üye olabileceği tekrar belirtilse de komisyon tarafından hazırlanan "Gündem 2000" Raporu'nda Türkiye genişlemenin dışında tutulmuştur. Birliğe henüz dâhil edilmeyen Türkiye, Komisyon tarafından Lüksemburg Zirvesi'ne davet edilerek, Türkiye'ye, birliğe katılımının gerçekleşmesi için bir strateji hazırlaması talebinde bulunmuştur (Palabıyık ve Yıldız, 2006: 75-78).

Hazırlanan stratejinin ardından Türkiye'nin aday ülkelerin faydalandığı haklardan faydalanamayacağı ortaya konulduğundan, Türkiye ile birlik arasındaki ilişkilerde duraksama dönemine girilmiştir. Nihayet komisyonun "Türkiye İçin Avrupa Stratejisi" adlı belgeyi yayınlaması üzerine ilişkiler yeniden canlanma dönemine girmiştir. Türkiye için gelişme raporu hazırlanması öngörülse de 3-4 Haziran 1999 tarihinde Köln'de yapılan Zirve Sonuç Bildirisi'nin genişlemeyle ilgili bölümünde Türkiye'ye yer verilmemiş, Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan Başkanlar Zirvesi'nde ise Türkiye'ye diğer aday ülkelerle eşit adaylık hakkı tanınmıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye aday listesinden çıkarılmış ve taraflar arasındaki ilişkiler askıya alınmıştır. Türkiye'nin sert tepkisiyle karşılaşan AET, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi tam üyelik müzakerelerine hazır hale getireceğini belirtmiştir. Atılan bu olumlu adımlara rağmen Cardiff ve Viyana Zirvesi'nde Türkiye'yi tatmin edecek adaylık kararı verilmemiştir (Sandıklı, 2001: 94-100).

### **2.3.1. Ortaklığın Kurulması ve Tam Üyelik Başvurusu**

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin temelinde ekonomik ve politik nedenler yatmaktadır. Türkiye çeşitli nedenlerle AB'ye başvurmuştur. Türkiye'nin ilk amacı Avrupa Topluluğu'nun yarattığı GB'nin olumlu etkilerinden faydalanmak, pazar imkânları ve yatırım fonlarından faydalanmaktır. Bir diğer neden ise ihracat ürünleri için daha geniş bir pazara ulaşmaktır. Ayrıca topluluğun vereceği fonlardan yararlanmak ve Yunanistan'ın da topluluğa üye olmasıyla Türkiye, bölgedeki rekabet gücünü kaybetmek istememiştir (Dura ve Atik, 2000: 213).

Avrupa Topluluğu ise Türkiye'yi politik sosyal ve ekonomik alanlarda bir çıkar olarak görmekte ve Türkiye'nin coğrafi ve strateji konumundan dolayı birliğin içinde yer almasını düşünmektedir (Dura ve Atik, 2000: 213-214).

#### **2.3.1.1. Ankara Antlaşması**

Türkiye, 8 Haziran 1959'da Yunanistan'ın üyelik için başvurusunun hemen ardından 31 Temmuz 1959'da ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. Dört yıldan fazla süren görüşmeler sonucunda AET Bakanlar Konseyi 11 Eylül 1963'te Türkiye'nin ortaklık başvurusunu kabul etmiş ve 12 Eylül 1963'te Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu [TİSK], 1995: 23). 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren ve çerçeve anlaşması olan Ankara Antlaşması, topluluk ile Türkiye arasındaki ortaklık

ilişkilerinin esaslarını belirlemiştir. Katma Protokol'ün imzalanması ile de antlaşmanın hükümleri içerik kazanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1999: 65).

**Tablo 1: Ankara Antlaşması'nın Ortaklık İlişkisi Kararı**

Ankara Antlaşması (1964), Ortaklık ilişkisini;
<ul style="list-style-type: none"><li>• 5 yıl sürecek (gerektiğinde 10yıl'a çıkarılabilir) olan bir hazırlık dönemi,</li><li>• 12 yıl sürecek (bazı durumlarda 22 yıla çıkabilir) bir geçiş dönemi</li><li>• Ve tam üyelik şartlarının görüşülebileceği son dönem, çerçevesinde üç aşamadan oluşmasını öngörmektedir.</li></ul>

**Kaynak:** Sandıklı, 2001: 197.

Antlaşmada esas amaç, Türkiye ekonomisinin kalkınması ve halkın yaşam kalitesinin iyileşmesine yönelik tüm kriterler göz önünde bulundurularak ortaklar arasındaki ilişkileri güçlendirmektir (Şahin, 2016: 83).

Antlaşma ile birlikte Türkiye birliğe “Ortak Üye” olurken “Tam Üye” sıfatıyla katılımının yolunu açık tutmuştur (Çelik, 2008a: 420). Ortaklık antlaşması yürürlükle ilgili bir hüküm taşımayarak ortaklığın temel ilkelerini belirlemektedir. Antlaşmada iki ana hedef belirlenmiştir (Dura ve Atik, 2007: 484):

- İlk GB'nin üç aşamadan geçerek oluşturulması iken;
- İkinci ise taraflar arasında ekonomik gelişmişlik farkın azaltılmasıdır.

Antlaşma işgücünün serbest dolaşımının yanı sıra mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını da sağlayacaktır. İki ortak arasında ekonomik farkın azaltılması üzere topluluk Türkiye'ye “geçiş ve son dönemdeki yükümlülüklerini yerine getirmesi için” ekonomik yardımda bulunacağını belirtmiştir (Gümrükçü, 2002: 98). Antlaşmanın 48. - 51. maddelerinde işçilerin serbest dolaşımı incelenmiştir. 4 fıkradan oluşan 48. maddenin ilk fıkrasında, işçilerin serbest dolaşımı en geç 31 Aralık 1959 tarihinde yani geçiş döneminin sonunda gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. İkinci fıkrasında, Türk işçileri ırk ayrımına uğramadan üye devlet vatandaşlarına tanınan ekonomik tüm haklardan faydalanacaktır. Üçüncü fıkrasında, çalıştığı üye devletlerin herhangi birinde ikamet edebilecek, iş tekliflerini kabul edebilecek ve bu topraklarda serbestçe dolaşabilecektir. Son fıkrasında ise bu hükümlerin kamu hizmetlerini kapsamayacağı belirtilmiştir (DPT, 1999: 67-68).

### 2.3.1.2. Katma Protokol

1963 tarihli Ankara Antlaşması'nda alınan kararların Türkiye'nin ekonomik durumuna göre düzenlenmesi adına 23 Kasım 1970'de Katma Protokol (KP) imzalanmıştır. *Uygulama Antlaşması* niteliği taşıyan bu antlaşmada geçiş döneminin ayrıntıları ve kurulacak olan GB'nin ilkeleri düzenlenmiştir. Taraflar arasında karşılıklı ticari ilişkilerinde, ticaret önündeki tüm gümrük vergileri ve eş değer diğer vergilerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ise OGT uygulanmasına karar verilmiştir. Tarafların yükümlülükleri belirlenmiştir (TİSK, 1995: 24). Topluluk, Türkiye'den yapacağı sanayi malları ithalatına gümrük ve eş vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldıracağını beyan ederken; Türkiye ise, topluluk menşeli mallara uygulanan gümrük ve eş vergileri 12-22 yıllık dönemler içerisinde kaldırmayı ve aynı dönemde topluluğun ortak tarım politikasına uyum sağlamayı kabul etmiştir (Can, 2003: 25).

GB'nin hazırlık dönemi Kasım 1969'da sona ermiş ve 1970 yılında imzalanan Katma Protokol'ün 1973 yılında yürürlüğe girmesiyle Geçiş Dönemi'ne geçilmiştir. Katma Protokol, geçiş dönemine ilişkin usul ve şartları ve süreleri belirler. Katma Protokol'de (Erçakar, 2005: 169-170):

- Akit taraflar arasında karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin esas olması,
- Türkiye ile Topluluk arasında bir GB'nin giderek yerleştirilmesi,
- Ortaklığın iyi işlemesi amacıyla tarafların ekonomik politikalarının yaklaştırılması gibi hususlar belirlenmiştir.

**Tablo 2: Katma Protokol'ün Kapsamı**

<b>A. Malların Serbest Dolaşımı</b> <ul style="list-style-type: none"><li>• Gümrük Birliği</li><li>• Türkiye ve Topluluk Arasında Gümrük Vergilerinin Kaldırılması</li><li>• Ortak Gümrük Tarifesinin Türkiye Tarafından Kabulü</li><li>• Akit Taraflar Arasında Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması</li><li>• Ortak Tarım Politikasının Uygulama Alanına Konulması</li></ul>
<b>B. Kişilerin ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı</b> <ul style="list-style-type: none"><li>• İşçiler</li><li>• Yerleşme Hakkı, Hizmetler ve Ulaştırma</li></ul>
<b>C. Ekonomi Politikalarının Yaklaştırılması</b> <ul style="list-style-type: none"><li>• Rekabet, Vergileme ve Mevzuat Yaklaştırılması</li><li>• Ekonomi Politikası</li></ul>

**Kaynak:** DPT, 1993: 52-79'dan faydalanılarak araştırmacı tarafından tablolaştırılmıştır.

Gümrük Birliği oluşturma temeline dayanan bu protokol, Ankara Antlaşması'na göre daha kapsamlıdır. 64 maddeden oluşmaktadır ve bu protokol ile serbest dolaşım (malların, kişilerin, hizmetlerin), ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması, ulaştırma, rekabet, vergileme ve mevzuatın yaklaştırılması gibi konular hükme bağlanmıştır (Erçakar, 2005: 169).

Ticaret önündeki engellerin kaldırılması belirli mallarda 12 yılda, belirli mallarda ise 22 yılda gerçektecektir. Tarım ve hizmetler sektörü GB'nin kapsamı dışında tutulmasına rağmen (Erdut, 1996: 6-10) Türkiye'nin kendi tarım politikasını, topluluğun ortak tarım politikasına uyumlaştırılması öngörölmüştür. Katma Protokol'de 1976-1986 yılları arasında toplulukla Türkiye arasında işgücünün serbest dolaşımı da öngörölmüş ancak Türkiye'de işsizlik oranının yüksek olması sebebiyle bu öngörüye topluluk tarafından uyum sağlanmamıştır (Çınar, 2004: 37).

Türkiye'nin KP çerçevesinde ortak gümrük tarifesine uyum, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer önlemlerin kaldırılması, belirli takvimler işığında gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergilerin kaldırılması gibi yükümlölükleri üstlenmiştir (TİSK, 1995: 26). Katma Protokol'de belirlenen tarafların yükümlölükleri aşağıdaki gibidir:

**Tablo 3: Katma Protokol Çerçevesinde Türkiye'nin ve Topluluğun Yükümlülükleri**

<b>1) MALLARIN SERBEST DOLAŞIMINA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER</b>
<b>A) Sanayi Mamülleri</b>
<b>i. Türkiye ve Topluluk arasında gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması ve Türkiye'nin OGT'ne uyumu</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>Türkiye, Topluluk çıkışlı sanayi mallarına (AKÇT ve EURATOM hariç) karşı uyguladığı gümrükleri, 1973 yılından başlamak üzere, geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen üretim dallarında 12 yıl, daha uzun bir süre sonunda dış rekabete açılacak sektörlerde ise 22 yıl sonunda Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi ile aynı düzeye indirmekle yükümlüdür. Bu kapsamda iki liste hazırlanmış ve bu listeler 12 ve 22 yıllık listelerde yer alan ürünler olarak tanımlanmıştır.</li><li>Topluluk, Türkiye'den ithal edilen sanayi mamüllerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte sıfıra indirmelidir. Katma Protokol, Topluluk açısından gümrük vergilerinin kaldırılması konusunda 4 istisna getirmiştir. Bunlar, bazı petrol ürünleri, perakende satışa arz edilmeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar ve yün ya da ince hayvan kılından yapılmak üzere halılardır.</li></ul>
<b>ii. Miktar kısıtlamalarının kaldırılması</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>Türkiye, Topluluk çıkışlı özel ithalatının 1967 yılında gerçekleşen miktar kademeli bölümünü, kademeli olarak libere ederek bunu Topluluğa konsolide etmekle, başka deyişle, bir daha sınırlamaya tabi tutmamakla yükümlüdür.</li><li>Topluluk geçiş döneminin ilk gününden itibaren Türk sanayi ürünlerine karşı uyguladığı bütün miktar kısıtlamalarını ve eş etkili tedbirleri kaldırmak ile yükümlüdür.</li></ul>
<b>B) Tarım Ürünleri</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>Protokol'ün 33/1 nci maddesinde ise, "22 yıllık bir dönem içerisinde Türkiye, tarım ürünlerinin Türkiye ve Topluluk arasında serbest dolaşımını sağlamak için Türkiye'de uygulanması gerekli Ortak Tarım Politikası tedbirlerini bu dönemin sonunda alabilmek amacıyla, kendi tarım politikasının uyumu yoluna gider" şeklindeki hükümlerle tarım alanındaki serbest dolaşımın gerçekleştirilebilmesi için, Türk tarım politikasının OTP'ne uyumu zorunlu kılınmaktadır.</li><li>Katma Protokol'ün 33/2 ve 3. maddeleri Topluluğun genel mükellefiyeti olarak Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyum sürecinde, Türk tarımının çıkarlarını gözönünde tutacağını, Ortak Tarım Politikası'nda meydana gelecek gelişme ve değişiklikleri Türk tarafına bildireceğini hükme bağlamaktadır.</li></ul>
<b>1) KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMINA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>Katma Protokol, Topluluk ile Türkiye arasında, gümrük birliğini aşan bir ekonomik bütünleşme öngörmüştür. Bu nedenle, malların serbest dolaşımına ilişkin hükümlerle yetinmeyip, aynı serbestiyi sermaye, işgücü ve hizmetler açısından da öngörmüştür. Ancak, bu konulara ilişkin hükümler, çoğunlukla bağlayıcı olmamış ve geleceğe yönelik dilekler olarak ifade edilmiştir.</li><li>Protokol'ün 36. maddesine göre, Türkiye ile Topluluk arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden sonraki 12. ve 22. yıl arasında kademeli olarak gerçekleşecek, buna ilişkin usuller ise, Ortaklık Konseyi tarafından kararlaştırılacaktır. Yine aynı madde uyarınca, bu konuda izlenecek yöntemler, Ankara Antlaşması'nın 12. maddesi çerçevesinde Konsey tarafından saptanacaktır.</li></ul>

### Tablo 3'ün Devamı

2) SERMAYENİN SERBEST DOLAŞIMINA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER
<ul style="list-style-type: none"><li>• Türkiye, Topluluk kaynaklı yabancı sermayeye tanıdığı rejimi kolaylaştırmakla yükümlüdür.</li><li>• Katma Protokol'ün 50/2. maddesi uyarınca, mal ve hizmet alışverişleriyle sermaye hareketlerine ait ödemelerin serbestleştirilmesi, miktar kısıtlaması, hizmet edinimi ve sermaye hareketleriyle ilgili serbesti prensipleri dahilinde gerçekleştirilir.</li><li>• Protokol'ün 50/3. maddesine göre taraflar Roma Antlaşması'nın III sayılı ekinde yer alan görünmeyen işlemlere ait transferlerde uyguladıkları rejimi daha kısıtlayıcı hale getiremezler. Ancak, Ortaklık Konseyi'nin bu konuda istisnai karar alma yetkisi bulunmaktadır.</li><li>• Taraflar, aralarındaki sermaye hareketleri ve buna ilişkin ödemelere zarar verecek yeni kısıtlama koymaktan ve eskilerini arttırmaktan sakınırlar.</li></ul>
3) HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMINA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER
<ul style="list-style-type: none"><li>• Protokol'ün 41/1. maddesi uyarınca taraflar karşılıklı olarak yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına yeni kısıtlamalar getirmemekle yükümlüdürler. Yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin mevcut kısıtlamalar ise, tedricen kaldırılacaktır. Bu kısıtlamaların kaldırılması için uygulanacak yöntem, sıra ve süreler Ortaklık Konseyince saptanacaktır. Protokol'ün 42. maddesinde ise, ulaştırma sektörü ile ilgili Türk mevzuatının Topluluk kurallarına uyumu düzenlenmektedir. Buna göre, Roma Antlaşması ile tesis edilmiş Topluluk ortak ulaştırma kurallarının Türkiye'ye teşmil edilmesine dair usuller Ortaklık Konseyi tarafından saptanacaktır.</li></ul>

**Kaynak:** <http://www.mfa.gov.tr>'den faydalanılarak araştırmacı tarafından tablolaştırılmıştır.

Türkiye'nin, Katma Protokol çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler topluluk üyesi ülkelerin üstlendiği yükümlülüklerden daha kapsamlıdır (Çolak vd., 2008: 44).

Topluluk belirttiği bu taahhütlerini 1 Eylül 1971 yılında yerine getirmiş, 1985 Ocak itibariyle de petrol ürünleri dışında tüm istisnai ürünler üzerinde uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergiler ve resimleri de kaldırmıştır. Tekstil ve hazır giyim sektöründe ise topluluk, sektörün içinde bulunduğu durumu öne sürerek Türkiye çıkışlı ithalata miktar kısıtlaması uygulamış ve bu uygulama 28 Mayıs 1986'da karşılıklı olarak imzalanan Gönüllü İhracat Kısıtlaması'na dönüştürülmüştür. Katma Protokol'e aykırı görünen bu durum Katma Protokol'ün koruyucu hükmü olarak ifade edilen 60. maddesine dayandırılmıştır (Çolak vd., 2008: 44).

Katma Protokol'de 12 ve 22 yıllık listede yer alan malların hangi sektöre ait olacağı ise Türkiye'nin inisiyatifine bırakılmıştır. Türkiye'nin 22 yıllık bir dönemde tarım ürünlerinde dolaşım serbestisi ve Türkiye'nin toplulukla uyumlu ortak tarım politikası uygulaması öngörülmüştür. 22 yıllık listede genel olarak teknoloji yoğun mallar seçilmiş; 12 yıllık listede ise daha çok emek yoğun mallar yer almaktadır (TİSK, 1995: 26). 1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 1976 tarihleri arasında, 12 yıllık listedeki ürünlerde %10'arlık ve 22 yıllık

listedeki ürünlerde %5'erlik gümrük indirimleri uygulamaya geçirilmiştir (Çolak vd., 2008: 45).

Ancak Türkiye 25 Aralık 1976'da tek taraflı aldığı bir kararla üstlendiği yükümlülükleri dondurmuş; 1977 ve 1978 yıllarında uygulayacağı gümrük indirimlerini de ertelediğini açıklamıştır. 1988'den sonra ertelemiş olduğu gümrük indirimlerini uygulamaya tekrar başlamış ve 01.01.1995 tarihi itibarıyla, Türkiye'nin KP'den doğan yükümlülükleri çerçevesinde 12 yıllık listede %95, 22 yıllık listede ise %90 indirme ulaşmıştır. OGT'ye ise sırası ile %90 ve %85 oranında uyum sağlamıştır (TİSK, 1995: 26).

**Tablo 4: Katma Protokol'de Öngörülen Gümrük İndirimleri**

	Gümrük vergileri 12 yılda indirilecek ürünlerde indirim oranı (%)			Gümrük vergileri 22 yılda indirilecek ürünlerde indirim oranı (%)	
	YILLIK	TOPLAM		YILLIK	TOPLAM
1.1.1973	10	10	1.1.1973	5	5
1.1.1973	-	10	1.1.1974	-	5
1.1.1975	-	10	1.1.1975	-	5
1.1.1976	10	20	1.1.1976	5	10
1.1.1977	-	20	1.1.1977	-	10
1.1.1978	10	30	1.1.1978	-	10
1.1.1979	10	40	1.1.1979	5	15
1.1.1980	10	50	1.1.1980	-	15
1.1.1981	10	60	1.1.1981	-	15
1.1.1982	10	70	1.1.1982	-	15
1.1.1983	10	80	1.1.1983	5	20
1.1.1984	10	90	1.1.1984	-	20
1.1.1985	10	100	1.1.1985	10	30
			1.1.1986	10	40
			1.1.1987	-	40
			1.1.1988	10	50
			1.1.1989	-	50
			1.1.1990	10	60
			1.1.1991	10	70
			1.1.1992	-	70
			1.1.1993	10	80
			1.1.1994	10	90
			1.1.1995	10	100

**Kaynak:** TİSK, 1995: 25.



22 yıllık liste uzun süre dış rekabete açılacak endüstri dallarının mallarını içermektedir. Bu mallarda gümrük indirimleri Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayacak ve ilk %5 dilimlik indirim bu tarihte yapılacaktır. Diğer %5 oranındaki 3 indirim ise sırasıyla 3, 6 ve 10 yıl sonra gerçekleştirilecektir. Geriye kalan 8 indirim %10 oranında olmakta ve Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sırasıyla 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21 ve 22 yıl sonra yapılarak sıfırlanacaktır. 12 yıllık liste de ise uygulanacak her indirim %10 oranında olacak ve ilk indirim Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle yapılacaktır. Daha sonra ikinci indirim 3 yıl sonra, üçüncü indirimin ise 5 yıl sonra ve dördüncü ve sonraki indirimler ise 12 yılın sonuna kadar düzenlenecektir (TİSK, 1995: 24-25).

### **2.3.1.3. Ortaklık Organları**

1963 tarihli Ankara Antlaşması ile Türkiye birliğe ortak üye olmuştur. Tam üyelik ile ortak üyelik farklı anlamlar içerdiğinden, ortak üye topluluğunun asıl organlarına tabii olamamaktadır. Bu nedenle de Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklık süresince gerekli kararların alınabilmesi için bazı organlar kurulmuştur. Bunlar Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Karma Parlamento Komisyonu, Gümrük İşbirliği Komitesi, Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi ve Karma İstişare Komitesi'dir (Şahin, 2016: 92).

#### **2.3.1.3.1. Ortaklık Konseyi**

Ankara Antlaşması'nın 6. maddesiyle kurulmuş olan Ortaklık Konseyi, ortaklık sürecinde ilişkileri yürütme, karar alma ve hedefleri belirlemede en üst düzeyde yetkili organdır. AB Konseyi ile komisyon yetkilileri ve üye ülke hükümetleri ve Türk hükümetinin temsilcilerinden oluşmaktadır. Karar yetkisine ek olarak, tavsiye yetkisi ve sonuçları inceleme yetkisi de bulunmaktadır. Aynı zamanda ortaklık ilişkisinin gerçekleşmesi yolunda, anlaşma amaçlarından birine ulaşmak için tarafların ortak davranışıyla, bunun için gerekli yetki anlaşmada öngörülmesi bile Ortaklık Konseyi uygun kararları alabilir (Türkiye-Avrupa Birliği Derneği [TURABDER], <http://turabder.org/turkiye-ab/turkiye-ab-iliskileri/ortaklik-kurumlari>). Konseyde kararlar oy birliği ile alınır, veto bir haktır ve konsey kendisine yardımcı olması için gerekli komiteleri de kurabilmektedir. Tarafların 17'şer oyu vardır. Organ, uluslar üstü bir kuruluş değil ve kararlarının otomatik bağlayıcılığı yoktur (Ertürk, 2010: 247). Ortaklık Konseyi'nde, her iki tarafın olumlu kararı olmadan hiçbir kararın alınması mümkün

değildir (TURABDER, <http://turabder.org/turkiye-ab/turkiye-ab-iliskileri/ortaklik-kurumlari>).

Ortaklık Konseyi, bakanlar düzeyinde altı ayda bir defa bir araya gelir. Oturumun gündemi ise komisyon başkanı tarafından en az 15 gün önce belirlenir ve içerik taraflara iletilir. Gündemin konusu, oturumun gerçekleşmesinden en az 21 gün önce başkana iletilmelidir ve belirtilen konu dışında başka herhangi bir konunun tarafların yaptığı anlaşmayla gündeme getirilmemektedir (Şahin, 2016: 93).

#### **2.3.1.3.2. Ortaklık Komitesi**

Ortaklık Konseyi'nin görevlerini düzenli bir şekilde yerine getirilmesi adına, konsey tarafından Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Ortaklık Konseyi'nin toplanmadığı dönemlerde ilişkiler, Ortaklık Komitesi tarafından yürütülür. Aynı zamanda Ortaklık Konseyi'nin gündemini hazırlamakla ve ona yardımcı olmakla, verdiği görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Karar alma yetkisi yoktur. Avrupa Komisyonu, üye devlet temsilcileri ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti temsilcilerinden oluşan Ortaklık Komitesi, bürokratlar düzeyinde toplanır. Usulleri Ortaklık Konseyi'ninkiyle aynıdır (AB Bakanlığı, <http://www.ab.gov.tr/272.html> ).

1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde Komisyon'dan, Türkiye için bir Katılım Ortaklığı oluşturulması ve çeşitli organların oluşturulması da istenmiştir. Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nde alınan kararlar uyarınca AB müktesebatının analitik incelemesini gerçekleştirmek üzere 8 alt komite kurulmuştur (AB Bakanlığı, <http://www.ab.gov.tr/272.html>):

- Tarım ve Balıkçılık
- İç Pazar ve Rekabet
- Ticaret, Sanayi ve AKÇT Ürünleri
- Ekonomik ve Parasal Konular, Sermaye Hareketleri ve İstatistik
- Yenilikçilik
- Ulaştırma, Çevre ve Enerji (Trans-Avrupa Ağlarını da içermek üzere)
- Bölgesel Kalkınma, İstihdam ve Sosyal Politika
- Gümrükler, Vergilendirme, Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Kara Para Aklama

Kurulan 8 alt komite Ortaklık Komitesi bünyesinde çalışmaktadır ve karar alma yetkileri yoktur, belirlenen alanlarda ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin tavsiyelerde bulunur. Yalnızca belirlenen alanlarda ortaklık anlaşmasının uygulanmasını ve Katılım Ortaklık Belgesi'nin önceliklerini tartışır (*Özellikle, yasal uyum, uygulama ve yürütme ile ilgili ilerlemeyi değerlendirir*) (AB Bakanlığı, <https://www.ab.gov.tr/116.html>).



### **2.3.1.3.3. Karma Parlamento Komisyonu**

12 Eylül 1963 tarihli Ankara Antlaşması'nın 27. maddesi uyarınca 1965 yılında Türkiye-AB ortaklığının demokratik denetim organı olarak Ortaklık Konseyi tarafından kurulmuştur. Karma Parlamento Komisyonu (KPK), Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Avrupa Parlamentosu (AP)'nun 25'er milletvekilinden oluşmaktadır. Yılda üç kere Başkanlık Divanı üyelerinin toplantı programı ve gündemini birkaç ay öncesinde belirlemesinin ardından, Komisyon, KPK Eş Başkanları tarafından toplantıya çağrılır. Oturumlar ise iç tüzük gereği sırayla Türkiye'de ve Avrupa Parlamentosu'nun şehirlerinde gerçekleşir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], [https://www.tbmm.gov.tr/ul\\_kom/kpk/genelbilgiler.htm](https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/genelbilgiler.htm)).

### **2.3.1.3.4. Gümrük İşbirliği Komitesi**

Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK), 1963 tarihli Ankara Antlaşması'nın 6. maddesi uyarınca Ortaklık Konseyi'nin teknik komitesi olarak kurulmuştur. Ortaklık ilişkisinin ortaklık rejiminin uygulanmasını ve geliştirilmesini sağlama, işbirliğinin güçlendirilmesi ve sosyal - ekonomik diyalogların kurumsallaştırılması ve yapılandırılması ve Ankara Antlaşması'nın gümrükle ilgili hükümlerinin doğru ve düzenli bir şekilde uygulanması amacıyla 16 Kasım 1995 tarihinde kurulmuştur (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], <https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Sayfalar/Kik.php>).

Söz konusu komite, Ortaklık Komitesi'ni yaptığı bütün çalışmalar hakkında düzenli olarak bilgilendirmektedir. GB'nin tamamlanması sürecinde gümrüklerle ilgili teknik unsurları ele alır ve GB'nin tamamlanmasından sonra ise görev alanında karşılaşılan teknik sorunların ele alınıp çözümler üretmesini sağlamaktadır (TURABDER, <http://turabder.org/turkiye-ab/turkiye-ab-iliskileri/ortaklik-kurumlari>).

Söz konusu Komite, AB Komisyonu ve üye ülke temsilcileri, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürünün başkanlık yaptığı Dışişleri Bakanlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği temsilcilerinin bulunduğu heyetten oluşmaktadır (AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, <http://ab.gtb.gov.tr/ab-ile-iliskiler/gik-ve-kopru-mevzuat>).

### **2.3.1.3.5. Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi**

Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi (GBOK), 1/95 sayılı OKK'nin 53(1). maddesi uyarınca, mevzuat uyumunun takibi çerçevesinde tavsiye kurumu olarak kurulmuştur. GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili olan alanlarda (ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı vb.) Türk mevzuatının AB mevzuatıyla uyumlaştırılmasını sağlamaktadır (TURABDER, <http://turabder.org/turkiye-ab/turkiye-ab-iliskileri/ortaklik-kurumlari>). Mevzuat ile uygulama arasında çıkan farklılıkların giderilmesi ve bunları engellemek, teknik nitelikte kararlar almak ve Ortaklık Konseyi'ne görüş bildirmekle yükümlüdür. Gerektiği durumlarda, karşılaşılan sorunları beraber çözmek amacıyla uygun bir platform da kurabilir (İKV, [http://ikv.org.tr/ikv.asp?ust\\_id=4&id=37](http://ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=37)).

Komite Başkanlığı, tarafları temsilen dönüşümlü olarak yürütölmektedir. Komite görevlerini yerine getirme için toplanmasının dışında, iç tüzüğe uygun bir şekilde taraflardan herhangi birinin talebi üzerine de toplanabilmektedir. Ancak uygulamada yılda bir veya iki defa toplanmaktadır (TURABDER, <http://turabder.org/turkiye-ab/turkiye-ab-iliskileri/ortaklik-kurumlari>).

### **2.3.1.3.6. Karma İstişare Komitesi**

Karma İstişare Komitesi (KİK), Türkiye ile AB arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi ve sosyal ve ekonomik diyalogun kurumsallaşması amacıyla 1963 tarihli Ankara Antlaşması'nın 27'nci maddesi uyarınca, 16 Kasım 1995 tarihinde oluşturulmuştur (AB Bakanlığı, <http://www.ab.gov.tr/46236.html>). Komitenin üyeleri Avrupa Ekonomik Sosyal Komite (EESC)'den 18 ve Türkiye'deki örgütlü sivil toplumu temsil eden 18 üyeden oluşmaktadır. Avrupa ve Türkiye kanadı üyelerinden belirlenen iki eş başkan Komiteye başkanlık eder (TOBB, <https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Sayfalar/Kik.php>).

### **2.3.2. Lüksemburg Zirvesi – Helsinki Zirvesi**

21-22 Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi'nde Komisyon, genişleme stratejisine ait hazırlamış olduğu önerileri, 16 Temmuz 1997 tarihinde “Gündem 2000” raporuyla açıklamıştır. Burada bir sonuç bildirisi açıklanmış ve en önemli bölümü genişleme konusuna ayrılmıştır. Komisyon, Genişleme Raporu'nda genel olarak Gündem 2000 Raporu'nda yaptığı önerileri benimseyerek Türkiye için bunun ötesine giden bir içerik

hazırlamıştır. Raporda Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 2000'li yıllarda iki dalga şeklinde Avrupa Birliği'ne tam üye olabilecekleri belirtilmiştir. Kopenhag Kriterleri'ne en fazla uyum sağlayabilme gücüne sahip olan ilk dalgada; Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Estonya ve Slovenya yer almaktadır. İlk dalgaya göre kriterleri yerine getirebilmede nispi olarak daha az güce sahip olan ikinci dalgada ise Bulgaristan, Romanya, Litvanya, Letonya ve Slovak Cumhuriyeti yer almaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi daha önce alınmış olan bir kararla genişleme içine dâhil edilmiştir. Türkiye ise Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirebilme gücüne sahip olmasına rağmen genişlemenin dışında tutulmuştur (Türkdoğan, 2006: 146-147).

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'yi birliğe her anlamda yakınlaştıracak ve tam üyeliğe götürebilecek bir Avrupa Stratejisi oluşturulması önerilmiştir. Bu stratejide GB'nin güçlendirilmesinin yanı sıra tarım, sanayi, hizmetler, enerji, çevre, bölgesel ve çevresel işbirliği (Şahin, 2016: 88), mali işbirliği ve mevzuat uyumu gibi unsurlara yer verilmesi ve Türkiye'nin birliğin düzenlemiş olduğu programlara katılması öngörülmüştür. Ayrıca birlik ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesiyle ve Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasıyla sağlanabileceği tekrar vurgulanmıştır (Çelik, 2008a: 422). Ancak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Lüksemburg Zirvesi'nin ertesi günü 14 Aralık 1997 tarihinde yaptığı açıklamada Avrupa Birliği ile olan ilişkisini askıya aldığını belirtmiştir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik ayrımcılık içeren ve sergilemiş olduğu yanlı tutumunu kınamıştır. Avrupa Birliği'nin mevcut düşüncelerini değiştirmedeği süre boyunca ilişkilerde genel çerçevede dışındaki konuları AB ile ele almayacağını, iki taraf arasındaki ilişkilere engel olduğu öne sürülen Kıbrıs sorunu, Türk-Yunan ilişkileri ve insan hakları dâhil olmak üzere Türkiye'nin iç meselelerini bundan sonra kapsamayacağı belirtilmiştir. Böylece bu tarihten sonra ilişkiler bu çerçevede yürütülmüş ve 4 Mart 1998 tarihinde Komisyon, Türkiye ile ilişkilerini içeren bir strateji raporu açıklamış ve bu raporda Türkiye'nin AB'nin genişleme sürecinde yer alacağını belirtilmiştir (Çelik, 2008a: 422). Şimdiye dek hiçbir konuda tepki göstermeyen Türkiye Hükümeti, Lüksemburg Zirvesi Kararları'na ikili arasındaki ilişkiyi sonlandırmaya kadar önemli derecede tepki göstermiştir. Hem hükümet hem de Dışişleri Bakanlığı tarafından ayrı ayrı yayınlanan bildiride, Ankara Antlaşması gereği üyeliğin bir "hak" olduğu ifade edilerek şu nedenlerle kararları kabul edilemez görmüştür (Çalış, 2006: 345):

- Türkiye'ye yeni ve olumlu görünüşte sunulan birçok madde, aslında geçmişte AB'nin Türkiye'ye taahhüt ettiği ama bir türlü uygulamadığı yükümlülüklerdir,
- Birlik, Türkiye'nin içyapısına dair yanlı ve taraflı tutum sergilemiş ve abartılı değerlendirmelerde bulunmuştur. Hükümet tarafından gerçekleştirilen iyileştirmeler birlik tarafından değerlendirmeye tabii olmamıştır,
- Türkiye, diğer aday ülkelerle aynı kıstaslara göre değerlendirilmemiş, objektif ve iyi niyetli yaklaşımlarla değerlendirilmemiştir,
- AB tarafından sergilenen bu art niyetli yaklaşım karşısında AB'ye olan güven zedelenmiş, bu tutum ve davranışlar değişmedikçe ikili ilişkilerin gelişmesi beklenemez. Türkiye bu tutum karşısında her alanda daha da gelişerek kararlılık ve özgüven içerisinde ilerlemeye devam edecektir,
- Türkiye, AB ile bütünleşme ilişkisini, sergilenen bu tutumlara rağmen ilerletecektir.

10-11 Aralık 1999 tarihinde düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde belirtilen *“Türkiye diğer aday ülkeler için geçerli olan kriterlere göre AB'ye katılacak bir aday ülkedir.”* ifadesi tam üyeliğe atılan dev bir adım olarak görülmektedir. Avrupa'dan gelen bu olumlu sinyallerin ardından Türkiye'de önemli reformlar gerçekleşmiş, birliğe üye ülkeler tarafından da Türkiye'nin tam üyeliği büyük destek görmüştür (Bağımsız Türkiye Komisyonu [BTK], 2009: 11).

Türkiye'nin “aday ülke” olarak kabul edilmesinin ve mevzuat incelemelerinin ardından müktesebat uyumu ve Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyumu konusunda komisyonun Türkiye'nin lehine olan rapor sonuçları sonucunda, 16-17 Aralık Brüksel Zirvesi'nde müzakerelerin başlayacağı kararı alınmıştır (Börekci ve Yurdakul, 2011: 127).

### **2.3.3. Cardiff Zirvesi - Viyana Zirvesi**

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 1991 yılında dağılmasıyla Doğu Avrupa, Karadeniz ve Kafkaslarda çok sayıda yeni devletin çıkması ve ABD'nin tek süper güç olarak öne çıkması üzerine, eski Varşova Paktı olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)'nde serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmaları başlatılmıştır. Bu dönemde 21-22 Haziran 1998 tarihli Kopenhag Zirvesi toplanmıştır. Zirvede MDAÜ'yü içeren genişlemenin başlatılması belirlenmiş ve genişleme stratejilerine ait öneriler de “Gündem 2000” raporu ile açıklanmıştır. AB'nin yeni genişleme stratejisi 12-13 Aralık

1997'de düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde açıklanmış ve Polonya, Slovenya, Estonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin katılım müzakerelerinin Nisan 1998'de başlatılması kararlaştırılmıştır. Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Litvanya ve Letonya'nın da hazırlık sürecinden geçirilmesi öngörülmüştür. Türkiye'ye ise henüz bu genişleme sürecinde yer verilmemiştir. Türkiye'ye sadece "aday ülke" statüsü verilmiş ve bu amaçla "Türkiye için Avrupa Stratejisi" hazırlanması önerilmiştir. Mart 1998'de komisyon tarafından hazırlanan belge Cardiff Zirvesi'nde sunulmuş ve onaylanmıştır (Tecer, 2007: 197-198).

15-16 Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen Cardiff Zirvesi'nde sunulan belgede, Türkiye'nin birliğin genişleme sürecindeki konumu nispi olarak iyileştirilmiş, "üyelik için ehil" ifadesinden vazgeçilmiş ve yerine "üyelik adayı" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Belgede aynı zamanda Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak amacıyla sunulan "Avrupa Stratejisi" onaylanmıştır ve komisyondan gerekli mali desteğin sağlanması başta olmak üzere harekete geçilmesi istenmiştir. AB Komisyonu'nun aday ülkelere yönelik her yıl hazırladığı ilerleme raporunun Türkiye için de düzenleneceği belirtilmiş ve Türkiye'nin Topluluk Mevzuatı'na uyum amacıyla yaptığı çalışmalara hız vermesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye için hazırlanacak olan bu raporun, 1963 Ankara Ortaklık Antlaşması'nın Türkiye'nin tam üyeliğini öngören 28. maddesi ve Lüksemburg Başkanlık Kararları'nı temel alması öngörülmüştür. Rapor 4 Kasım 1998'de Türkiye'ye tevdi edilmiş ve Türkiye'nin bir aday ülke olarak algılandığı ifade edilmiştir ([http://www.angelfire.com/folk/kampus/cv\\_zirvesi.htm](http://www.angelfire.com/folk/kampus/cv_zirvesi.htm)).

Ancak belgedeki bu olumlu görüntü, Lüksemburg Zirvesi'nde gösterilen ayrımcı tutumu etkileyemeyecek düzeyde olmasından dolayı Türkiye'nin adaylığı için kesin bir şey söylenememektedir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin tam üye olabilmesi siyasi şartlar başta olmak üzere 17 Haziran 1998 tarihinde yapılan Bakanlık açıklamasında birçok şarta da bağlanmıştır ([http://www.angelfire.com/folk/kampus/cv\\_zirvesi.htm](http://www.angelfire.com/folk/kampus/cv_zirvesi.htm)).

11 - 12 Aralık 1998 tarihli Viyana Zirvesi'nde ise, Lüksemburg ve Cardiff zirvelerinde alınan kararların ötesine geçilememiştir. Cardiff Zirvesi'nde alınan *Türkiye için tam üyelik stratejisi saptanması isteği* burada kabul edilmiş ancak Türkiye ile adaylık sürecinde ilerleyişini sadece dört cümle ile belirtmiştir. "AB, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine verdiği önemin altını çizer. Bu çerçevede Lüksemburg ve Cardiff'te kabul



edilen kararlara uygun olarak Türkiye için belirlenen Avrupa Stratejisi'nin titizlikle takibini sağlamaya karar verir" (4 Mart 1998 tarihli "Türkiye İçin Avrupa Stratejisi", Madde 62'den aktaran: Karluk ve Tonus, 2004: 6). Birlik, Türkiye'nin adaylık yolunda ilerlemesini *insan haklarına saygılı bir devlet yapısına* bağlı olması gerektiğine bağlamıştır (Karluk ve Tonus, 2004: 6).

#### 2.4. Gümrük Birliği'ne Geçiş

Roma Antlaşması'nın 237. maddesinin tüm Avrupalı ülkelere tanıdığı haktan faydalanan Türkiye 14 Nisan 1987'de topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Azınlık hakları ve Kıbrıs'ın bağımsızlığı konusundaki eleştirisi devam eden Avrupa Komisyonu, üyelik başvurusunu inceleyerek 17 Aralık 1989 tarihli Komisyon raporunda; topluluk kendi bünyesinde disiplinli bir şekilde ilerlerken yeni bir genişleme döneminin topluluğa zarar vereceğini genel hatlarıyla ifade etmiştir. Topluluğun Türkiye'yi reddetmesi ise şu esaslara bağlanmıştır (Tecer, 2007: 174):

- Türkiye'de nüfus hızla artmakta ve işsizlik oranı çok yüksek düzeydedir. Üyeliğin belli aşamasından sonra Türk işçilerine serbest dolaşım hakkı tanınacak ve Avrupa'ya yayılmasıyla da toplulukta işsizlik oranında artış yaşanacaktır.
- Türkiye'de yaşanan 1980 askeri darbesi, topluluk tarafından insan haklarına aykırı yapılanma içinde bulunduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir.
- Ayrıca Türkiye'nin gelişmişlik seviyesi ve sanayileşme yapısı, topluluğun oldukça altında seyir izlemektedir. Kişi başına GSMH, topluluğun neredeyse 1/3'üne tekabül etmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin topluluğa alınması yardım fonlarına ayrılan payı artıracak ve diğer genişleme dönemlerine göre topluluk daha büyük zarara uğrayacaktır.

1963 tarihli Ankara Antlaşması'nda iki ana hedeften ilki *hazırlık dönemi*, *geçiş dönemi* ve *son dönem* olmak üzere GB'nin üç aşamadan geçerek oluşturulmasıdır (Dura ve Atik, 2007: 484).

Mali sorumluluk taşımayan *hazırlık dönemi* (1964-1973), Türk ekonomisinin kalkınmasını ve gelişmesini açıklamaktadır. Bu dönemde topluluk Türkiye'ye destek olmuş, kredi vermiş ve bazı tarım ürünlerinde kolaylık sağlamıştır. Böylece Türkiye'nin ihracat yapısı değişecek, ileride GB'nin vermiş olduğu yükümlülükleri yerine

getirebilecektir (Dura ve Atik, 2007: 484-485). Tarım ürünlerinde sağlanan gümrük indirimleri bir “Geçici Protokol” ile belirlenmiştir. Ancak sağlanan gümrük indirimleri ülke gelişmesine pek olumlu katkı sağlamamıştır. Çünkü Türkiye fındık hariç diğer kontenjanları dolduramamış ve toplulukla yapmış olduğu tarım ihracatı azalan bir seyir sergilemiştir. Yine bu dönemde ithalatın payı giderek artmış ve AET ile dış ticaretindeki açık artmıştır. 1964-1969 yılları arasında topluluğun vermiş olduğu kredi ve mali yardımlar bu açıkların kapatılmasına yetmemiştir (Gümrükçü, 2002: 99).

Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler dolayısıyla ortaklık antlaşmasında 3 yıllık bir süreç olarak belirlenen hazırlık dönemi, AET’nin şüpheli tutumuyla tamamlanamamış, 23 Kasım 1970’de kesinleşen Katma Protokol ile ve iki yıl süren görüşmelerden sonra 1 Ocak 1973’te yürürlüğe girmiştir. Seyidoğlu (1991: 405)’na ve Tecer (2007: 168)’e göre Katma Protokol’de taraflar için belirlenen yükümlülükler şu şekildedir: “Topluluk, Türk menşeli sanayi ürünündeki gümrük vergilerini sıfırlayacaktır. Ancak bazı tarım ürünü sayılan işlenmiş sanayi ürünlerinde bu indirimden faydalanmayacaktır. Türkiye ise topluluk malları üzerindeki kısıtlamaları kaldıracak, vergileri indirecek ve bu süre içerisinde yeni vergi politikaları uygulamaya koymayacaktır. Belirlenen mallarda 12 ve 22 yıllık gümrük indirimi takvimi belirlenmiş ve sırasıyla %10 ve %5 oranlarında vergi indirimi yapacaktır.

Ayrıca topluluk Türkiye’den miktar kısıtlamalarını kaldırmasını ve dış ülkelere topluluğun üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük tarifelerini uygulaması gerektiğini belirtmiştir. Sanayi ürünlerinde belirlenen gümrük indirimleri tarım ürünlerinde uygulanmayacak ancak bazı tarım ürünlerinde ise Türkiye’ye karşı “tercihli gümrük tarifesi” uygulayacaktır. Katma Protokol’de üzerinde durulan diğer başlıklar ise faktörlerin serbest dolaşımı ve mali yardımlardır. Türk ekonomisini iyileştirmek, halkın yaşam kalitesini yükseltmek ve Türkiye’yi tam üyeliğe hazırlamak için mali destek sağlayacaktır. 22 yıllık süre sonunda da faktör dolaşımı serbestleştirilecek ve Türk işçileri topluluğun tüm haklarından faydalanacaktır.” Böylece Katma Protokol ile hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemi başlamıştır (Çak ve Çak, 2007: 34).

1 Eylül 1971 tarihinde imzalanan Katma Protokol ile hazırlık dönemi sona ermiş ve 1973’te yürürlüğe girmesiyle 22 yıl sürecek olan *geçiş dönemi* diğer bir deyişle GB süreci fiilen başlamıştır. Bu dönem hazırlık döneminden farklı olarak her iki tarafa da yükümlülükler getirmiştir (Çak ve Çak, 2007: 34). Topluluk tekstil, tarıma dayalı gıda

maddeleri ve bazı petrol ürünleri hariç Türkiye’den ithal ettiği sanayi malları üzerindeki kısıtlamaları sıfırlamıştır. Türkiye ise belirlenen Türk menşeli sanayi ürünlerinde tarife indirimlerini sıfırlayarak ithalat alanını artırmıştır. Bu dönemde ekonomik politikaların birbirlerine yakınlaştırılması hedeflenirken, ilişkiler 1970’lerden sonra bozulmaya başlamıştır. Çünkü topluluk diğer ülkelere verdiği tavizleri Türkiye’ye vermemiştir. Katma Protokol ile Türk işçilerine serbest dolaşım hakkı tanınmış olmasına rağmen, topluluk kendi işçi sıkıntısını öne sürerek bu hakkı kullanmasını zorlaştırmıştır (Seyidoğlu, 2007: 235).

Başta petrol krizi olmak üzere Dünya ekonomisinde yaşanan çalkantılar, ekonomik krizler ve Türkiye’deki 1970 sonrası yaşanan askeri darbe, taraflar arasındaki ilişkileri ciddi derecede etkilemiştir. Türkiye’de 1983’te yaşanan hükümet değişimi ve 1981 yılında Yunanistan’ın, 1986’da İspanya ve Portekiz’in gerçekleşen üyelikleri Türkiye’yi harekete geçirmiştir. Roma Antlaşması’nın 237. maddesine göre tüm Avrupa ülkelerine tanınan haklardan faydalanan Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde birliğe “tam üye” olarak başvurmuştur. Henüz geçiş dönemi tamamlanmadan yapılan bu başvuru, Avrupa Komisyonu’nun “Türkiye’nin tam üyeliğe yeterli olduğu fakat birliğin kendi bünyesindeki sebeplerden ötürü yeni bir üye kabul edemeyeceğini” belirtmesiyle reddedilmiştir. Ancak ortaklık ilişkilerinin derinleştirilerek sürdürüleceği belirtilmiştir. Bu sırada Konsey, Avrupa Komisyonu’na Türkiye için bir rapor hazırlamasını talep etmiştir (Göral vd., 2014: 22).

## **2.5. Gümrük Birliği’ne Yönelik Uyum ve Düzenlemeler**

### **2.5.1. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararları**

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol’ün ardından taraflar arasındaki ilişkiler Türkiye’nin 1987 yılında birliğe tam üyelik için başvurmasıyla tekrar harekete geçmiştir. Türkiye’nin tam üyelik başvurusu topluluk tarafından reddedilirken, Katma Protokol’de de belirtildiği üzere 1995 yılında GB çalışmalarına başlanmıştır. Nihayet 6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK), 31 Aralık 1995 tarihi itibarıyla yürürlüğe girerek Türkiye-AT arasında sanayi ürünlerini (ve işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi paylarını) kapsayan bir GB oluşturulmuştur (Erdem ve Aykın, 2003: 391).

OKK, GB'nin tamamlanma sürecini ve tamamlanmasının ardından işleyişini ele alan plan ve programları içermektedir (İstanbul Ticaret Odası [İTO], 1997: 1) ve Kararı'nda Katma Protokol'ün ötesine geçilerek, devlet yardımlarını, teknik mevzuat uyumlarını, rekabet politikasında uyuma gidilmesini ve fikri mülkiyet haklarını ele alan birçok yeni konulara da yer verilmiştir (Erdem ve Aykın, 2003: 392).

6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı OKK, 1963 Ankara Antlaşması ile kurulan diğer Ortaklık Konseylerine göre ele alınış şekli, yapısı ve niteliğiyle benzerlik göstermiş olsa bile verilen kararlar incelendiğinde diğer konseylerde belirtilen hak ve yetkilerden daha fazlasını içermektedir (Başlar, 2004: 35). Bu sayede de herhangi bir AT ticaret anlaşması ile imzalanan en kuvvetli ortaklık konseyi olarak kabul edilebilir (Peers 1996'dan aktaran: Başlar, 2004: 35).

1/95 sayılı OKK, gerek Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'de ifade edilen bütünleşme süreci olsun gerekse alışagelmış gümrük birliği kavramları olsun bunların ötesinde hükümler içermektedir. AET'nin kendi içindeki aktif gelişimi ve Ocak 1993'te Tek Pazarı tamamlayarak ekonomik bütünleşmesini derinleştirmesi bunun en büyük nedeni olarak sayılabilir. Tek Pazarın tamamlanmasıyla üye ülkeler arasında iç ticaret önündeki tüm engeller kaldırılmış ve ticaret politikalarında da birliğe gidilmiştir. Birlik içerisindeki bu gelişmeler ile 1/95 sayılı OKK ile topluluğun Tek Pazar'ına uyum Türkiye'nin başlıca hedefler listesinde yerini almıştır. Ortaklık Konsey Kararı'nda Katma Protokol'ün ötesine geçilerek, devlet yardımlarını, teknik mevzuat uyumlarını, rekabet politikasında uyuma gidilmesini ve fikri mülkiyet haklarını ele alan birçok yeni konulara da yer verilmiştir. Bu da göstermektedir ki GB, Türkiye için asıl amaç değil ve asıl amaç ise Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sağlamak olduğudur (Erdem ve Aykın, 2003: 392).

**Tablo 5: Türkiye ve Birlik Arasındaki 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ve İçeriği**

<b>KISIM I: Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikası</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>• Gümrük Vergilerinin ve Eş Etkili Vergi ve Resimlerin Kaldırılması</li><li>• Miktar Kısıtlamalarının ve Eş Etkili Önlemlerin Kaldırılması</li><li>• Ticaret Politikası</li><li>• Ortak Gümrük Tarifesi ve Tercihli Tarife Politikaları</li><li>• Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşmanın II Sayılı Ekinde Yer Almayan İşlenmiş Tarım Ürünleri</li></ul>
<b>KISIM II: Tarım Ürünleri</b>
<b>KISIM III: Gümrük Hükümleri</b>
<b>KISIM IV: Yasaların Yakınlaştırılması</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>• Fikri, Sınai ve Ticari Mülkiyetin Korunması</li><li>• Rekabet</li><li>• Ticari Koruma Araçları</li><li>• Kamu Alımları</li><li>• Dolaysız Vergiler</li></ul>
<b>KISIM V: Kurumsal Hükümler</b>
<ul style="list-style-type: none"><li>• AT- Türkiye Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi</li><li>• Danışma ve Karar Usulleri</li><li>• İhtilafların Halli</li><li>• Korunma Önlemleri</li></ul>
<b>KISIM VI: Genel ve Son Hükümler</b>

**Kaynak:** <http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birliigi-karari.tr.mfa>'dan faydalanılarak araştırmacı tarafından tablolştırılmıştır, (01.02.2017).

Ortaklık Konseyinin 1/95 sayılı 6 Mart 1995 tarihli Gümrük Birliği Kararları dışında (İTO, 1997: 2);

- Türk ekonomisinin GB'ye uyum politikalarına ihtiyaç duyacağı mali destek ve işbirliği taslağını belirleyen Topluluk Beyannamesi,
- Taraflar arasındaki ilişkilerin Ortaklık antlaşmasının ele almadığı boyutları ele alarak, ilişkilerin güçlendirilmesini hedef olarak belirleyen Tavsiye Kararı,
- Türkiye'nin 1 Ocak 2001 tarihine kadar, üçüncü ülkelere karşı hassas malların üzerinde uygulayacağı vergi oranlarını içeren 2/95 sayılı karar kabul edilmiştir.

### 2.5.2. Katılım Ortaklık Belgesi

Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB), adaylığı resmen kabul edilen ülke için AB Komisyonu tarafından hazırlanan, üyelik için alınması gereken önlemler, ekonomik - siyasi kriterler ve AB müktesebatına uyum başlıklarını içeren ve AB Konseyi tarafından onaylanan bir belgedir. AB Resmi Gazetesi'nde yayımlanır. KOB ihtiyaçlar çerçevesinde güncellenir, yerine getirilen unsurlar da KOB'dan çıkarılır (AB Bakanlığı, [www.ab.gov.tr/46226.html](http://www.ab.gov.tr/46226.html)).

Aralık 1999'da düzenlenen Helsinki Zirvesi sonrasında toplanan Ortaklık Konseyinde, Ortaklık Komitesi'ne bağlı sekiz alt komitenin kurulmasına ve pazarların karşılıklı olarak birbirine açılması ve hizmetlerin serbestleştirilmesi adına müzakerelerin başlatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca zirve sonrası dönemde Türkiye için ilk "Katılım Ortaklığı Belgesi" 8 Mart 2001 tarihinde onaylanmıştır. KOB'da yer alan öncelikler doğrultusunda da 19 Mart 2001 tarihinde, Türkiye tarafından hazırlanan "Ulusal Program (UP)" Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir (Tecer, 2007: 199-200).

KOB başlıca iki amaca yöneliktir (Tecer, 2007: 203):

- Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlık sürecinde siyasi ve ekonomi kriterlere ve AB müktesebatına uyum bakımından öncelikli alanları belirlemek,
- Uyum çalışmalarına AB tarafından verilecek olan mali ve teknik desteği genel hatlarıyla belirlemeye çalışmaktır.

KOB'da kısa ve orta vadeli öncelikler ele alınmıştır. Kısa vadeli öncelikler 12 aylık bir dönemi ifade ederken, daha uzun vadeli öncelikler ise 2 ile 4 yıl arası bir süreyi ifade etmektedir (Tecer, 2007: 203).

Aralık 2000 Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye için KOB'un gözden geçirilmesi ve Türkiye'ye sağlanacak mali yardımın artırılması kabul edilerek revize KOB'un hazırlanması istenmiştir. Böylelikle Komisyon tarafından hazırlanan yeni KOB, 14 Nisan 2003 tarihinde AB Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Revize KOB'a paralel olarak düzenlenen yeni UP ise 23 Haziran 2003'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir (Özer, 2006: 95).

19 Mayıs 2003 tarihinde kabul edilen KOB'da ilki gibi kısa ve orta vade ayırımına gitmiş, kısa vade başlığı altında siyasi öncelikler belirtilirken; ekonomik kriterler ve müktesebata uyum ise kısa ve orta vadeli öncelikler arasında dağıtılmıştır (Özer, 2006: 95).

23 Ocak 2006 tarihli Konsey Kararı'nda, Konseyin Türkiye'ye ilişkin 2004 tarihli tavsiyesi öne çıkarılmış, AB'nin Türkiye'nin siyasi yenilik sürecini izlemesine devam etmesi ve 2005 yılında gözden geçirilmiş bir KOB önerilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin de üyeliğe hazırlanması için, bu ortaklık belgesindeki öncelikleri ele alarak bir takvim ve tedbirleri içeren bir plan geliştirmesi belirtilmiştir (23 Ocak 2006 tarihli Konsey Kararı (2006/35/AT), AB Bakanlığı, [http://www.ab.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye\\_Kat\\_Ort\\_Belg\\_2006.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf)).

2008 yılı KOB ise, 18 Şubat 2008 tarihli Konsey Kararı'yla belirlenmiştir. Ortaklık Belgesi'nde 2001 ve 2003 yıllarında Türkiye ile Katılım Ortaklığı kabul edilmiş, Komisyonun genişleme stratejisi belgesi ve 2006-2007 tarihli asıl sorunlar konusundaki bildirisi, ortaklığın 2007 sonunda güncellenmesini öngörmüş ve Türkiye'nin Kıbrıs'la olan dış ticaretindeki kısıtlamaların geçici olarak kapatılması yönünde karar veremeyeceği fikri kabul edilmiştir. 17 Haziran 2006 tarihinde, katılım öncesi ülkelere yapılacak mali yardıma ilişkin yeni bir çerçeve belirleyen katılım öncesi yardım aracını (IPA)1 düzenleyen 1085/2006 sayılı Tüzük kabul edilmiş, Türkiye'nin, AB ile bütünleşmesine ilişkin hazırlıklar hakkında 2007 İlerleme Raporu'ndaki bulgular temelinde, daha çok çalışması yenilenmiş ve 2006/35/EC sayılı kararın iptali kabul edilmiştir. Gözden geçirilmiş KOB, 18 Şubat 2008'de kabul edilmiş ve 1 Mart 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir (18 Şubat 2008 tarihli Konsey Kararı, AB Bakanlığı, [http://www.ab.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye\\_Kat\\_Ort\\_Belg\\_2007.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf)).

### **2.5.3. Avrupa Birliği'ne Yönelik Uyum ve Düzenlemeler**

Avrupa Birliği müktesebatı, Avrupa Birliği anlaşmaları, yönetmelik - kararlar ve birçok uluslararası ikili anlaşmaları ele almaktadır. Türkiye Kopenhag Kriterleri'yle siyasi ve ekonomik dönüşümleri ve bunun yanında müktesebat uyumunu da kabul etmiştir (Schmidt, 2012: 6).

AB ile Türkiye arasındaki müktesebatın kabulü konusundaki müzakereler 35 başlık altında ilerlemektedir. Müzakerelerde özellikle tarım, rekabet, çevre ve malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımından oluşan “Dört Özgürlük Alanı” önem arz etmektedir (Schmidt, 2012: 7).

**Tablo 6: Avrupa Birliği’nin Temel Politika Alanları**

Temel Politika Alanları	
1. Adalet ve İçişleri Politikası	13. İşletme ve Sanayi Politikası
2. Araştırma ve Yenilikçilik	14. Kamu Sağlığı Politikası
3. Bilgi Toplumu ve Medya	15. Kültür Politikası
4. Bölgesel Politika	16. Ortak Balıkçılık Politikası
5. Çevre Politikası	17. Ortak Tarım Politikası
6. Dış ve Güvenlik Politikası	18. Ortak Ticaret Politikası
7. Eğitim ve Gençlik Politikası	19. Rekabet Politikası
8. Ekonomik ve Parasal Birlik	20. Sosyal Politika ve İstihdam
9. Enerji Politikası	21. Trans-Avrupa Ağları
10. Genişleme Politikası	22. Tüketici Politikası
11. Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası	23. Ulaştırma Politikası
12. İç Pazar	24. Vergilendirme Politikası

**Kaynak:** <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=31>’den faydalanılarak araştırmacı tarafından tablolatırılmıştır (04.07.2017).



**Tablo 7: Avrupa Birliği'nin Müktesebat Yapısı**

Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013)	
1. Malların Serbest Dolaşımı	18. İstatistik
2. İşçilerin Serbest Dolaşımı	19. Sosyal Politika ve İstihdam
3. İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi	20. İşletmeler ve Sanayi Politikası
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı	21. Trans-Avrupa Ağları
5. Kamu Alımları	22. Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
6. Şirketler Hukuku	23. Yargı ve Temel Haklar
7. Fikri Mülkiyet Hukuku	24. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
8. Rekabet Politikası	25. Bilim ve Araştırma
9. Mali Hizmetler	26. Eğitim ve Kültür
10. Bilgi Toplumu ve Medya	27. Çevre
11. Tarım ve Kırsal Kalkınma	28. Tüketicinin ve Sağlığın Korunması
12. Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı	29. Gümrük Birliği
13. Balıkçılık	30. Dış İlişkiler
14. Taşımacılık Politikası	31. Dış Güvenlik ve Savunma Politikası
15. Enerji	32. Mali Kontrol
16. Vergilendirme	33. Mali ve Bütçesel Hükümler
17. Ekonomik ve Parasal Politika	34. Kurumlar
	35. Diğer

**Kaynak:** Schmidt, 2012: 8; [http://www.ab.gov.tr/\\_6.html](http://www.ab.gov.tr/_6.html) (04.07.2017).

### 2.5.3.1. Ortak Tarım Politikası

1957 tarihli Roma Antlaşması'nda Topluluğun görevi, “*ortak bir pazarın kurulması ve üye Devletlerin ekonomik politikalarının giderek yaklaştırılması yoluyla Topluluğun bütününde ekonomik faaliyetlerin uyumlu bir şekilde geliştirilmesini, sürekli ve dengeli bir büyümeyi, daha fazla istikrarı, yaşam standardının hızla yükselmesini ve Topluluğun bir araya getirdiği Devletler arasında daha sıkı ilişkilerin kurulmasını sağlamak olarak*” belirtilmiştir (İKV, t.y.: Madde 2: 99).

Bu nedenle de “*üye devletler Topluluk kurumları ile yakın işbirliği içinde, Antlaşmanın hedeflerine ulaşmak için gerektiği ölçüde kendi ekonomik politikalarını koordine ederler*” (İKV, t.y.: Madde 6: 101). Ortak pazar, tarım ve tarım ürünleri ticaretini de kapsar. “*Tarım ürünlerinden toprak mahsulleri, hayvancılık ve balıkçılık ürünleri ve bu*

*ürünlerle doğrudan ilişkisi olan ilk işleme safhası sonucunda elde edilen ürünler anlaşılır” ve “Tarım ürünleri için ortak pazarın işleyişi ve gelişimi, üye Devletler arasında bir ortak tarım politikasının oluşturulması ile birlikte yürütülmelidir” (İKV, t.y.: Madde 38: 125).*

Ortak Tarım Politikası (OTP)’nin amaçları (İKV, 2004b/No. 2: 7):

- Üretim standartlarını yükseltmek ve tarım teknolojisini geliştirmek,
- Tarımda kullanılan üretim araçlarının etkili kullanımında önyak olmak,
- Avrupa’daki tarımsal üretimin verimliliğini artırmak,
- Piyasalarda istikrarı sağlamak ve ürün arzının güvenliğini sağlamak
- İşgücünün optimum kullanımını sağlamak ve tarımla geçinen kişilerin gelirini yükseltmek,
- Tarım ürünlerinin fiyatlarını tüm ülkelerde aynı seviyede tutmak ve bu sayede üye ülkeler arasında ortaya çıkabilecek haksız rekabetin önüne geçmektir.

### **2.5.3.2. Ortak Rekabet Politikası**

AB’nin en temel politikalarından biri olan ortak rekabet politikası ile AB iç pazarında rekabet desteklenir ve korunur; rekabeti önleyici her türlü davranış yasaklanır ve böylelikle rekabetin önündeki tüm engeller kaldırılır (Held, 2007: 7’den aktaran: Güner, 2008: 440). Ortak rekabet politikasıyla eşit ve iyi işleyen bir Pazar ve rekabet yapısı oluşturulur ve birliğin firmaları bu etkinlik açısından çaba göstermeye zorlanır. Böylelikle birliğin firmalarına dünya piyasalarında başarılı olabilecekleri konuma getirme yeteneği kazandırılır (AKTT, 2007: 1’den aktaran: Güner, 2008: 440).

Ortak Rekabet Politikasının amaçları (İKV, 2004b/No. 1: 6):

- Ticari engeller yaratan sübvansiyonların önlenmesi, teşebbüsler arası birleşmeleri öngören anlaşmalar, hâkim durumun kötüye kullanılmasını önlemek,
- Tek Pazar’ın öngördüğü eşit rekabeti sağlamak ve muhafaza etmek,
- Etkinlikle, yenilikle, dinamizm ve düşük fiyatla yürütülen bir ekonomik yapıyı özendirme.

### 2.5.3.3. Ortak Ticaret Politikası

Roma Antlaşması madde 110'da belirtildiği üzere, “... Ortak ticaret politikasında, üye devletler arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılmasının bu devletlerde bulunan teşebbüslerin rekabet güçlerinin artışı üzerindeki lehte etkisi dikkate alınır...” 112. maddede ise “üye Devletler ... sistemlerini geçiş dönemi sona ermeden önce, topluluğun teşebbüsleri arasındaki rekabetin bozulmasından kaçınmak için gerekli ölçüde aşamalı olarak uyumlu hale getirirler” (Roma Antlaşması, Madde 112: 178-179).

AB'nin Ortak Ticaret Politikası malların serbest dolaşımı ve ortak dış ticaret politikasını içermektedir. AB'nin Ortak Ticaret Politikası'nı oluşturan unsurlar temel belgenin 28. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddede, Topluluk tüm malların serbestçe dolaşabileceği bir GB'ye bağlıdır ve GB ile üye ülkeler arasındaki ticaret önündeki gümrük ve eş etkili diğer vergileri kapsar. Ayrıca üçüncü ülkelere karşı da OGT uygulamayı içerir (İKV, 2004b/No. 8: 5).

### 2.5.3.4. Ortak Ulaşım Politikası

Ortak pazara geçişin temelinde sınırların kaldırılması yer almaktadır. Sınırların kaldırılması ve deniz taşımacılığının serbestleşmesi gibi adımlarla Ortak Ticaret Politikası sağlanmaktadır. Ortak Ticaret Politikası ile ulaşım sektöründe düşüşler ve Avrupa Birliği vatandaşlarına ülkeler arası hareketlilik sağlanmıştır. Bu sayede farklı ülkelerde üretilen mallar diğer ülkedeki tüketicilere kolaylıkla ulaşmaktadır. Sınırların kaldırılması ulusal pazarları rekabete açarak yakınlaşmalarını sağlamaktadır (İBB, <http://www.ibb.gov.tr/sites/Avrupa-Birligi/Sayfalar/ABPolitikolari.aspx#ulastirmapolitikasi>).

AB'nin 1992 yılında yayınladığı ulaşım üzerine “Beyaz Kitap”ta ortak ulaştırma politikasının amaçları; yasalardaki duraksamaların ortadan kaldırılması, kullanıcıların bu politikanın merkezine yerleştirilmesi ve ulaşımın küresel bir nitelik kazanmasını sağlamaktır (İKV, 2004b/No. 14: 6).

### **2.5.3.5. Ortak Ekonomi Politikası**

Avrupa Birliği'nin ilk hedefleri arasında yer alan istikrarlı ve dengeli büyüme, yüksek istihdam, fiyat istikrarı, dengeli kamu harcamaları, ödemeler dengesi ve yaşam şartlarının iyileştirilmesini sağlamak için üye ülkelerin ekonomik politikalarının koordinasyonu gerekmektedir (Karluk, 2002: 337).

Roma Antlaşması'nın 104. maddesinde, *üyelerin ekonomik politikaları ödemeler dengesini sağlamaya, döviz kurlarında ve iç fiyatlarda istikrar temin etmeye ve istihdamı arttırmaya yönelik olacaktır* ifadesi, ekonomik politikaların uyumlaştırılmasını zorunlu hale getirmiştir (Karluk, 2002: 337).

Avrupa Birliği Komisyonu, 25 Nisan 2001 tarihinde ekonomik politikasına ilişkin yönlendirici ilkelerle ilgili bir tavsiye kararı almıştır. Bu tavsiye kararında aşağıdaki üç hedef belirlenmiştir (Karluk, 2002: 338):

- Kısa vadede, küresel seviyede yeterince elverişli olmayan şartlar göz önünde bulundurularak; büyüme ve istikrara yönelik makroekonomik politikalarla ekonomik gelişmeyi korumak,
- Orta vadede, AB ekonomisinin büyüme potansiyelini, ekonomik reformları hızlı bir şekilde uygulanarak; girişimciliği, yenilikçi faaliyetleri ve bilgiye dayalı ekonomiyi teşvik ederek güçlendirmek,
- Uzun vadede ise ekonomiyi üç aşamalı bir stratejiyle yaşlanan nüfusun yaratacağı etkiye hazırlıklı hale getirmektir.

### **2.5.3.6. Ortak Sanayi Politikası**

Avrupa Birliği'nde sanayi stratejisi, tüketici gereksinimlerine cevap verebilecek kalite ve miktarda üretim yapmak ve fiyatların iç ve dış piyasalarda rekabet edebilecek seviyede olmasını sağlamak amacıyla yürütölmektedir (Karluk, 2002: 367).

Aynı zamanda AB'nin sürdürülebilir kalkınma stratejisinin temelini de imalat sanayinin rekabet gücü oluşturmaktadır. Bu nedenle bu amacı gerçekleştirmek için AB sanayi politikasının hedefi olan rekabet edebilir imalat sanayi de bilgi, yenilikçilik ve

girişimcilik gibi üç temel üzerine inşa edilmektedir (Commission of The European Communities, 2002: 2).

### **2.5.3.7. Ortak Vergi Politikası**

AB’de vergi politikası, ekonomik bütünleşmeye göre belirlenen ikincil bir politikadır. Roma Antlaşması’nın 95-99., 100. ve 220. maddeleri vergi ile ilgili hükümleri barındırıyor olsa bile Topluluğun temel ilkeleri arasında yer almamaktadır. Ancak Topluluğun amaçlarına ulaşması için önemli bir aşamadır. Bu konuda üye ülkeler vergi politikalarını ihtiyaçları doğrultusunda kendileri belirlerler (Karluk, 2002: 368).

### **2.5.3.8. Ortak Balıkçılık Politikası**

AB’nin balıkçılık politikası, AET Antlaşması’nın 39-46., 1972 tarihli Serbest Giriş Antlaşması’nın 98-100. maddelerine dayanmaktadır (Karluk, 2002: 404).

Avrupa Birliği, oldukça hareketli olan, ulusal sınıra tabi olmayan, aşırı tüketilen, paylaşılması güç olan ve gittikçe azalmakta olan balık kaynağının kontrolünü sağlamak amacıyla böyle bir uygulamaya başvurmuştur (İKV, 2004b/No. 9: 6). Balıkçılık sektörü ülkelerin gayri safi milli hasılasında %1 gibi bir paya sahip olmasına rağmen AB ekonomisinde önemli bir yer almaktadır (İKV, 2004b/No. 9: 7).

Ortak balıkçılık politikasıyla türlerin tüketilmesini engellemek, balıkçıların geçimlerini sağlamalarını garanti etmek ve balık işletmelerinde ürün fiyatlarını makul seviyelerde tutmak amaçlanmaktadır (İKV, 2004b/No. 9: 6).

## **2.6. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyeliği Konusunda Güncel Gelişmeler**

### **2.6.1. İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden Ayrılması (Brexit)**

İngiltere 1973 yılında AB’ye üye olmuştur (Sefer, 2014: 53). Üyeliğinin ilk gününden itibaren İngiltere AB’de üye olarak kalıp kalmama konusunda zaman zaman referanduma gitmiş ve 1975 yılında bu konuda yapılan ilk referandum %67’lik bir oran ile birlikte kalınması yönünde sonuçlanmıştır (Miller, 2015: 25).

İngiltere daha sonra 2017 yılında referandum yaparak %51,9 oranla AB'den ayrılma kararı almıştır. Mart 2019 itibariyle de AB'den ayrılması konusunda müzakereler başlatılmıştır (Kutlay, 2017: 11).

İngiltere'nin Birlik'ten ayrılma kararını vermesiyle hem İngiltere hem de Avrupa Birliği derin bir belirsizliğe düşmüştür. Bu karar AB için kırılma noktası olarak ifade edilebilir. Çünkü bu karar ile AB, en büyük finansman kaynağını ve en büyük askeri güce sahip olan üyesini kaybedecektir (Kutlay, 2017: 16). Bu belirsizlik ile Avrupa Birliği ekonomisine karşı güvensizlikler ortaya çıkacaktır (Romya, 2016: <http://ankaenstitusu.com/brexitin-ekonomik-etkileri/>). İngiltere'nin ayrılmasından dolayı AB bütçesinde yaklaşık 13 milyar avroluk bir açık ortaya çıkacak (Çetin ve Hatip, 2018: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brexit-sonrasi-ilk-ab-butcesi-birligi-boldu/1139786>) ve bu bütçe açığını diğer ülkelerin gidermesi gerekecektir. Bu durum ise diğer üye ülkelerin harcamalarını olumsuz etkileyecektir (Altay, 2016: 4).

Ayrıca gerçekleşen bu ayrılık ile Avrupa'nın dünya üzerindeki saygınlığını yitireceği (Altay, 2016: 2) ve küresel siyasette büyük bir prestij kaybı yaşayacağı beklenmektedir (Boyraz, 2016: 5). Böyle bir durumda Birlik tutarlı ve tarafsız politik duruşlar sergilemelidir (Kılıç, 2016: <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-muharrem-kilic/592138.aspx>).

İngiltere'nin AB'den ayrılmasının hem AB'de hem de İngiltere'de belirsizlik yaratacağı kaçınılmaz bir sonuçtur. AB bu belirsizliği ortadan kaldıracak adımlar atmalıdır çünkü açığa çıkacak olan siyasi ve ekonomik zedelenmeler gittikçe ağırlaşacaktır. Açığa çıkan bu belirsizlik, AB'nin diğer ülkelerinde yatırım oranlarını azaltarak risk durumu yaratabilir. Bu durum ise yeni ayrılık taleplerini ortaya çıkarabilir. Bu durumda AB kendi içerisinde hızlıca yapılandırmaya gitmeli ve daha esnek bir entegrasyon modeli uygulamalıdır (Gürlesel, 2016: 99).

İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması Türkiye'yi doğrudan etkileyecektir. İlk olarak Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini her zaman destekleyen en büyük destekçisini kaybetmesi şeklinde ifade edilebilir (Gürlesel, 2016: 100). Zira Türkiye için önemli bir aşama olan Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinin başlatılması kararı da, İngiltere'nin AB dönem başkanlığını yaptığı dönemde alınmıştır (TC. Londra Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2010: 30). Bu yüzden İngiltere'nin desteği çekildiği zaman Türkiye'nin AB

üyeliği zorlu bir sürece girecektir (Uzunluoz, 2018: <https://diplomatikstrateji.com/bolgeler/avrupa/brexitin-turkiye-ve-avrupaya-etkisi/>).

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yapmış olduğu dış ticaret verileri incelendiğinde, Türk dış ticaretinde AB ülkelerinin büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2015 yılında Türkiye AB ülkelerine toplamda 57,6 milyar Euro değerinde ihracat ve 70,9 milyar Euro değerinde ithalat gerçekleştirmiştir. TÜİK'in 2015 geçici verilerinde Almanya 12,1 milyar Euro değerinde ihracat payına sahipken hemen ardından ise sırasıyla İngiltere, İtalya ve Fransa yer almaktadır (Ağyar, 2016: <http://www.europolitika.com/?p=473>).

İngiltere ile Türkiye arasındaki ikili ticaret incelendiğinde ise, Türkiye'de en fazla yabancı yatırımı bulunan ülke İngiltere'dir. Bu bağlamda Türkiye'de 2900'den fazla İngiliz sermayeli şirket bulunmakta ve bu yatırımların toplamı yaklaşık olarak 9 milyar 538 milyon ABD Doları civarında olduğu bilinmektedir (TC. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ingiltere-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).

2001 yılından bu yana ikili arasındaki ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemiş ve son 10 yılda %78,8 oranında artmıştır. 2015 yılında da önceki yıla göre %5,6 oranında bir artış yaşanarak 17 milyar 8 milyon ABD Doları olmuştur. Böylece İngiltere bu dönemde Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında 11. sırada yer alırken; ihracat yaptığı ülkeler arasında ise 2. sırada yer almıştır (TC. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ingiltere-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).

Ancak 2017 verileri ele alındığında, yılın ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %14 oranında daralarak yapılan ihracatta %23,7 oranında azalışa, ithalatta ise %4,9 oranında artışa neden olmuştur (TC. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ingiltere-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra ikili arasındaki ticaret ilişkilerinde uzun vadede nasıl bir yol izleneceği belirsizliğini korumaktadır. GB müktesebatıyla ilerleyen ikili arasındaki ilişki, İngiltere'nin AB'den ayrılması sonrasında serbest ticaret anlaşması ile güçlenebileceği öngörülmektedir (Özerim, 2017: 9; TİSK, 2016: 3).

İngiltere'nin Birlik'ten ayrılmasıyla ülke içerisinde açığa çıkan işsizlik ve ekonomik istikrarsızlık vatandaşların turizm tercihlerini de etkilemiştir. Ayrılıktan sonra Türkiye ile olan turizm ilişkilerinde olumlu yönde bir artış beklenmektedir. İngiliz

Sterlini'nin Euro karşısında değer kaybetmesi üzerine turizm tercihlerinin AB dışı ülkelere doğru kayması yüksek ihtimaldir. 2016 yılı Eylül ayında İngiltere'de Türkiye'ye yaz sezonu için 81.699 kişi erken rezervasyon yaptırırken; 2017 yılı itibariyle 2018 yaz sezonu için bu sayı %79 oranında artış göstererek 145.846 kişiye ulaşmıştır (Türkiye Otelciler Birliği [TÜROB], 2017: 13).

İngiltere'nin ayrılma kararının ardından Türkiye ile AB arasında bazı sürtüşmeler yaşanacağı muhtemeldir. Özellikle mülteci ve göçmen sorunu ile terör ve terörle mücadele konusu ikili arasında sürekli dile getirilecek konu olacaktır (Gürlelel, 2016: 100).

Dahası İngiltere'nin AB'den ayrılmaya yönelik yürüttüğü kampanyalarda Türkiye'nin üyelik sürecini kötüye kullanması sonucu Türkiye uluslararası sektörlerde saygınlığını kaybedebilir (Uzunluoz, 2018: <https://diplomatikstrateji.com/bolgeler/avrupa/brexitin-turkiye-ve-avrupaya-etkisi/>).

Dünyanın en büyük finans merkezi olan Londra (İstanbul International Finance Center [IIFC], <http://iifc.com.tr/londra-uluslararası-finans-merkezi/>) Türkiye'nin en büyük borçlanma kaynağıdır. Ayrılık sonrası Londra finans merkezinde yaşanan gelişmeler Türkiye'yi de yakından etkileyecektir (Gürlelel, 2016: 99).

### **2.6.2. 2018 Yılı Türkiye Raporu**

Avrupa Komisyonu, her yıl AB'ye katılım sürecinde olan aday ülkeler için bir rapor hazırlar. Bu rapor aday ülkenin bu süreçte kaydettiği ilerlemeleri ele alır. Türkiye için hazırlanan "İlerleme Raporu" ise Türk hükümetince sunulan bilgiler doğrultusunda Avrupa Parlamentosu rapor ve kararları ile başta Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve uluslararası finans kuruluşları olmak üzere uluslararası örgütler ile sivil toplum örgütlerinin değerlendirmelerine dayanarak hazırlanmaktadır. Türkiye'ye yönelik ilk ilerleme raporu 1998 yılında hazırlanmış ve bu yıllık olarak yayımlanan raporlarla devam etmiştir (AB Türkiye Delegasyonu, 2018a: <https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744>). Ancak Komisyon ilk defa 2017 yılında yıllık raporu yayımlamamış ve artık raporları baharda yayınlayacağını açıklamıştır. Bu nedenle 2018 Türkiye Raporu 18 aylık bir dönemi kapsamaktadır (İKV e-Bülten, 2018: [https://bulten.ikv.org.tr/?ust\\_id=9250&id=9251](https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=9250&id=9251)).



Komisyon, eski ismi ile İlerleme Raporu olan “Türkiye Ülke Raporu”nu 17 Nisan 2018’de yayımlamıştır (Özalp, 2018: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/avrupa-komisyonu-2018-turkiye-ilerleme-raporunu-acikladi-40808202>).

Reuters Haber Ajansı’nın ifadelerine göre 2018 Türkiye Raporu, Türkiye’ye yönelik yazılan şimdiye kadarki en eleştirel rapordur (Euronews, 2018: <http://tr.euronews.com/2018/04/15/ab-den-turkiye-ye-en-sert-ilerleme-raporu>).

### **2.6.2.1. Siyasi Kriterler ve AB Mevzuatı Uyumu**

2018 Türkiye Raporu, Türkiye’ye yönelik yazılan şimdiye kadarki en eleştirel rapor olarak ifade edilmektedir (Euronews, 2018: <http://tr.euronews.com/2018/04/15/ab-den-turkiye-ye-en-sert-ilerleme-raporu>).

Eleştiriler insan hakları ihlalleri ve olağanüstü hal (OHAL) uygulamaları konusunda gelmiştir. Belgede “*Olağanüstü halde, hükümetin olağan yasama sürecinde ilerlemesi gereken konuları da kanun hükmünde kararnameyle düzenleme yoluna gitmesiyle, parlamentonun yasama gücü olarak anahtar fonksiyonu kısıtlandı. Ülkedeki kötüye giden siyasi sürtüşmeleri ışığında, Meclis’teki siyasi partilerin diyalog kurma alanı daraldı*” ifadeleri yer alırken; 16 Nisan’da gerçekleştirilen Anayasa referandumuna ilişkin “*Referandumun kendisi de olağanüstü halin yarattığı kapsamlı negatif etki, seçim çalışması yapan iki taraf için ‘eşit olmayan mücadele alanı’ oluşturması ve seçimlerin saygınlığı için gereken kuralların altının oyulması bağlamında da ciddi kaygılar yarattı*” değerlendirilmesi yapılmış ve OHAL’in en kısa zamanda kaldırılması yönünde çağrıda bulunulmuştur (Tokyol, 2018: <http://t24.com.tr/haber/iste-en-sert-rapor-olarak-nitelenen-ab-ilerleme-raporunun-tam-metni,607937>).

Komisyonun raporuna göre OHAL’in ilanından bugüne dek 150 bin kişi gözaltına alınmış, 78 bin kişi tutuklanmış ve 110 bin kamu görevlisi işten çıkarılmıştır. OHAL İnceleme Komisyonu’nun Aralık 2017’de faaliyete geçtiğinden ve çok az kişi hakkında karar verildiği açıklanan rapora göre Komisyon için “*OHAL nedeniyle alınan önlemlerden haksız şekilde etkilenenler için etkili ve şeffaf bir çözüm mekanizması haline gelmeli*” ifadesine yer verilmiştir (British Broadcasting Corporation [BBC], 2018: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43795058>).

Yüksek sayıda olan tutuklama kararlarına binaen yapılan gösteri ve benzer toplantılara yönelik yasaklar ile sivil toplum üzerinde baskı oluşturulduğu ifade edilmiştir. Yine rapor da hükümetin sivil-asker ilişkilerini düzenleyen yasada düzenlemeye gittiği ve yürütmenin ordu üzerindeki yetkilerinin arttığı ifadelerine yer verilmiştir. Böylelikle sivil denetim güçlenmiş, askeri mahkemeler kapatılmış, ordu ve istihbarat birimlerinin Parlamento'ya hesap verebilirliği zayıflamıştır (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD], 2018: <http://www.abhaber.com/tusiadab-komisyonu-2018-turkiye-ilerleme-raporu-ozeti/>).

Komasyon 16 Temmuz Darbe girişimini güçlü bir şekilde kınayarak, Türkiye'nin demokratik kurumlarına tam desteğini yenilemiştir. Böyle ciddi bir tehdit karşısında ülkenin vakit kaybetmeden harekete geçmesini bir gereklilik olarak ifade etmiştir. OHAL yönetimi boyunca çıkarılan 31 adet Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'de noksanlıkların giderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bağlamında etkili iç hukuk yolları sağlaması yönündeki kapasitesinin zedelendiği de raporda yer alan bir diğer husustur (Avrupa Komisyonu, 2018: 8).

16 Nisan 2017 anayasa değişikliği referandumunun küçük bir farkla kabul edilmesinin ardından Venedik Komisyonu, anayasa değişikliğinin bazı alanlarda yetersiz olduğunu öne sürerek yasama ve yürütme arasındaki güçler ayrılığını riske attığını ifade etmiştir (TÜSİAD, 2018: <http://www.abhaber.com/tusiadab-komisyonu-2018-turkiye-ilerleme-raporu-ozeti/>).

Güneydoğu'daki durum hakkında barışçıl ve sürdürülebilir bir çözüm elde etmek için gerekli olan güvenilir bir siyasi sürecin yeniden başlatılmasına dair herhangi bir gelişme gerçekleşmediği belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018: 17).

Açıklanan rapora göre siyasi kriterler bazında Türkiye için (Avrupa Komisyonu, 2018: 19-30; AB Türkiye Delegasyonu, 2018b: <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/turkiye-2018-raporunun-temel-bulgulari-7577>):

- Kamu yönetimi reformu alanında kısmen hazırlıklıdır,
- Yargı sistemine dair hazırlıklar başlangıç aşamasındadır,
- İnsan hakları ve temel haklara saygıya dair genel güvenceler içermektedir,

- İfade özgürlüğünde ciddi gerileme devam etmektedir,
- Yolsuzlukla mücadele alanında belli bir düzeyde hazırlığın varlığı söz konusudur,
- Organize suçlarla mücadele alanında belirli bir düzeyde hazırlık sağlamıştır,
- Göç ve iltica politikası alanında iyi ilerleme sağlamıştır,
- Kıbrıs konusunda ise Kıbrıs ile doğrudan taşımacılık bağlantılarındaki kısıtlamalar da dâhil, malların serbest dolaşımı önündeki tüm engelleri kaldırmamıştır

ifadelerine yer verilmiştir.

Raporda Türkiye'nin AB müktesebatına uyum konusundaki gelişmeler aşağıdaki şekilde ele alınmıştır:

**Tablo 8: Türkiye'nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyumu ve AB Komisyonu'nun Değerlendirmesi**

İş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi alanındaki hazırlıklar konusunda	<b>başlangıç aşamasındadır</b>
İşçilerin serbest dolaşımı alanındaki hazırlıklar konusunda	
Balıkçılık alandaki hazırlıklar konusunda	
Sermayenin serbest dolaşımı alanında	<b>kısmen hazırlıklıdır</b>
Kamu alımları alanında	
Taşımacılık politikası alanında	
Enerji alanında	
Vergilendirme alanında	
Ekonomik ve parasal politika alanında	
İstatistik alanında	
Eğitim ve kültür konusunda	
Dış ilişkiler alanında	
Dış, güvenlik ve savunma politikası alanında Avrupa Birliği'ne uyum konusunda	
Mali kontrol alanında	

**Tablo 8'in Devamı**

Rekabet politikası alanında	belirli düzeyde hazırlıktır
Bilgi toplumu ve medya alanında	
Tarım ve kırsal kalkınma alanında hazırlıklar	
Gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı politikası alanında	
Çevre ve iklim değişikliği ile ilgili olan alanlarda	
Fikri Mülkiyet Hukuku alanında	oldukça hazırlıktır
Mali hizmetler alanında	
İşletme ve sanayi politikası alanında	
Mali kontrol alanında	
Malların serbest dolaşımı alanında	
Tüketicinin korunması ve halk sağlığı alanlarında	iyi düzeyde hazırlıktır
Gümrük Birliği alanında	
Şirketler hukuku alanında	çok ileri düzeydedir
Trans-Avrupa ağları konusunda	
Bilim ve araştırma alanındaki hazırlıklarında	

**Kaynak:** Avrupa Komisyonu, 2018: 62-100'den faydalanılarak araştırmacı tarafından tablolatırılmıştır.

Raporda sınırlı hızda da olsa Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlamaya devam ettiği belirtilmektedir. Türkiye'nin iş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi alanındaki hazırlıklarda, işçilerin serbest dolaşımı alanındaki hazırlıklar konusunda ve balıkçılık alandaki hazırlıklarda başlangıç aşamasında olduğu belirtilirken; sermayenin serbest dolaşımı, ekonomik ve parasal politika alanlarında, dış ilişkiler alanlarında kısmen hazırlıklı olduğu ifade edilmektedir. Rekabet politikası, bilgi toplumu ve medya alanında, tarım ve kırsal kalkınma alanında, gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı politikası alanında ve son olarak çevre ve iklim değişikliği ile ilgili alanlarda belirli düzeyde hazırlıklı olduğu belirtilmiştir. Fikri Mülkiyet Hukuku alanında, mali hizmetler alanında, işletme ve sanayi politikası alanında, mali kontrol alanında, malların serbest dolaşımı

alanında oldukça hazırlıklı olduğu ifadelerine yer verilirken; malların serbest dolaşımı, fikri mülkiyet hukuku, mali hizmetler, işletme ve sanayi politikası, tüketici ve sağlığın korunması, Gümrük Birliği ve mali kontrol alanlarında iyi düzeyde hazırlıklı olduğu belirtilmiştir. Yine aynı şekilde Türkiye, şirketler hukuku, Trans-Avrupa ağları, bilim ve araştırma alanlarında çok ileri düzeyde olduğu ifade edilmiştir (AB Türkiye Delegasyonu, 2018b: <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/turkiye-2018-raporunun-temel-bulgulari-7577>; Avrupa Komisyonu, 2018: 62-100).

Mevzuat uyumunu gerektiren birçok alanda ilerleme kaydedilmesine rağmen tüm bu alanlarda mevzuatın daha da dikkatle uygulanması gerekmektedir (AB Türkiye Delegasyonu, 2018b: <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/turkiye-2018-raporunun-temel-bulgulari-7577>).

### **2.6.2.2. 2018 Türkiye Ülke Raporu: Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Edebilirlik**

1993 tarihli Kopenhag ekonomik kriterlerine göre AB'ye katılım, işleyen piyasa ekonomisi ve birlik içinde piyasa güçleri ve rekabet baskısı ile başa çıkma kapasitesini gerektirmektedir (Akçay, 2007: 16).

#### **2.6.2.2.1. İşleyen Bir Piyasa Ekonomisinin Varlığı**

Avrupa Komisyonu, 2018 Türkiye Raporu'na göre işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı şu şekilde ifade edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018: 66):

*Türkiye ekonomisi oldukça gelişmiş bir ekonomi olup işleyen bir piyasa ekonomisi olarak nitelendirilebilir. Hükümetin teşvik tedbirleri ile desteklenen ekonomi, 2016 darbe girişiminin ardından yaşanan daralma sonrasında toparlanmayı başarmış ve 2017'de güçlü bir büyüme kaydetmiştir. Ancak yüksek büyüme önemli makroekonomik dengesizlikleri beraberinde getirmiştir. Cari işlemler açığı yüksek düzeyde seyretmeye devam etmekte olup, 2017'nin sonuna doğru artmıştır; bu da ülkeyi sermaye girişlerine bağımlı ve dış şoklara karşı kırılğan hale getirmektedir. Enflasyon oranının 2017'de iki haneli rakamlara çıkması ve Türk lirasındaki değer kaybının devam etmesi, para politikasını belirleyenlerin fiyat istikrarı konusundaki taahhütlerine ne derece bağlı olduklarına dair endişeleri ön plana çıkarmıştır. Ekonomik alandaki devlet kontrolünü artırma eğilimi ile şirketleri, iş adamlarını, siyasi rakipleri ve onların işlerini hedef alan eylemler, iş ortamına zarar vermiştir. Genel olarak, bu alanda gerileme olmuştur.*

*Uzun vadeli büyümeyi desteklemek için gelecek yıl Türkiye'nin özellikle:*

*→ yurt içi tasarrufları teşvik ederek makroekonomik dengesizlikleri azaltması;*

*→ esnekliği artırmak ve kayıt dışılığı azaltmak suretiyle işgücü piyasasını daha kapsayıcı hale getirmesi;*

*→ hukukun üstünlüğü ve yargının güçlendirilmesi de dâhil olmak üzere iş ortamını iyileştirmesi gerekmektedir.*

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığından söz eden rapora göre; kötüleşen iş ortamı beraberinde makroekonomik dengesizlikleri getirdiğinden dolayı Türkiye'nin piyasa odaklı yaklaşımlara olan bağlılığının gerilediği ifade edilmektedir. Görülmektedir ki Mayıs 2017'de kabul edilen politika tavsiyeleri ancak sınırlı düzeylerde uygulanabilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018: 53).

2016 darbe girişimi ile sektöre uğrayan ekonomik büyüme darbe girişimi ardından toparlanmıştır. Düşen petrol fiyatları ve bununla birlikte Türk lirasının değer kaybetmesi üzerine cari açık 2017'de artış göstermiştir. Yurt içi tasarruflar yetersiz kalmakta, bunun yabancı sermaye girişleriyle telafi edilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. enflasyon oranı 2012'den bu yana ilk kez iki haneli değerlere yükselmiştir. Merkez Bankası da başta fiyat istikrarı olmak üzere makro-finansal istikrarı sağlamaya yönelik politikalar uygulamaktadır. 2016 sonunda temel bütçe dökümanları mali çerçevenin şeffaflığı hususuna dayanarak kamuoyuyla paylaşılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2018: 53-54).

Komisyonun değerlendirmeye tabii tuttuğu süre zarfında iş kurma sürecinin kolaylaştığı, piyasadan ayrılmanın maliyetinin hala yüksek olduğu, iş ortamlarının bazı müdahalelerle olumsuz etkilendiği ve yargı sisteminde ciddi gerilemelerin gözlemlendiği ifade edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018: 55).

Devletin ürün piyasaları üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, hükümetin hala kilit sektörlerde fiyat belirlemede aktif olduğu ve devlet desteklerinin gerektiği konularda şeffaflığın artırılmasına yönelik çalışmalarda başarı elde edildiği gözlenmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018: 56).

Ele alınan dönemde özelleştirmenin hız kaybettiğine, 2017 bazında kamu varlıklarının büyük çoğunluğunun Türkiye Varlık Fonu (TVF)'na devredildiğine, finans sektöründe iyileşmelerle karşılaşıldığına yer verilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018: 56-57).

Büyüme ve devlet teşviklerine rağmen işsizlik oranının hala yüksek olduğunun gözlemlendiği ifade edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018: 57).

#### **2.6.2.2.2. Birlik İçindeki Rekabet Baskısı ve Piyasa Gleri ile Baş Edebilme Kapasitesi**

*Türkiye, Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme konusunda bazı ilerlemeler kaydetmiştir ve iyi düzeyde hazırlıktır. Türkiye, gerek ticaret gerekse yatırım bakımından AB pazarı ile ileri düzeyde bütünleşmiştir. Enerji sektöründe, özellikle gaz piyasasında ve Ar-Ge harcamalarının artırılmasında bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, eēitimin kalitesi konusunda kayda deēer sorunlar devam etmektedir. Devlet desteklerinde řeffaflıēın artırılması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.*

*Uzun vadeli büyümeyi desteklemek için Türkiye'nin özellikle:*

- eēitim sisteminin kalitesini yükseltmesi;*
- düşük vasıflı işçilerin niteliklerini eēitim yoluyla geliştirmesi;*
- araştırma ve geliştirme kapasitesini artırması gerekmektedir.*

Türkiye eēitim konusunda hedeflenenin altında bir seyir göstermiş; fiziki sermaye ve altyapı kalitesinde kayda deēer artışlar yaşanmıştır. AB ile bütünleşme yolunda ise ticari ve ekonomik alanda yüksek oranda artış saēlanmıřtır (Avrupa Komisyonu, 2018: 59-60).

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### GÜMRÜK BİRLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ MÜKTESEBATININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA

#### 3.1. Konu Hakkında Yapılmış Uygulamalı Çalışmalar

GB üyeliğinin, Türkiye'nin dış ticareti üzerinde meydana getirdiği yapısal değişimi inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Zortuk (2002), Türkiye'nin 1980-1995 yılları arası dış ticaret verilerini, 1996-2000 yılları arası dış ticaret verilerini ve bir bütün olarak 1980-2000 yılları arası dış ticaret verilerini ekonometrik analizle incelediği yüksek lisans tez çalışmasında, Türkiye'nin dış ticaretinde meydana gelen yapısal değişimi araştırmıştır. Çalışmasında örneklem büyüklüğü artırıldığında regresyon katsayılarının değişme durumunu araştırmış ve yapısal değişim analizini kullanmıştır. Bu analizleri "F-testi" ile dört aşamada incelemiştir. Analiz sonuçlarında ise GB öncesi döneme ait oluşturulan ekonometrik model parametreleri ile GB sonrası döneme ait kurulan ekonometrik model parametreleri arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Yapısal farklılaşma açısından elde ettiği sonuçlara göre ise GB öncesi ve sonrası dönemlere ait dış ticaret için oluşturulan ekonometrik modellerde de yapısal farklılık yoktur.

Çınar (2004), GB'nin Türkiye'nin dış ticaret yapısında meydana getirdiği değişimleri ve GB'nin ekonomik etkilerini incelemek amacıyla, çalışmasında IIT, MIIT, RCA indeksleri ile ticaret hadleri ve FDI akımlarına ait trend analizlerini uygulamıştır. SITC Rev. 2 sınıflandırmasına göre yapılan hesaplamalar sonucunda SITC 66 ve SITC 81 mal gruplarının GB öncesinde gösterdiği üstünlüklerin GB sonrası dönemde de devam ettiğini gözlemlemiştir. GB sonrası dönemde en hızlı ilerlemenin SITC 62 mal grubunda gerçekleştiği belirlenmiş ve Türkiye'de hala emek-yoğun ve sermaye ve emek-yoğun (karma) ticarete karşılaştırmalı üstünlüğün devam ettiği ifade edilmiştir. SITC 83 ve SITC 65 mal gruplarında ise Türkiye'nin bazı AB üyesi ülkeleri ve bazı Asya ülkeleri ile rekabet gücünün azaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ilgili çalışmada Türkiye'nin, ekonomik ölçeğine oranla FDI çekmede başarısız olduğu sonucuna varılmıştır.

GB'nin Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretini ele alan çalışmalar da (Bebek, 2006; Nart, 2010; Aysun vd., 2012; Yılmaz, 2012) mevcuttur. Elde edilen sonuçlarda ise GB ile



Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretinde ithalatın önemli ölçüde arttığı ancak ihracatta aynı gelişmenin yaşanmadığı böylelikle dış ticaret hacminin genel olarak arttığı belirtilmiştir. Aynacı'nın (2015) AB-15 ülkelerini ele alarak yaptığı çalışmasında ve Alemdar'ın (2011) AB ülkelerini ele alarak yaptığı çalışmasında GB sonrasında AB ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının azaldığı sonucuna varılmıştır.

GB'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkilerini araştıran çalışmalar içinde Gökdemir ve Karaman (2008) GB'nin genel olarak beklenen olumlu artışı sağlamadığı sonucuna varmışlardır. Erçakar'a (2005) göre GB'nin tamamlanması ile Türk dış ticaretinde Avrupa Birliği lehine ithalat artışı gerçekleşmekte ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin tercihli ticaret rejimine uyum zorunluluğu sonucu ülkenin dış ticareti kötü etkilenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin gümrük engellerini sıfırlamasıyla Avrupa Birliği'nden gelen mallarla rekabet edemeyen firmaların kapanması ya da pazar kaybına uğraması ile işsizliğin artacağı tahmin edilmiş ve GB'nin Türkiye ekonomisine beklenen yönde zarar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Aysun (2011) ve Bahçekapılı (2006) ise GB'nin Türkiye'nin ithalatı üzerinde daha büyük etkisinin olduğunu ancak ihracat üzerinde etkisinin daha önemsiz olduğu sonucuna varmışlardır. Bahçekapılı (2006: 73-78) aynı zamanda GB'nin üretim, dış ticaret, sermaye ve işgücü kullanımı üzerindeki kısa dönemli etkilerinin düşük olduğu ve makroekonomik değişikliklerde büyük çapta sapmalar olmadığı sonucuna varmıştır. GB ile AB ülkelerine karşı gümrük duvarlarını kaldıran Türkiye, yapılan eleştirilerin aksine bir gelir kaybına uğramamış, hatta belirli oranlarda gelir artışı sağlamıştır. GB sonrasında ithalatın ihracattan daha hızlı arttığı gözlenmekle birlikte, ticaret yaratıcı etkinin AB lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İspir (2010), çalışmasında GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki statik ve dinamik etkilerini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre Türkiye'nin GB sonrası dönemdeki toplam dış ticaret hacminin büyüme hızı, birlik ülkeleri ile yapılan ticaretin büyüme hızından çok fazladır. GB sonrası dönemde Türkiye'nin birlik ülkeleri ile olan ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki değişim oranları, ele alınan dönemde Türkiye lehine bir gelişmenin olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye, Avrupa'ya olan ihracatını kısmen de olsa korurken Avrupa'dan yaptığı ithalatta önemli ölçüde kayıp yaşamaktadır. GB'nin tüketim etkisi açısından Türkiye'yi olumsuz yönde etkilediği ileri sürülebilir. Bu da

GB'nin dış ticaret vergi gelirlerini azaltan bir etki ortaya çıkarmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de Küçük Orta Büyük İşletmelerin (KOBİ) yoğun olarak faaliyet gösterdiği dokuma, giyim eşyası ve deri sektörü GB'nden olumsuz etkilenmemiştir. Türkiye'ye gelen yabancı sermaye rakamları değerlendirildiğinde, yatırımların GB sonrasında artacağına ilişkin beklentinin gerçekleşmediği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Aktaş ve Güven (2003) GB'nin Türkiye'nin ithalat fonksiyonu katsayılarına etkilerini incelemiş ve GB'ye girişin, Türkiye'nin ithalat fonksiyonu katsayılarında anlamlı bir değişime yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır. Temiz (2009) GB'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerindeki etkilerini incelemiştir. GB sonrasında ticaret hacminde bir artış olmasının yanı sıra net ihracatta bir düşüş gözlemlendiği ifade etmiştir. Bulmuş (2008), çalışmasında Türkiye'nin GB'nin sosyal refah etkilerini kısmi denge analizini kullanarak incelemeyi seçmiş ve ilk olarak, Türkiye ithalatının fiyat değişmelerine duyarlılık derecesini tahmin etmiş, bu amaçla yaptığı regresyon analizi sonucunda Türkiye ithalatının, 1996-2003 döneminde, fiyatlara karşı (-0,56) çevresinde bir esneklik katsayısına sahip olduğunu bulmuştur. Bulunan bu esneklik katsayısını daha sonra GB sonucu Türkiye ithalatında ortaya çıkan artışı ölçme amacıyla kullanmıştır. Araştırmanın sayısal sonuçları tüketicilerin refahında bir artışın ortaya çıktığını göstermiştir ve GB beklendiği ölçüde olmasa da, Türkiye ekonomisi üzerinde bir miktar olumlu etki yaratmıştır.

Şaşmaz (2014) GB'nin Türk endüstrisinin rekabetçiliğine etkilerini incelemiştir. Türkiye ve AB15 ülkelerini ele alan çalışmasında SITC Rev 3 altında bulunan 166 endüstriyel ürünü analize dâhil ederek, rekabet edebilir olan ürünlerin sayısında önemli bir değişiklik bulunmadığını ve sınıflandırma standart teknoloji ürünlerden orta seviye teknoloji içeren ürünlere doğru önemsiz bir kayma olduğunu ifade etmiştir. Orta seviye teknoloji ürünlerin toplam endüstriyel ticaretteki payı ise artmış; ileri seviye teknoloji rekabetçi ürünlerin sayısı ise pek değişmemiş ve hatta sayı açısından az da olsa gerilemiştir. Ancak ekonomik değer açısından AB15 ülkeleriyle artan ticaret hacmine paralel olarak yıllar boyunca gözlemlenen bir artış bulunmaktadır.

GB'nin Türkiye'de sanayi sektörü üzerindeki etkilerini ele alan Korkankorkmaz (2007) AB'nin serbest ticaret anlaşması ya da işbirliği ve ortaklık anlaşması imzaladığı ülkeler (ABD, Çin, G. Kore, Japonya, Brezilya, Macaristan, Kanada, Bulgaristan, İsrail,

İsviçre, Meksika) ile Türkiye arasındaki imalat sanayi dış ticaretinin GB öncesi ve sonrası dönemde genel olarak dağılımını incelemiştir. Birliğe üye olmanın imalat sanayi üzerine etkileri GB'nin ilk yıllarında yaşanan ithalat artışına rağmen sınırlı kalmış, fakat üçüncü ülkelerle olan ilişkilerde ise ithalat artışına neden olarak olumsuz etkiler yarattığı sonucuna ulaşmıştır.

### **3.2. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti**

Türkiye'de 1963 yılında başlayan planlı kalkınma dönemiyle, ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde üretim ve istihdamda tarımın payı azalmaya, sanayinin payı ise artmaya başlamıştır. 1960-1980 yılları arasında ortalama %4,8 büyüyen ekonomi, 1960 yılında GSMH'nin %1,5'i kadar cari açık verirken 1980 yılında GSMH'nin %4,5'i kadar cari açık verir hale gelmiştir. 1960 yılında %69 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 1980 yılında %37'ye gerilemiştir. 1970'li yıllardan itibaren artan işçi dövizleri de döviz açığını karşılamak için yeterli olmamıştır. Ayrıca bu dövizler nedeniyle genişleyen para arzı enflasyonu körüklemiştir. 1970'li yıllarda da ithal ikameci kalkınma stratejisi izleyen Türkiye ekonomisi, bu dönemde yaşanan petrol krizleri ve dünya genelinde artan enflasyon oranlarına paralel olarak, döviz darboğazına düşmüş, böylece gerek duyulan yatırım ve ara malı ithalatı yapılamamış ve 1980'li yıllara gelindiğinde bu stratejiyi sürdüremez duruma gelmiştir (Türkiye Vakıflar Bankası [TVB], 2007: 24).

1980 sonrası dönem, Türkiye'nin ithal ikameci veya müdahaleci ekonomi politikalarını terk ettiği ve bunun yerine ihracatı teşvik eden devlet politikalarının uygulandığı dönem olarak ifade edilebilir. İthal ikameci model, ithalatı son derece kısıtlayarak, yerli üretimin olmadığı veya yetersiz kalarak iç talebi karşılamadığı ürünlerde ithalat yapılmasını esas almıştır.

24 Ocak 1980 Kararları, 1980 yılı öncesi yıllara ait ekonomi politikalarının kökten değiştirildiği bir dönem olması açısından Türkiye'nin dış ticaretindeki değişimin miladı olarak ifade edilebilir.

1980'li yıllarda ihracata yönelik kalkınma modeli uygulanmaya başlanmış ve 1990'lı yılların başına kadar yoğun bir dışa açılma süreci yaşanmıştır. Artan dış kaynak ihtiyacı doğrultusunda, 1980 yılında 15.7 milyar ABD Dolar olan kamu dış borç stoku 1990 yılı sonu itibarıyla 49 milyar ABD Dolarını aşmıştır. Artan dış borç yükü ve bütçe

açığı yeni kaynak arayışlarını beraberinde getirmiş ve bu arayış 1990'lı yılların başından itibaren faiz kur makasının açılması temeline dayanan ve sıcak para olarak adlandırılan kısa vadeli sermaye ile finansmanın önem kazanmasına neden olmuştur. Kurumsal yapıdaki gelişme hızının yeterli olmaması hızlı dışa açılmanın pek çok sorunu beraberinde getirmesine neden olmuş ve Türkiye ekonomisi 1994 ve 2001 yıllarında iki büyük kriz yaşamıştır. 1996 yılında GB ile önem kazanan, AB ile ekonomik bütünleşme süreci, 2001 yılından itibaren hızlanmış ve Ekim 2005'te tam üyelik müzakerelerinin başlaması ile sağlam temellere oturmuştur. Ekonomi gerek bir bütün olarak gerekse sektörel bazda incelenirken, Türkiye ekonomisinin yaklaşık son kırk yılda geçirdiği yapısal dönüşümlerin temelini oluşturan bu unsurlara dikkat edilmesi büyük önem taşımaktadır (TVB, 2007: 24).

GB'nin Türkiye ekonomisine birçok etkisi olduğu bilinse de bunun en somut olanı dış ticaret üzerine olan etkisidir. Özellikle sanayi mallarının serbest dolaşımı üzerine inşa edilen GB, Türkiye'nin gerek AB gerekse diğer üçüncü ülkelerle olan dış ticaret yapısını değiştirmiştir (İKV, 2004a: 10). Ancak dış ticaret yapısında meydana gelen bu değişimlerin nedeninin sadece GB olduğunu söylemek pek doğru olmaz. 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol'den itibaren açığa çıkan dünya krizleri (Asya ve Rusya krizi) ve bununla beraber açığa çıkan devalüasyonlar, petrol krizleri, yükselen enflasyon oranları ve iç ekonomik krizler de Türkiye ekonomisindeki değişimlere neden olan diğer hususlardır (İKV, 2004a: 11).

Tablo 9'da Türkiye'nin 1988-2017 yılları arası dış ticareti ve AB'nin payı incelenmiştir. Dış ticaret verileri milyar ABD Doları bazında ele alınmıştır. Tabloda ilk olarak Türkiye'nin genel dış ticaret verileri incelenmiştir. İhracat ve ithalat miktarlarının ele alındığı tabloda, her bir ihracat ve ithalat miktarının bir önceki yıla göre yüzdesel değişimi incelenmiş, ayrıca dış ticaret yapısı incelenirken ele alınan önemli göstergelerden biri olan ihracatın ithalatı karşılama oranı da hesaplanmıştır.

Tabloda ikinci olarak Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye ve AB arasındaki ihracat ve ithalat miktarları ele alınmış, bir önceki yıla göre yüzdesel değişimi hesaplanmış ve Türkiye'nin AB'ye yönelik olan ihracatının ithalatı karşılama oranı hesaplanmıştır. Bunlara ek olarak AB'nin Türkiye'nin dış ticaret hacmi içindeki payı da hesaplanmıştır.

**Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı (Milyar ABD Doları \$)**

YIL	GENEL						AVRUPA BİRLİĞİ					AB'NİN PAYI (%)	
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth (%)	Dış ticaret açığı	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth (%)	İhracat	İthalat
1988	11,662	---	14,335	---	81,4	-2,6	5,618	---	6,730	---	83,3	48,1	59,4
1989	11,625	-0,3	15,792	10,2	73,6	-4,2	5,887	4,8	6,965	3,5	84,5	50,7	44,1
1990	12,960	11,5	22,302	41,2	58,1	-9,3	7,485	27,1	10,597	52,5	70,6	57,7	47,5
1991	13,594	4,9	21,047	-5,6	64,6	-7,4	7,783	3,9	10,675	0,7	72,9	57,2	50,7
1992	14,715	8,2	22,871	8,7	64,3	-8,2	8,476	8,9	11,514	7,9	73,6	57,6	39,1
1993	15,345	4,3	29,428	28,7	52,1	-14,1	7,599	-10,3	13,875	20,5	54,8	49,5	47,1
1994	18,106	18,0	23,270	-20,9	77,8	-5,2	8,635	13,6	10,915	-21,3	79,1	47,7	46,9
1995	21,637	19,5	35,709	53,5	60,6	-14,1	11,078	28,3	16,861	54,5	65,7	51,2	47,2
1996	23,225	7,3	43,627	22,2	53,2	-20,4	12,569	13,4	24,321	44,2	51,7	54,1	55,7
1997	26,262	13,1	48,559	11,3	54,1	-22,3	13,435	6,0	26,119	7,4	51,4	51,1	53,8
1998	26,974	2,7	45,921	-5,4	58,7	-18,9	14,813	10,2	25,282	-3,2	58,6	54,9	55,1
1999	26,588	-1,4	40,671	-11,4	65,4	-14,1	15,424	4,1	22,530	-10,9	68,5	58,0	55,4
2000	27,775	4,5	54,503	34,0	51,0	-26,7	15,664	1,5	28,527	26,6	54,9	56,4	52,3
2001	31,335	12,8	41,399	-24,0	75,7	-10,1	17,546	12,0	19,824	-30,5	88,5	56,0	47,9
2002	36,059	15,1	51,554	24,5	69,9	-15,5	20,415	16,4	25,689	29,6	79,5	56,6	49,8
2003	47,253	31,0	69,340	34,5	68,1	-22,1	27,394	34,2	35,140	36,8	77,9	58,0	50,7
2004	63,167	33,7	97,540	40,7	64,8	-34,4	36,581	33,5	48,103	36,9	76,0	57,9	49,3
2005	73,477	16,3	116,774	19,7	62,9	-43,3	41,365	13,1	52,696	9,5	78,5	56,3	45,1
2006	85,535	16,4	139,576	19,5	61,3	-54,1	47,935	15,9	59,401	12,7	80,7	56,0	42,5
2007	107,272	25,4	170,063	21,8	63,1	-62,8	60,399	26,0	68,612	15,5	88,0	56,3	40,3
2008	132,027	23,1	201,964	18,8	65,4	-69,9	63,368	4,9	74,801	9,0	84,7	48,3	37,1
2009	102,143	-22,6	140,928	-30,2	72,5	-38,8	47,228	-26,0	56,616	-24,0	83,4	46,2	40,2
2010	113,883	11,5	185,544	31,7	61,4	-71,6	52,934	12,1	72,391	27,9	73,1	46,5	39,0
2011	134,907	18,5	240,842	29,8	56,0	-105,9	62,589	18,2	91,439	26,3	68,4	46,4	38,0
2012	152,462	13,0	236,545	-1,8	64,5	-84,1	59,398	-5,1	87,657	-4,1	67,7	39,0	37,1
2013	151,803	-0,4	251,661	6,4	60,3	-99,9	63,040	6,1	92,458	5,5	68,1	41,5	36,7
2014	157,610	3,8	242,177	-3,8	65,1	-84,6	68,514	8,7	88,784	-4,0	77,1	43,5	36,7
2015	143,839	-8,7	207,234	-14,4	69,4	-63,4	63,998	-6,6	78,681	-11,4	81,3	44,5	38,0
2016	142,530	-0,9	198,618	-4,2	71,8	-56,1	68,344	6,8	77,501	-1,5	88,1	48,0	39,0
2017	156,996	10,2	233,798	17,7	67,2	-76,8	73,909	8,1	85,210	9,9	86,7	47,1	36,4

\*2017 yılı verileri geçicidir

\*1996 yılından itibaren AB-27 ile olan dış ticaret rakamları kullanılmıştır.

**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

1980 sonrası Türkiye'nin genel dış ticaret yapısı incelendiğinde, özellikle ihracatta önemli gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. Tablo 9'da ihracatın sürekli arttığı, ithalatın ise özellikle kriz dönemlerinde gösterdiği dalgalanmalar haricinde sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Dış ticaret dengesi ise sürekli açık vermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı veri dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir.

1994 yılında ithalat hacmi bir önceki yıla göre %20,9 azalarak 23.2 milyar ABD Dolarına gerilemiştir. Bunun nedeninin 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararları olduğu düşünülebilir (Saatçioğlu ve Kutlu, 2004: 143). GB'ye üyeliğin gerçekleştiği 1996 yılında dış ticaret açığı en yüksek seviyeleri görmüştür. 1996 yılında Türkiye'nin ihracatı 23.2 milyar ABD Doları iken; ithalatı 43.6 milyar ABD Doları olmuştur. Aynı yılda Türkiye'nin AB'ye ihracatı %13,4, AB'den ithalatı ise %44,2 artış göstermiştir. 1997 yılına gelindiğinde ise GB'nin ilk etkileri atlatılmış ve AB'ye ihracat %6, AB'den ithalat ise yaklaşık %8 oranında artmıştır. GB'yi takip eden ilk yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payı artış göstermiştir. 1998 yılından sonra ithalatta düşüşler söz konusudur ve bu azalış 2001 yılında da kendini göstermiştir. 2001 yılında yaşanan iç ekonomik kriz ile ithalat hacmi bir önceki yıla göre %24 azalmış ancak AB'den gerçekleşen ithalat hacmindeki düşüş daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. AB'den yapılan ithalattaki düşüşün AB'den kaynaklı olmadığı söylenebilir. Çünkü 2001 yılında AB'nin Türkiye'nin dış ticareti içerisindeki payında herhangi bir değişim olmadığı ve istikrarını koruduğu görülmektedir.

2005 sonrası dönemde AB'de yaşanan iç ekonomik krizler ve dış talepteki düşüş, Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payının azalmasına neden olmuştur. 2008 küresel ekonomik krizden dolayı Türkiye ihracatta yeni pazarlar arayışına girmiş, Afrika, Orta ve Uzak Doğu ülkelerinde faaliyetlerine devam etmeyi seçmiştir (Bektaş, 2018: <http://www.tasamafrika.org/index.php/component/content/article?id=256:koblere-can-veren-nefes-afrika-pazar>). Böylece hem ihracatta hem de ithalatta yaşanan düşüşler 2009 yılına gelindiğinde devasa boyutlara ulaşmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisiyle, 2009 yılında Türkiye'nin toplam ihracat hacminin bir önceki yıla göre

%22,6; ithalat hacminin ise bir önceki yıla göre %30,2 azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte yine 2009 yılında AB ile olan ticaret hacminde de düşüşlerin gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye olan ihracatındaki düşüşün, Türkiye'nin toplam ihracatındaki düşüşten daha büyük olduğu yine Tablo 9'da görülmektedir. Bu nedenle 2008 küresel ekonomik krizinin AB ihracatını daha fazla etkilediği söylenebilir.

2010 yılı verileri, 2008 ve 2009 yılında yaşanan ekonomik krizler nedeniyle bir önceki yıla göre önemli değişimler sergilemiştir. Aslında hem ihracat hem de ithalat hacminin bir önceki yıla göre arttığı görülüyor olsa da, dış ticaret açığında çok büyük artışlar gerçekleşmiştir. 2009 yılında 38.8 milyar ABD Doları olan dış ticaret açığı, 2010 yılında neredeyse iki katına çıkarak 71.6 milyar ABD Doları, 2011 yılında ise 105.9 milyar ABD Doları olmuştur.

2013 yılında, 2009 sonrasında başlayan toparlanma sürecinin sekteye uğradığı görülmektedir. 2009'dan itibaren artış gösteren ihracat, 2013 yılında bir önceki yıla göre %0,4 azalarak 151.8 milyar ABD Doları olmuştur. 2012 ve 2014 yıllarında ise ithalat düşüş göstererek bir önceki yıla göre negatif yönlü değişimleri sırasıyla %1,8 ve %3,8 olmuştur. Bu değişimlerin AB ile ticareti etkilediği de söylenebilir. 2012 yılında Türkiye'nin AB'ye ihracatı bir önceki yıla göre %5,1 azalarak 59.398 milyar ABD Dolarına gerilemiştir. Yine aynı yılda Türkiye'nin AB'den ithalatı bir önceki yıla göre %4,1, 2014 yılında ise %4 oranında düşüş göstermiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmelere rağmen AB'nin Türkiye'nin toplam ticaret içerisindeki payında bir düşüş gözlemlenmediği, bu nedenle Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olarak AB ülkelerinin ticaretteki paylarını korudukları söylenebilir.

2015 yılı itibariyle hem ihracatta hem de ithalatta önemli oranlarda düşüşler olduğu gözlenmektedir. Aynı yılda Türkiye'nin AB ile ticaretinde de önemli düşüşler yaşanmıştır. Toplam dış ticarete yaşanan bu düşüşlerle birlikte 2015 yılında dış ticaret açığı %25,2 azalarak 84.6 milyar ABD Dolarından 63.4 milyar ABD Dolarına gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2014'te %65,1 iken, 2015 yılında %69,4'e yükselmiştir. 2017 yılı itibariyle ise Türkiye'nin ihracatı %10,2, ithalatı %17,7 oranında artış göstermiştir. Dış ticaret açığı %37 artarak 77 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Aynı yılda Türkiye'nin AB ile olan ticaretinde de pozitif yönlü değişimler gerçekleşmiştir.

**Tablo 10: Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Ticareti ve Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları \$)**

YIL	Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi	İhr/İth karşılama oranı (%) (Türkiye)	Türkiye-AB Dış Ticaret Dengesi	İhr/İth karşılama oranı (%) (Türkiye-AB)	AB Kaynaklı Dış Ticaret Açığının Toplam Açık İçindeki Payı %
1988	-2,7	81,4	-1,1	83,3	40,7
1989	-4,1	73,6	-1,1	84,5	26,8
1990	-9,4	58,1	-3,1	70,6	32,9
1991	-7,5	64,6	-2,5	72,9	33,3
1992	-8,2	64,3	-2,7	73,6	32,9
1993	-14,1	52,1	-6,3	54,8	44,6
1994	-5,1	77,8	-2,3	79,1	45,1
1995	-14,1	60,6	-5,8	65,7	41,1
1996	-20,4	53,2	-11,8	51,7	56,9
1997	-22,3	54,1	-12,7	51,4	57,0
1998	-18,9	58,7	-10,5	58,6	56,1
1999	-14,1	65,4	-7,1	68,5	50,4
2000	-26,7	51,0	-12,9	54,9	45,3
2001	-10,1	75,7	-2,3	88,5	21,8
2002	-15,5	69,9	-5,3	79,5	30,3
2003	-22,1	68,1	-7,8	77,9	34,5
2004	-34,3	64,8	-11,5	76,0	33,2
2005	-43,3	62,9	-11,3	78,5	24,5
2006	-54,1	61,3	-11,5	80,7	18,8
2007	-62,8	63,1	-8,2	88,0	13,1
2008	-69,9	65,4	-11,4	84,7	16,3
2009	-38,7	72,5	-9,4	83,4	24,3
2010	-71,7	61,4	-19,5	73,1	27,2
2011	-105,9	56,0	-28,9	68,4	27,3
2012	-84,1	64,5	-28,3	67,7	33,7
2013	-99,8	60,3	-29,5	68,1	29,5
2014	-84,5	65,1	-20,3	77,1	24,1
2015	-63,4	69,4	-14,7	81,3	23,2
2016	-56,1	71,8	-9,1	88,1	16,2
2017	-76,8	67,2	-11,3	86,7	14,7

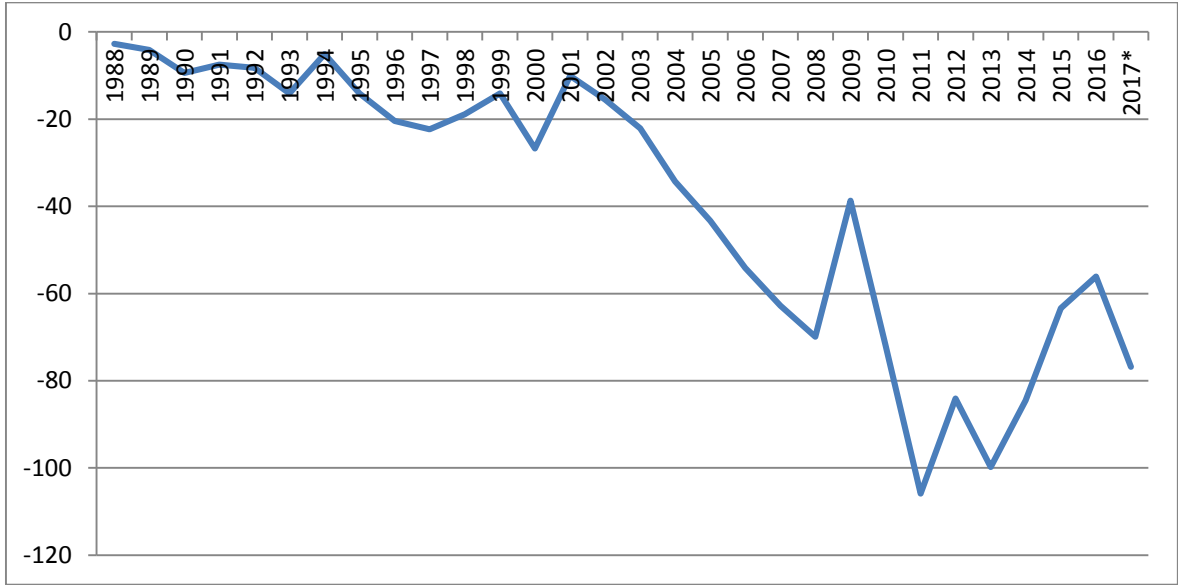
**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Tablo 10'da Türkiye'nin 1988-2017 yılları arası toplam dış ticaret dengesi milyar ABD Doları bazında ele alınmış ve toplam ihracatının ithalatı karşılama oranı yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Aynı zamanda AB ülkeleriyle gerçekleştirilen ticarete de dış ticaret açığı incelenmiş ve AB'ye yönelik ihracatının ithalatı karşılama oranı yüzdesel olarak



hesaplanmıştır. Türkiye'nin toplam dış ticaret açığının ne kadarının AB kaynaklı olduğu da yüzdesel olarak hesaplanarak tabloda yer almıştır. Tüm bu hesaplamalar Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi sayfasında yer alan verilerden faydalanılarak araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

**Şekil 1: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları \$)**

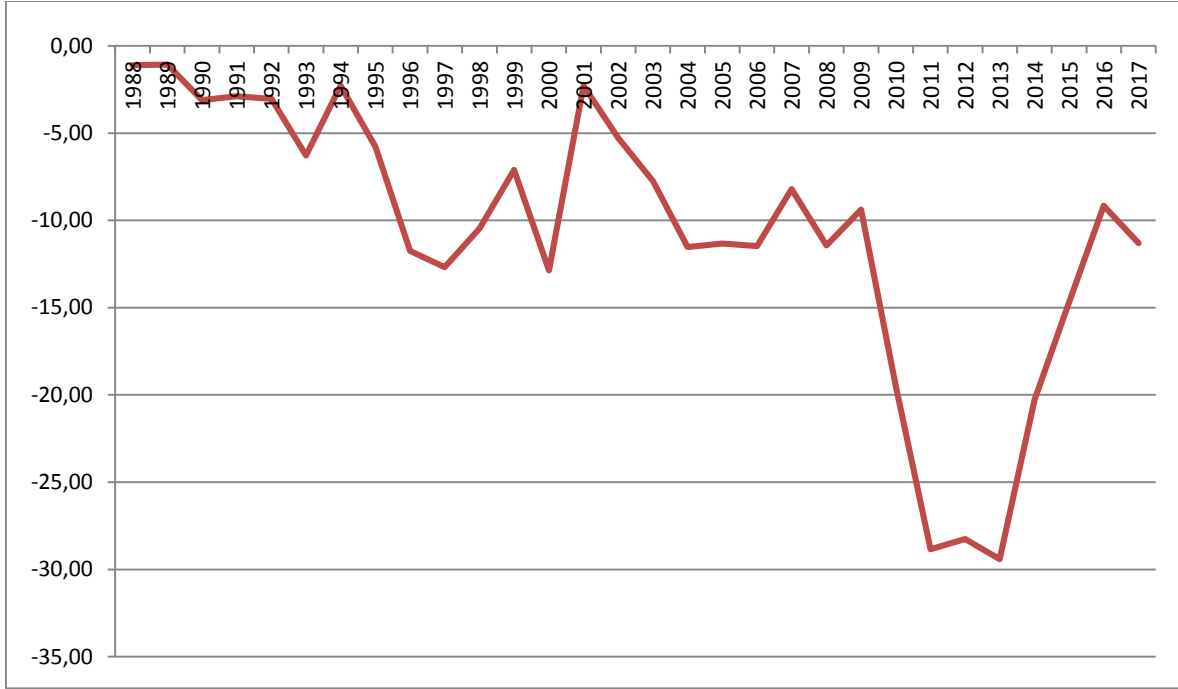


**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Şekil 1'de, Tablo 9'da ele alınan verilerden faydalanılarak, Türkiye'nin 1988-2017 yılları arası toplam dış ticaret dengesinin yıllar itibariyle değişimi incelenmiştir. Veriler milyar ABD Doları bazında ele alınmış; Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi sayfasından temin edilerek araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

İnceleme döneminde Türkiye'nin dış ticaret açığının gittikçe arttığı görülmektedir. 2001 yılına kadar benzer düzeylerde olan toplam dış ticaret açığı, bu yıldan sonra en yüksek seviyelerini görmüştür. 2009 yılında tekrar toparlama sürecine girilmiş olsa da bu durum uzun sürmemiş ve 2010 yılında tekrar artış gerçekleşmiştir.

**Şekil 2: Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları \$)**



**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

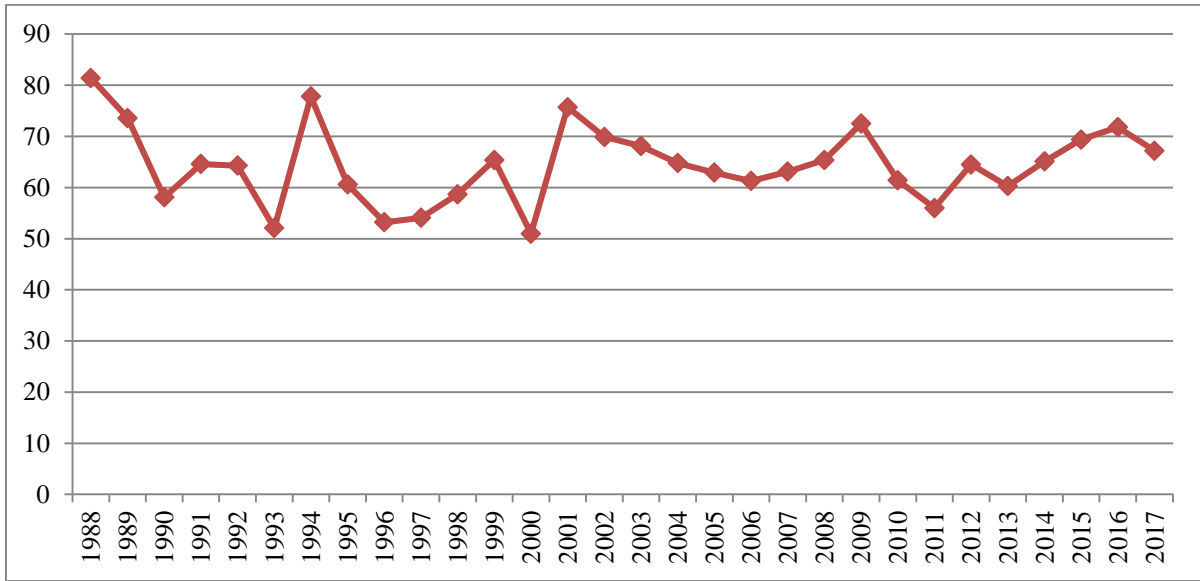
Şekil 2’de, Tablo 9’da ele alınan verilerden faydalanılarak, Türkiye’nin AB ile 1988-2017 yılları arası dış ticaret dengesinin yıllar itibariyle değişimi incelenmiştir. Veriler milyar ABD Doları bazında ele alınmış, Türkiye İstatistik Kurumu’nun resmi sayfasından temin edilmiştir.

GB’nin tamamlanmasını takip eden ilk 7 yılda AB’den ithalat %100, AB’ye ihracat %158 artış göstermiştir. 1996-2000 yılları arasında dış ticaret açığı aynı düzeylerde kalmış ve 2000 yılında önemli oranda artış göstermiştir. Çeşitli nedenlere dayandırılan bu durum öncelikle AB ile mevzuat uyumuna gidilmesinden kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye ekonomisindeki sanayinin yapısal değişime gitmesi de doğrudan ilgilidir. 2000 yılında yaşanan ekonomik kriz dolayısıyla Türk Lirası’nda yaşanan değer kaybı iç piyasayı daraltarak firmaları ihracata yöneltmiş ve aynı sebeple ithalat kapasitesi de düşmüştür (İKV, 2004a: 14).

Ancak ortaya çıkan dış ticaret açıklarının AB ülkeleriyle yapılan ticaret nedeniyle olmadığı ve taraflar arasında dengeli bir ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin 2007 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %63,1 iken, AB ülkeleri dikkate alındığında ihracatın ithalatı karşılama oranı %88,1’dir. Bu da Türkiye’nin giderek artan dış ticaret

açığının AB ülkeleri kaynaklı olmadığını göstermektedir. 2011 yılında ise Türkiye'nin dış ticaret açığı en yüksek seviyeyi görmüş ve yıl sonunu 105.9 Milyar ABD Dolarıyla kapatmıştır. Aynı yılda Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret açığı da bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2011 yılında Türkiye'nin hem genel ihracatının ithalatı karşılama oranında hem de AB'ye yönelik ihracatın ithalatı karşılama oranında düşüş gerçekleşmiştir.

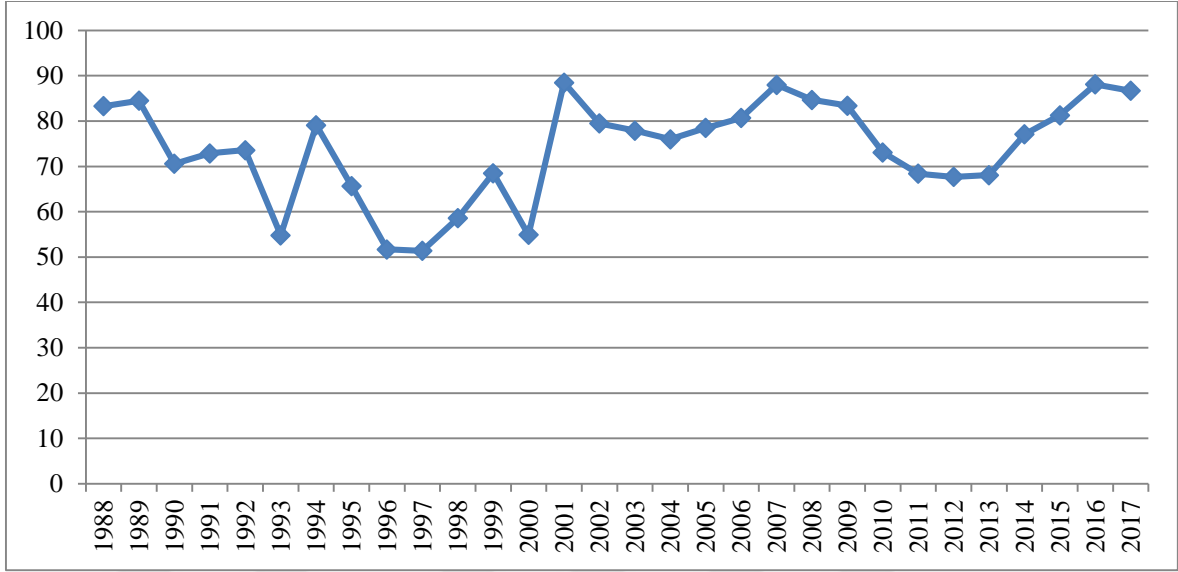
**Şekil 3: Türkiye'nin Toplam İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%)**



**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Şekil 3'te Türkiye'de 1988-2017 yılları arasında toplam ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzdesel olarak gösterilmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranının ele alınan dönem boyunca dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1988 yılı itibariyle toplam ihracatın ithalatı karşılama oranı %81,4 iken; 2011 yılında %56'ya gerilemiştir. 1990-2013 dönemi krizlerin bolca yaşandığı dönem olması nedeniyle, ihracatın ithalatı karşılama oranının yüksek olduğu dönem olarak ifade edilebilir. Gerçekleşen yüksek devalüasyonlar nedeniyle söz konusu dönemde ihracat önemli ölçüde artarken ithalatın azalması bu oranın yükselmesine neden olmuştur (TÜİK, 2013: 1). 2011 yılında %56 olan bu oran 2012 yılında %64,5'e yükselirken 2013 yılında ise tekrardan %60,3 seviyesine gerilemiştir. En son 1988 yılında %81,4 gibi bir zirve yapan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2015 yılı itibariyle son 6 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında %71; 2017 yılında %67,2'ye gerilemiştir.

**Şekil 4: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%)**



**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Tablo 10'da yüzdesel olarak hesaplanmış olan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ihracatının ithalatı karşılama oranınının 1988-2017 yılları arasındaki seyri, Şekil 4'te grafik ile gösterilmiştir.

Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret verileri ele alındığında, Türkiye'nin AB'ye olan ihracatın ithalatı karşılama oranında yüksek seviyelerle karşılaşmaktadır. GB'nin gerçekleştiği yıla kadar sürekli düşüş eğiliminde olan bu oran GB'den sonra ise artış eğilimi göstermiştir.

**Tablo 11: İhracatın Sektörel Dağılımı (1990-2017) (%)**

Yıllar	İhracat	Tarım		Madencilik		Sanayi	
		Milyon ABD Doları \$	(%) Pay	Milyon ABD Doları \$	(%) Pay	Milyon ABD Doları \$	(%) Pay
1990	12,959	2,347	18,1	326	2,5	10,285	79,4
1991	13,593	2,682	19,7	286	2,1	10,625	78,2
1992	14,719	2,203	14,9	264	1,8	12,251	83,2
1993	15,348	2,365	15,4	238	1,5	12,745	83,1
1994	18,105	2,457	13,6	272	1,5	15,363	84,9
1995	21,636	2,307	10,7	405	1,9	18,923	87,5
1996	23,224	2,153	9,3	369	1,6	20,526	88,4
1997	26,261	2,354	8,9	404	1,5	23,313	88,8
1998	26,974	2,357	8,7	364	1,3	24,065	89,2
1999	26,587	2,057	7,7	385	1,4	23,958	90,1
2000	27,775	1,659	5,9	400	1,4	25,517	91,9

**Tablo 11'in Devamı**

2001	31,334	1,976	6,3	349	1,1	28,826	91,9
2002	36,059	1,754	4,9	387	1,1	33,702	93,5
2003	47,253	2,121	4,5	469	1,0	44,378	94,0
2004	63,167	2,542	4,1	649	1,1	59,579	94,3
2005	73,476	3,329	4,5	810	1,2	68,813	93,6
2006	85,535	3,481	4,1	1,146	1,3	80,246	93,8
2007	107,272	3,725	3,5	1,661	1,5	101,082	94,2
2008	132,027	3,937	2,9	2,155	1,6	125,188	94,8
2009	102,143	4,347	4,3	1,683	1,6	95,449	93,4
2010	113,883	4,935	4,3	2,687	2,4	105,467	92,6
2011	134,907	5,167	3,8	2,805	2,1	125,963	93,4
2012	152,462	5,189	3,4	3,161	2,1	143,194	93,9
2013	151,803	5,653	3,7	3,879	2,5	141,358	93,1
2014	157,610	6,030	3,8	3,406	2,2	147,059	93,3
2015	143,839	5,756	4,1	2,799	1,9	134,390	93,4
2016	142,529	5,397	3,8	2,677	1,8	133,596	93,7
2017r	156,996	5,287	3,4	3,509	2,3	147,141	93,7
2018r*	55,029	1,901	3,5	1,068	1,9	51,644	93,8

r, revize edilmiştir

\*yılın ilk 4 ayını kapsamaktadır.

**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Tablo 11'de Türkiye'nin toplam ihracatının sektörel dağılımı tarım, madencilik ve sanayi olarak ele alınmıştır. Bu sektörlerin toplam ihracat içindeki payı yüzdesel olarak hesaplanmış ve ihracat hacimleri milyon ABD Doları üzerinden değerlendirilmiştir. 1990-2018 yılları arası veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi sayfasından temin edilmiştir. 1990 öncesi yıllara ait verilere erişilemediği için analize dâhil edilmemiştir. 2017 ve 2018 yıllarında veriler revize edilmiş, 2018 yılında ise veriler yılın ilk dört ayını kapsamaktadır.

Türkiye ihracatında 1980 öncesi tarımın büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile birlikte dış ticaret yapısında değişimler yaşanmış ve tarımın ihracat içerisindeki payı gittikçe azalmıştır. Tarımın payının azalmasına karşın sanayinin toplam ihracat içindeki payı aynı dönemde hızla yükselmiştir. Tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1990'da %18 gibi bir paya sahipken 2001 yılında %7'ye, 2006 yılında ise %4'e düşmüştür. 2008 yılı itibarıyla tarımın toplam ihracat içindeki payı en düşük seviyeye ulaşarak %2,9 olmuştur. Bu oran 2009 yılından sonra yükselişe geçmiş olsa da Türkiye'nin toplam ihracatı içinde madencilikten sonra en az yer alan sektör olarak yerini korumuştur.

Sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile birlikte artmıştır. 1990 yılında %79,4 oranına sahipken 2006 yılında %93,8'e, 2016 yılında ise %93,1'e yükselmiştir. Özellikle 2001 yılından sonra artış eğilimi gösteren sanayinin, toplam ihracattaki payı 2002-2009 yıllarını ortalama %94 gibi bir oranla tamamlamıştır. 2010'lu yıllarda da sanayinin toplam ihracat içindeki ağırlığı devam etmektedir. 2014 yılında bir önceki yıla göre %4 oranında artarak %93,3'e yükselmiş; madenciliğin toplam ihracattaki payı ise aynı dönemde azalmıştır.

Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin artık sanayi ihracatçısı ülke olarak nitelendirilmesi açısından olumlu bir ilerleme olarak ifade edilebilir (Saçık, 2009: <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/08a/02.htm>).

1990 sonrası dönemde, GB'nin uygulanmasıyla birlikte genel olarak tarımın toplam ihracat içindeki payının azaldığı, madenciliğin benzer düzeylerde kaldığı, sanayi ihracatının ise toplam ihracat içindeki payının arttığı gözlenmektedir.

**Tablo 12: İthalatın Sektörel Dağılımı (1996-2017) (%)**

Yıllar	İthalat	Tarım		Madencilik		Sanayi	
		Milyon ABD Doları \$	(%) Pay	Milyon ABD Doları \$	(%) Pay	Milyon ABD Doları \$	(%) Pay
1996	43,627	2,166	5,4	5,082	11,6	35,207	80,7
1997	39,802	2,418	5,3	5,128	12,8	23,313	58,6
1998	45,921	2,125	5,2	3,747	8,2	39,025	84,9
1999	40,671	1,648	3,1	4,246	10,4	33,936	83,4
2000	54,503	2,123	5,1	7,097	13,1	44,200	81,1
2001	41,399	1,409	2,7	6,577	15,8	32,686	78,9
2002	51,554	1,703	2,4	7,192	13,9	41,383	80,3
2003	69,340	2,535	2,6	9,020	13,1	55,670	80,3
2004	97,540	2,757	2,4	10,981	11,3	80,447	82,5
2005	116,774	2,801	2,1	16,321	13,9	94,208	80,7
2006	139,576	2,902	1,7	22,034	15,8	110,379	79,1
2007	170,063	4,641	2,3	25,314	14,8	133,938	78,7
2008	201,964	6,392	4,5	35,650	17,6	150,252	74,4
2009	140,928	4,594	2,5	20,625	14,6	111,031	78,8
2010	185,544	6,457	2,7	25,933	13,9	145,367	78,4
2011	240,842	8,895	3,8	37,331	15,5	183,930	76,4
2012	236,545	7,447	2,9	42,247	17,8	176,235	74,5
2013	251,661	7,718	3,2	38,205	15,2	196,823	78,2
2014	242,177	8,589	4,1	37,126	15,3	187,742	77,5
2015	207,234	7,176	3,6	27,609	13,3	166,821	80,5
2016	198,618	7,041	3,1	19,009	9,6	167,243	84,2
2017r	233,798	8,990	10,9	26,079	11,2	190,743	81,6

**Tablo 12'nin Devamı**

2018r*	82,446	3,715	4,5	9,231	11,2	66,385	80,5
--------	--------	-------	-----	-------	------	--------	------

r, revize edilmiştir

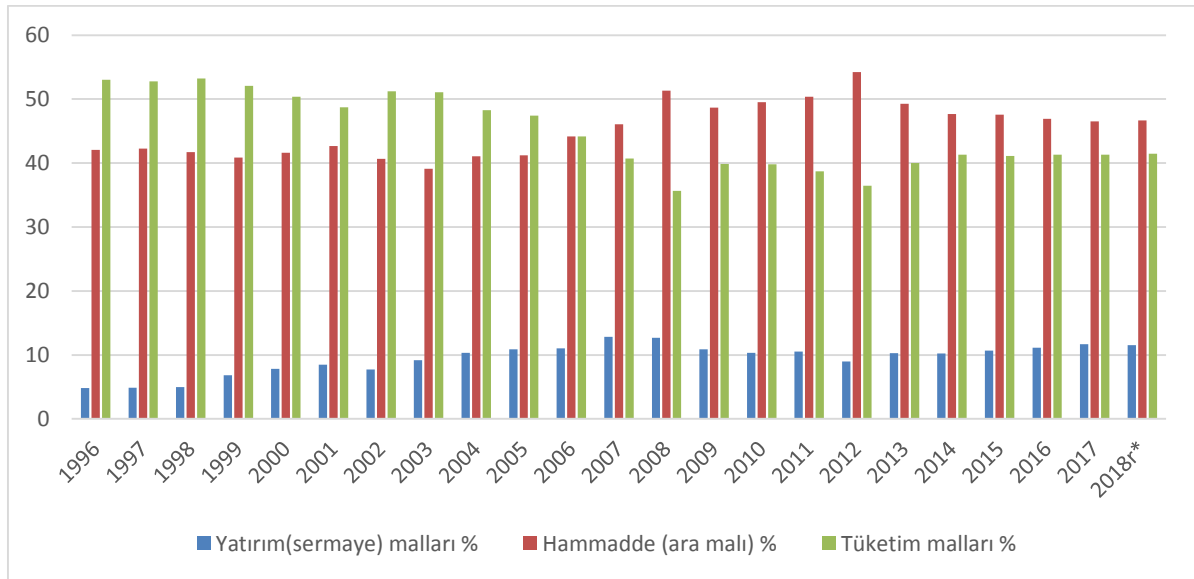
\*yılın ilk 4 ayını kapsamaktadır.

**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Tablo 12'de Türkiye'nin toplam ithalatının sektörel dağılımı, tarım, madencilik ve sanayi olarak ele alınmıştır. Bu sektörlerin toplam ithalat içindeki payı yüzdesel olarak hesaplanmış ve ihracat hacimleri milyon ABD Doları üzerinden değerlendirilmiştir. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi sayfasından temin edilmiş 1996-2018 yılları arası verileri kullanılmıştır. TÜİK web sayfasında, 1996 öncesi yılların verileri bulunmadığı için tabloya dâhil edilmemiştir. 2017 ve 2018 yılları verileri revize edilmiş verilerdir. 2018 yılında ise veriler yılın ilk dört ayını kapsamaktadır.

1996 sonrasında tarım ürünlerinin toplam ithalat içindeki payının %5,4-1,7 arasında değişim seyrettiği görülmektedir. Madencilik ürünlerinin toplam ithalat içindeki payının %8,2-17,8 arasında değiştiği görülmektedir. Sanayi ürünleri ithalatının, toplam ithalat içindeki payı ise sadece 1997 yılında %58,6 olarak gerçekleşmiş, incelenen dönem boyunca %74,4-84,9 arasında seyretmiştir.

**Şekil 5: Genel Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (1996-2017) (%)**



r, revize edilmiştir

\*yılın ilk 4 ayını kapsamaktadır.

**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Şekil 5'te Türkiye'nin 1996-2018 yılları arası ihracatındaki yapısal değişim incelenmiştir. Genel ekonomik sınıflamasına göre ihracat yapısı yatırım (sermaye) malları, hammadde (ara malı) ve tüketim malları olarak ele alınmıştır. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi sayfasından temin edilerek toplam ihracat içerisindeki payı yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Ancak 1996 öncesi yılların verileri bulunmadığı için bu yıllar incelemeye dâhil edilememiştir. 2017 ve 2018 yıllarında veriler revize edilmiş verilerdir. 2018 yılında ise veriler yılın ilk dört ayını kapsamaktadır.

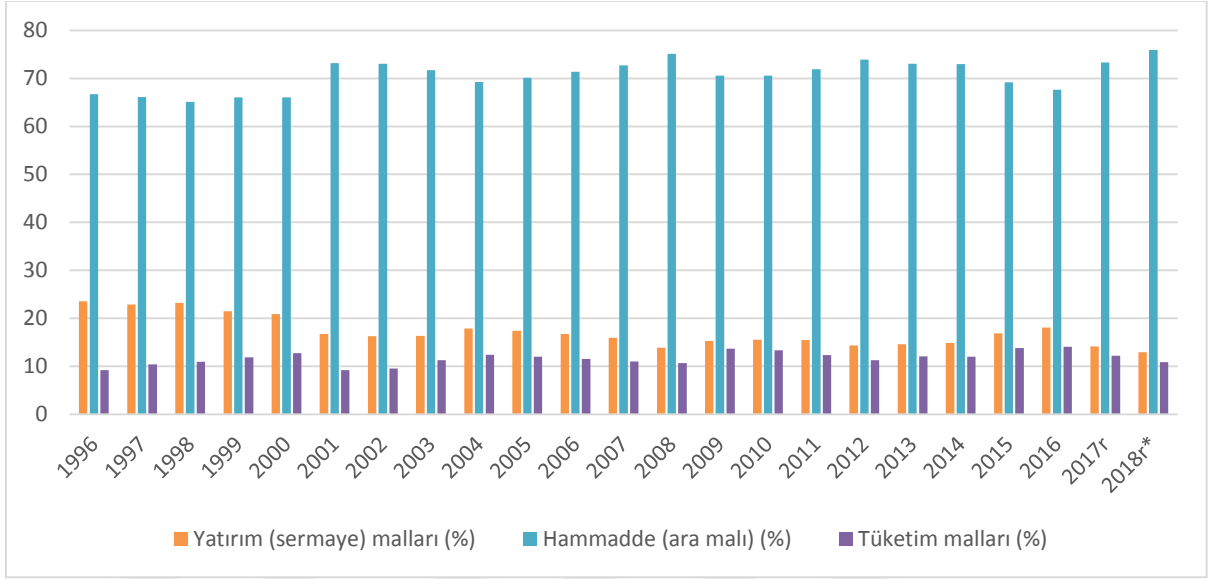
Tüketim malı ihracatı 2006 yılına kadar daima toplam ihracatı içerisinde en büyük paya sahiptir ve ara malı ihracatının üzerinde seyir izlemiştir. 1996 yılında toplam ihracat içindeki payı %53,4, 2001 yılında %48,7 ve 2005 yılında ise %47,1 şeklinde gerçekleşmiştir. 2006 yılından sonra ara malı ihracatının altında seyir izlemiş, 2008 yılında %35,6 ile tarihinde en düşük payı almıştır.

Sermaye malı ihracatı ise daha istikrarlı yapıya sahiptir ve toplam ihracat içerisinde daima en az paya sahip olmuştur. 1996 yılında %4,8, 1999'da %6,8 ve 2001 yılında %8,8 oranında paya sahiptir. 2005 yılından sonra artan oranlarda seyir izleyen sermaye malı ihracatı 2012 yılında %9'a gerilemiştir. 2014 ve 2017 yılları arasında bu oran %10'larda seyretmiştir.

Ara malı ihracatı 2006 yılına kadar daima sermaye malı ihracatının altında bir seyir izlemiştir. Bahsedilen dönemde %40 ile %47 arasında paylar alan sermaye malı ihracatı, 2006 yılında tüketim malı ihracatını yakalayarak toplam ihracat içerisinde %44'lük paya sahip olmuştur. Bu yıldan sonra ise ara malı ihracatı tüketim ihracatını gerisinde bırakarak artan bir seyir izlemiştir. Ele alınan dönemde 1994 krizi ve 2008 krizi nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranlarının etkilendiği ve bu değişimin nedeninin döviz kurlarındaki yükselmelerden ve dolayısıyla ithalatın pahalılaşmasından kaynaklandığı ifade edilebilir (Şentürk, 2014: 131-134). Böylelikle 2013 yılına gelindiğinde ara malı ihracatı toplam ihracatın %49'unu, sermaye malı ihracatı ise %10'unu oluşturmaktadır.



**Şekil 6: Genel Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (1996-2017) (%)**



r, revize edilmiştir

\*yılın ilk 4 ayını kapsamaktadır.

**Kaynak:** TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır, <http://www.tuik.gov.tr> (02.05.2018).

Şekil 6'da Türkiye'nin 1996-2018 yılları arası ithalatındaki yapısal değişim incelenmiştir. Genel ekonomik sınıflamasına göre ithalat yapısı da ihracatta olduğu gibi yatırım (sermaye) malları, hammadde (ara malı) ve tüketim malları olarak ele alınmıştır. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi sayfasından temin edilerek toplam ihracat içerisindeki payı yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Ancak 1996 öncesi yılların verileri bulunmadığı için bu yıllar incelemeye dâhil edilememiştir. 2017 ve 2018 yıllarında veriler revize edilmiş veriler olup, 2018 yılında ise veriler yılın ilk dört ayını kapsamaktadır.

İthalat verileri yatırım malları, hammadde (ara malı) ve tüketim malı olmak üzere üç grupta ele alındığında bu mal grupları dağılımında zamanla değişim yaşandığı görülmektedir. Şekil 9'a göre ara malı ithalatı tüm dönemlerde toplam ithalat içerisinde en yüksek paya sahiptir.

1996 ve 2000 yılları arasında ara malı ithalatı toplam ithalatın ortalama %66'sını, aynı dönemde sermaye malı ithalatı %22,3'ünü, tüketim malı ihracatı ise %11'ini oluşturmaktadır. 2002 yılı itibariyle yatırım malları toplam ithalatın %16,5'ini, hammadde %72,6'sını, tüketim malları ise %9,8'ini oluşturmaktadır. 2008 yılında ara malı ithalatı toplam ithalatın %75,13'ünü oluştururken, 2013 yılında %73'e gerilemiştir. 2015 yılında

%69,9'a düşen ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı 2017 ve 2018 yılı itibariyle sırasıyla %73,3 ve %75,9 şeklinde gerçekleşmiştir. Sermaye malı ithalatı, oransal olarak 2000 yılından sonra %20'nin üzerine çıkmamıştır.

### **3.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi**

Çalışmanın başlıca amacı, GB üyeliğinin ve Türkiye'nin uzun vadeli hedeflerinden biri olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde AB müktesebatı kapsamında uygulanan düzenlemelerin, Türk dış ticaretinde meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada entegrasyon hareketlerinin teorik temelleri ve Türkiye'nin GB'ye tam üyelik süreci incelenmiştir. Çalışmada Türkiye ile AB arasında 1988-2016 yılları arasında gerçekleştirilen dış ticaret üç dönemde ele alınmıştır: GB öncesi dönem, GB sonrası ilk 10 yıl ve müktesebat düzenlemelerini içeren GB sonrası ikinci 10 yıllık dönem. Dış ticarete konu olan tüm mallar SITC Rev 3, 2 haneli mal sınıflandırmasına göre analize dâhil edilmiş, teknolojik sınıflandırmaya göre gruplandırılmıştır. Her bir mal grubunun Endüstri-İç Ticaret (IITit) ve Marjinal Endüstri-İç Ticaret (MIITit) indeks değerleri hesaplanmış, üç dönemde nasıl bir seyir izlediği karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca teknolojik sınıflandırma baz alınarak gruplandırılan indeks değerlerinin, bu dönemler arasındaki karşılaştırmalı olarak hareket yönü ve dönemler arası farklılık bulunma durumu araştırılmıştır.

Konu hakkında yapılmış uygulamalı çalışmaların, araştırma dönemini genel olarak GB öncesi ve sonrası olarak iki dönemde ele aldıkları görülmektedir. Bu çalışmada diğer araştırmalardan farklı olarak uygulama dönemi, müktesebat düzenlemelerini içerecek şekilde üç döneme ayrılarak bir karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca yine konu hakkında gerçekleştirilen diğer çalışmalarda genel olarak seçilmiş mal grupları analize dâhil edilirken bu çalışmada tüm mal grupları analize dâhil edilmiştir.

Araştırma sonuçlarının, müktesebat uygulamalarının ekonomik etkilerini araştıran, başka indekslerin ve mal sınıflamalarının kullanıldığı çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir. Aynı zamanda araştırma sonuçları, sadece GB'nin değil AB'ye tam üyelik sürecinin ekonomik etkilerini ve bu süreçte Türk ekonomisinin dış ticaretinde meydana gelen değişimleri ortaya koyması açısından önemlidir.

### 3.4. Yöntem

Çalışmanın analizi için Türkiye ve Avrupa Birliği arasında gerçekleşen 1988-2016 yılları arasındaki dış ticaret verileri kullanılmıştır. İlgili dönem üçe ayrılmıştır. Dış ticarete ele alınan mal grupları ise SITC Rev 3, 2 haneli mal gruplarına göre tasnif edilmiş ve dış ticaret verileri Eurostat veri tabanı websitesinden indirilmiştir. Bu gruplandırmaya göre toplamda 69 mal grubunun değerleri hesaplanmıştır. 7 mal grubu ise gizli veri (kod 39), düzeltmeler (kod 49 ve 19), toplam veri (kod 60, 70 ve 80) ve eksik veri (kod 35) nedeniyle analiz dışında bırakılmıştır. Böylelikle analize tabi tutulan kod sayısı 62'dir. Her bir mal grubu için IITit ve MIITit indeks değerleri araştırmacı tarafından hesaplanmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinde literatürde, kısa bir uygulaması olan ekonomik bütünleşme hareketlerinin ticaretteki yapısal değişimini en iyi bu yöntemin yansıttığının gözlenmesi etken olmuştur (Çınar, 2004: 103).

Çalışmada Endüstri-İçi Ticaret İndeksi (IITit) hesaplanırken formül

$$IIT_{ij} = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{(X_{ij} + M_{ij})}$$

şeklinde ifade edilmektedir. İndeks değerleri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Dolayısıyla değerler 1'e yaklaştıkça endüstri-içi ticaret artmaktadır. Analiz sonuçlarının yer aldığı tabloda IITit indeks değerlerinin  $B_i > 0.50$  olduğu yani endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği durumlarda (+),  $B_i < 0.50$  olduğu yani endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği durumlarda ise (-) kullanılmıştır.

Daha sonra GL-indeksi'nin tek bir yılı ölçüyor olmasından dolayı görece "statik" olmasına karşın dinamik ölçme tekniği olarak Marjinal Endüstri-İçi Ticaret İndeksi (MIITit) hesaplanmıştır. MIITit, yıllar arasında IITit'deki değişimleri ölçerek, ticaretteki değişmelerin yapısal uyumu ile ilgili daha fazla bilgi vermektedir (Yenilmez, 2004: 45). Bu doğrultuda Endüstri-İçi Ticaret İndeksi (IITit) hesaplanırken aşağıdaki yöntem kullanılmıştır:

$$MIITit = 1 - \left[ \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|} \right]$$

İndekste yer alan  $\Delta$ , t ve t-n gibi iki dönem arasındaki değişimleri göstermektedir. MIITit indeksi de IITit indeksinde olduğu gibi 0 ile 1 arasında değer almaktadır ( $0 \leq$

MIITit  $\leq 1$ ). Analiz sonuçlarının yer aldığı tabloda IITit indeks değerlerinin  $B_i > 0.50$  olduğu yani marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği durumlarda (+),  $B_i < 0.50$  olduğu yani marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği durumlarda ise (-) kullanılmıştır.

Ardından, IITit ve MIITit indeks değerlerinin üç dönemde nasıl bir seyir izlediği Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilirken teknoloji sınıflandırması kullanılmamış, 62 mal kodunun IITit ve MIITit indeks değerlerinin dönem ortalamaları karşılaştırılmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımının sağlanmadığı durumlarda ise Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasındaki farkın anlamlılığı ölçülmüştür.

IITit ve MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak üç dönemde karşılaştırması Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çift Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilirken teknoloji sınıflandırması değişken olarak analize dâhil edilmiş, 62 mal kodunun IITit ve MIITit indeks değerlerinin dönem ortalamaları karşılaştırılmıştır. Bu hesaplamalarda da Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımının sağlanmadığı durumlarda Greenhouse-Geisser düzeltmesine gidilerek elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasındaki farkın anlamlılığı ölçülmüştür.

### **3.4.1. Endüstri İçi Ticaret İndeksinin Teorik Çerçevesi**

Uluslararası ticaret; endüstriler arası olduğu gibi endüstriler içi şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Endüstriler-arası ticaret, farklı faktör yoğunluklarına bağlı olarak ülkelerin verimlilik düzeylerine göre uzmanlaşma sağlayan ve farklı ürünlere dayalı gerçekleştirilen ülkeler arası ticarettir (Altay vd., 2015: 2). Grubel ve Lloyd (1971: 249)'a göre endüstri içi ticaret ise herhangi bir toplulaştırma seviyesinde, tamamen aynı endüstrinin ithalatı ile örtüşen bir endüstrinin ihracat değeri olarak tanımlanmaktadır (Atik ve Türker, 2011: 80). Bu nedenle de IITit, eş zamanlı olarak ihracat ve ithalat olarak tanımlanmaktadır. Tharakan ve Calfat (1996)'a göre IITit, ülkelerin faktör girdileri ve tüketim anlamında birbirlerine bağıta bulunmalarıdır (Başkol, 2010: 10). IITit, dış ticarete en yaygın olarak görülen ticaret şeklidir ve ilk kez Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla serbest ticaretin başlaması ve bununla birlikte farklılaştırılmış

ürünlerin satılmasıyla üretim hacminin artması sonucu ortaya çıkmıştır (Yenilmez ve Bayraç, 2005: 3).

Bu tarihten sonra ise birçok iktisatçı IITit ile ilgili çalışmalara yönelmiştir. Bazı iktisatçılara göre IITit, benzer ürünlerin ticareti (Greenaway, 1985: 29), benzer ürünlerin kendi aralarındaki ticareti (Balassa, 1963: 178'ten aktaran Altay vd., 2015: 4) veya benzer endüstrilerde üretilmiş ürünlerin ticareti (Hummels ve Levinsohn, 1993: 445'ten aktaran Altay vd., 2015: 4) şeklinde tanımlanmaktadır. IITit, Adler (1970: 177'den aktaran Altay vd., 2015: 4)'a göre aynı ürünlerin ticaretini ifade ederken, Root (1990: 110'dan aktaran Altay vd., 2015: 4) için çokuluslu şirketler ve onların yabancı ortakları arasındaki ticareti ve Pugel (2004: 92'den aktaran Altay vd., 2015: 4) için ise benzer faktör yoğunluğuna sahip ülkelerin aynı ya da benzer ürünleri eşanlı olarak ihraç ve ithal etmelerini ifade etmektedir.

Endüstride iki yönlü ticaret konusu yeni bir olgu olmamakla beraber, bazı ekonomistler tarafından uzun zamandır tartışılmaktadır. Mal ticaretinin modeli, bileşimi, yönü ve büyümesiyle ilgili görüşleri ortaya atan bazı çalışmalar üç grupta incelenmektedir: ilk grup, dış ticaretin coğrafi dağılımını ele alan çalışmalardan oluşmaktadır. Hilgert (1935-1943) 1930'larda resesyona zamanlarında ikili dış ticaret anlaşmalarının olduğu bir ortamda, ikili ithalat ve ihracatı ele almış; endüstride ise IITit ve endüstriler arası ticarete eş gelen çoklu fayda ve maliyetleri incelemiştir. İkinci grupta ise Hilgert (1945), Frankel (1943) ve Hirschman (1945) dış ticaretin mal bazında dağılımını incelemektedirler. Bu konuya analitik yaklaşımları ise, ülkelerin ithalat ve ihracatlarını IITit'ye paralel olan ürün sınıflaması ile karşılaştırmak olmuştur. Bu konudaki öncülerden diğerleri ise Baldwin (1958), Maizels (1963) ve Kojima (1962, 1964, 1971) sanayi ürünlerinin ihracatındaki artış hızının ülkeler arası farklılıklarını incelemişlerdir. Üçüncü grup çalışmalar ise, 2. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan ve ekonomik bütünleşmeler ile ortaya çıkan dış ticaret sorunlarını ele almaktadır. Verdoorn (1967), Balassa (1963, 1966), Adler (1970) ve Grubel (1967) uzmanlaşma konusundaki karşılıklı gümrük indirimlerinin etkilerini ele almıştır (Yenilmez, 2004: 24-25).

Ancak IITit'nin ortaya çıkışı Verdoorn ve Balassa'nın bulgularına bağlıdır ve bunun sistematik hale gelmesi Grubel ve Lloyd'un çalışmasıyla gerçekleşmiştir. Grubel ve Lloyd, hem dışa açık ticarete dahil olan mallar üzerine teorik bir yaklaşım sunmak hem de

IITit'nin ölçüm yöntemini bulmak için A. Dixit, J. Stiglitz ve K. Lancaster'in katkılarıyla teorik bir literatür geliştirmişlerdir (Başkol, 2010: 10).

Verdoorn (1960), Benelux Birliği üzerinde yaptığı çalışmada iki yönlü ticaret oranlarının, birliğin oluşumun ardından artış gösterdiğini belirtmiştir. Aynı zamanda uzmanlaşma için değişik dış ticaret kategorilerinde değil de içinde olduğunu vurgulamıştır (Yenilmez, 2004: 25). Balassa'nın 1963 yılında AET üzerine yaptığı çalışmasında, topluluk içindeki mamül madde ticaretini ürün gruplarının arasında değil daha çok ürün gruplarının kendi içindeki ticareti şeklinde olduğunu ifade etmiş ve 1996 yılında bu durumu IITit'i ölçen bir indeks geliştirerek ispatlamıştır. Aynı zamanda IITit'ye yönelik yapılan çalışmalar da, Grubel-Lloyd'un (1975) Balassa'nın endüstri-içi ticareti ölçmek için geliştirdiği basit indeksi daha kapsamlı bir yapıya kavuşturmasıyla hız kazanmaya başlamıştır (Altay vd., 2015: 4).

IITit ile ilgili yapılan yeni tanımlamalarda, marjinal endüstri-içi ticaret kavramına da değinilmektedir. IITit'nin derecesinde meydana gelen değişimler marjinal endüstri-içi ticaret olarak tanımlanmakta ve IITit için geliştirilen ölçme yöntemleri anlık durumu ortaya koyduklarından “statik” bir özellik taşımaktadırlar. İki zaman dilimi arasındaki dış ticarete meydana gelen değişimleri ölçen marjinal endüstri-içi ticaret kavramı ise bu açıdan “dinamik” olarak tanımlanmaktadır (Atik ve Türker, 2011: 80).

Brühlhart (1994: 300)'a göre belirli bir sektörde yüksek oranda IITit'nin gözlenmesi dış ticaretin yapısıyla ilgili herhangi bir tahminde bulunmaya olanak sağlamaktadır ve dolayısıyla dış ticaretteki değişimin yapısal analizi marjinal IITit'nin ölçümüyle mümkün olmaktadır (Atik ve Türker, 2011: 80).

### **3.4.2. Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesi**

Endüstri-içi ticaretin ölçülmesiyle ilgili olarak yapılan ilk çalışma Balassa (1966) tarafından gerçekleştirilmiştir. Balassa 1963 yılında AET'ye üye olan ve özellikle birbirlerine benzer yapıdaki ülkeler arasındaki ticaretin gelişimini inceleyebilmek için bir çalışma yapmış ve 1966 yılında bir indeks geliştirmiştir. Balassa'nın geliştirdiği indeks (Altay ve Şen, 2009: 133):

$$IIT_B = \frac{1}{n} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

şeklinde formüle edilmiştir.

Buradaki  $IIT_B$ , Balassa indeksinin değerini ifade ederken;  $X_i$  “i” endüstrisinin ya da ürününün ihracatını,  $M_i$  ise “i” endüstrisinin ya da ürününün ithalatını ifade etmektedir. n, ihracat ve ithalat için gözlemlenen yıl sayısını vermektedir (Altay ve Şen, 2009: 133).

Balassa indeksinde, ilgili ülkenin referans alınan ülke ya da ülke grubu karşısındaki “i” endüstrisi ya da ürününe ait ihracat ve ithalat rakamlarının mutlak farkı toplam ihracat ve ithalata oranlanmakta, bu oran da ticaret verilerinin elde edildiği yıl sayısına bölünerek, ortalama endüstri-içi ticaret seviyesi hesaplanmaya çalışılmaktadır. Balassa indeksi “0” ile “1” arasında değerler almaktadır. İndeks değerlerinin “0”a yaklaşması “i” endüstrisi ya da ürünü için ilgili ülkenin referans alınan ülke ya da ülke grubuyla karşılıklı olarak gerçekleştirdiği ticaret açısından ihracat ve ithalat oranlarının birbirine yaklaştığı anlamını ifade eder. Dolayısıyla böyle bir gelişme, ilgili ülke ve referans alınan ülke açısından endüstri-içi ticaretin artmaya başladığı şeklinde yorumlanır (Altay ve Şen, 2009: 133).

IITit'nin ölçülmesinde çeşitli indeksler geliştirilmiş olmasına rağmen en çok kabul görmüş ve sıklıkla kullanılan Grubel-Lloyd indeksidir. Grubel ve Lloyd (1971), i endüstrisi için endüstri-içi ticareti, herhangi bir toplulaştırma seviyesinde, tamamen aynı endüstrinin ithalatına karşılık gelen bir endüstrinin ihracat değeri olarak tanımlamış ve aşağıdaki gibi formülleştirmiştir (Bedir, 2009: 182):

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i|$$

İndekste yer alan,  $X_i$  ve  $M_i$  sırasıyla ülkenin yerli para birimi cinsinden endüstrideki ihracat ve ithalat değeridir.

$S_i = |X_i - M_i|$ , endüstriler-arası ticareti ifade etmektedir.

Yukarıdaki formüllere göre endüstri-içi ticaret, endüstrinin toplam dış ticaret değerinden  $(X_i + M_i)$ , net ithalat veya ihracatının  $|X_i - M_i|$  çıkarılmasından sonra kalan değer olarak ifade edilmektedir.

Farklı endüstri ve ülkeler için yapılan bu ölçümlerin yanı sıra aralarındaki mukayeseyi güçlendirmek için, her bir ülkenin toplam ithalat ve ihracatının bir yüzdesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla endüstriler-arası ticaret  $A_i$  ve endüstri-içi ticaret  $B_i$  sırasıyla aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Bedir, 2009: 182):

$$A_i = [|X_i - M_i| / (X_i + M_i)] \times 100$$

$$B_i = [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|] \times 100 / (X_i + M_i)$$

Her iki ölçümde de değerler 0 ile 100 arasında değişmektedir. Konuyu endüstri-içi ticaret olarak ele aldığımızda, ihracat ve ithalatın birbirlerine eşit olduğu durumda endüstri-içi ticaret değeri,  $B_i$ , 100; ihracata rağmen ithalatın yokluğunda veya tersi durumda ise,  $B_i$ , 0 olacaktır (Bedir, 2009: 183). Dolayısıyla değerler 100'e yaklaştıkça endüstri-içi ticaret artmaktadır (Şentürk, 2014: 213). Ancak genel olarak, herhangi bir ürün grubu için hesaplanan endüstri içi ticaret, indeks değerinin  $B_i > 0.50$  olması durumunda yüksek düzeyde,  $B_i < 0.50$  olması durumunda ise düşük düzeyde endüstri içi ticareten söz edilmektedir (David Greenaway-Chris Milner, 1986: 104-105'ten aktaran: Küçükahmetoğlu, 2001: 144).

Diğer taraftan, n sayıda endüstrinin toplam ithalat ve ihracat değeri içerisindeki her bir endüstrinin görelî ithalat ve ihracat toplamının ağırlığı kullanılarak hesaplanan ortalama endüstri-içi ticaret (Bedir, 2009: 183):

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100$$

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100$$

$$\bar{B}_i = \sum_i^n \frac{[(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100$$

Buradan hareketle söz konusu indeks daha basitçe;

$$\bar{B}_i = 1 - \frac{\sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100$$

olarak da gösterilebilir.

Hesaplanan ortalama endüstri içi ticaret, ülkenin toplam ticareti dengede değilse hata verecektir ve olması gerekenden daha düşük olacaktır. İthalat ve ihracatta var olan bu dengesizlik her bir endüstride ihracat ithalatı karşılayamadığından, ortalama endüstri-içi ticaret 100'den daha düşük olmak zorundadır. Bu durum, Grubel ve Lloyd (1971)'a göre söz konusu ölçmenin,  $B_i$ , dış ticaret dengesizliğini ve endüstri-içi ticaret büyüklüğünün her



ikisini kapsamından kaynaklanmaktadır. Bu amaçla IITit, malların toplam ihracat ve ithalatından dış ticaret dengesizliği çıkarılmış haliyle aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Bedir, 2009: 184):

$$\bar{C}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i) + |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} \times 100$$

Toplam dış ticarete kıyasla dış ticaret dengesizliği arttıkça uyarlanmış indeks değeri de artacaktır (Bedir, 2009: 184).

Farklı toplulaştırma seviyelerinde endüstri-içi ticaretin hesaplanması Grubel-Lloyd indeksi temelinde mümkündür. j gibi alt kategorilerden oluşan i endüstrisinin ihracat ve ithalat toplamı sırasıyla  $X_i = \sum_j X_{ij}$  ve  $M_i = \sum_j M_{ij}$

olarak hesaplandığında, i endüstrisinin endüstri-içi ticareti aşağıdaki gibi hesaplanır (Bedir, 2009: 185):

$$B_i = \frac{\sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - |\sum_j X_{ij} - \sum_j M_{ij}|}{\sum_j (X_{ij} + M_{ij})} \times 100$$

$B_i$ 'nin paydası değişmediğinden;

$$\sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - |\sum_j X_{ij} - \sum_j M_{ij}| \geq \sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_j |X_{ij} - M_{ij}|$$

olduğundan daha çok toplulaştırılmış seviyedeki sınıflandırmaya (gruplandırmaya) dayalı endüstri içi ticaret daha yüksek değer alacaktır. Daha düşük toplulaştırma seviyelerinde

$X_{ij} - M_{ij}$  teriminin ters işaretler alma derecesine göre, toplulaştırma seviyesi endüstri-içi ticaret ölçümünü artırmaktadır. Bu toplulaştırma özelliği Grubel ve Lloyd (197: 251)'e göre, ülkelere göre toplulaştırma durumunda da geçerlidir. Dolayısıyla, bir ülkenin ticaret yaptığı ülkelerle olan ağırlıklandırılmış endüstri içi ticaret ortalaması, bu ülkenin söz konusu ülkelerle bir bütün olarak hesaplanan endüstri-içi ticareten genellikle daha düşüktür (Grubel ve Lloyd, 1971: 251'den aktaran: Bedir, 2009: 194).

Lorhman (2000), Grubel- Lloyd indeksini  $IIT_{ij} = \frac{(X_{ij} + M_{ij}) - |X_{ij} - M_{ij}|}{(X_{ij} + M_{ij})}$  veya

$IIT_{ij} = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{(X_{ij} + M_{ij})}$  şeklinde tanımlanmaktadır.

$X_{ij}$  ve  $M_{ij}$  sırasıyla,  $j$  ülkesi için  $i$  endüstrisindeki ihracat ve ithalat değerini göstermektedir.  $|X_i - M_i|$  net dış ticareti,  $(X_{ij} + M_{ij})$  ise toplam dış ticareti ifade etmektedir.  $0 < IIT < 1$  aralığında değişir, indeksin 1 olması durumunda endüstrideki ticaretin tamamen endüstri- içi olduğunu; 0 olması ise endüstriler-arası olduğunu göstermektedir. İndeks değerinin 0.50 ve yukarısında olması, hesaplanan mal grupları için endüstri- içi ticaretin var olduğu kabul edilmektedir (David Greenaway-Chris Milner, 1986: 104-105'den aktaran: Küçükahmetoğlu, 2001: 144; Çınar, 2004: 103). Araştırmada IITit indeks hesaplamalarında sunulan son formül kullanılmıştır.

### 3.4.3. Marjinal Endüstri İçi Ticaret İndeksi

Marjinal IITit (MIITit), ortaya yeni çıkan ticaretin ne kadarının endüstri içi ticaret şeklinde gerçekleştiğini ortaya koyar. MIITit indeksi, GL indeksindeki gibi ticaretin tamamı endüstri içi ticaret şeklinde gerçekleşiyorsa 1; endüstriler arası şeklinde iken 0 değerlerini almaktadır. Bu yönüyle GL indeksiyle benzerlikler göstermektedir. Ayrıca indeks, ticaret akımlarına odaklanmasından dolayı yapısal değişim incelemelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Hesaplama marjinal ticarete ortaya çıkan eksik yönlerin giderilmesi amacıyla birçok indeksle ölçüm yapılmaktadır: Hamilton-Kniest İndeksi, Greenaway-Hine-Milner-Elliott Ölçümü ve Brühlhart indeksleri gibi indeksler bulunmaktadır (Bedir, 2009: 190).

IITit kavramı ilk olarak 1966 yılında Balassa tarafından değerlendirilmiş, 1975 yılında Grubel-Lloyd tarafından literatüre sunulmuş ve GL-indeksi geliştirilmiştir. Ancak GL- indeksi tek bir yılı ölçüyor olmasından dolayı görece “statik” olmasına karşın dinamik ölçme teknikleri olarak “marjinal endüstri içi ticaret” ölçümleri hesaplanmıştır. Hesaplanan MIITit, yıllar arasında IITit'deki değişimleri ölçerek ticaretteki değişimlerin yapısal uyumu ile ilgili biraz daha bilgi verir (Yenilmez, 2004: 45).

Hamilton ve Kniest (1991), endüstriler arası dış ticarete meydana gelen artışın, ölçüm yapılan sektördeki dengesizliği azalttığı durumlarda, GL-indeksinin artış göstereceğini ve GL-indeksinin farklı zaman periyodlarında kullanılmasıyla da ortaya çıkan kavramsal sorunun üstesinden gelebileceklerin iddia ederek HK-indeksini geliştirmişlerdir. Greenaway ve diğerleri (1994) ise, HK-indeksinin, ölçme konusundaki

yetersizliğini, enflasyon etkisini dikkate almadığını ve ölçülendirme boyutunun olmaması gibi noktaları işaret ederek, Greenaway-Hine-Milner-Elloitt (GHME), indeksini geliştirmişlerdir (Bedir, 2009: 190-193).

$$HK = \frac{(X_t - X_{t-n})}{M_t - M_{t-n}}$$

$$M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0 \text{ (formül 1)}$$

$$MIIT_{HK} = \frac{M_t - M_{t-n}}{(X_t - X_{t-n})}$$

$$X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0 \text{ (formül 2)}$$

$X_t < X_{t-n}$  veya  $M_t < M_{t-n}$  tanımsız.

Burada  $X_t$  ve  $X_{t-n}$  t ve t-n yıllarındaki ihracatı  $M_t$  ve  $M_{t-n}$  t ve t-n yıllarındaki ithalatı göstermektedir. n ölçümün yapıldığı dönemin kapsadığı yılların sayısıdır (Bedir, 2009: 190-193).

GL-indeksi kullanılarak, IITit'nin sadece statik göstergeler sunması sağlanmaktadır. IITit'nin dinamik boyutunu sunmak için kullanılan MIITit ise aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Kösekahyaoğlu: 203'den aktaran: Çınar, 2004: 104).

$$MIITit = 1 - \left[ \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|(X_t - X_{t-n})| + |(M_t - M_{t-n})|} \right]$$

veya

$$MIITit = 1 - \left[ \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|} \right]$$

Formülde  $\Delta$ , t ve t-n gibi iki dönem arasındaki değişimleri göstermektedir.  $MIITit$  indeksi de  $IITit$  indeksinde olduğu gibi 0 ile 1 arasında değer almaktadır ( $0 \leq MIITit \leq 1$ ). İndeksin 1'e yaklaşması, iki yıl arasındaki ticaret değişiminde endüstri-içi ticaret payının daha yüksek olduğunu ifade ederken; 0'a yaklaşması durumunda ise endüstriler-arası ticaret payının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Çınar, 2004: 104). Araştırmada MIITit indeks hesaplamalarında sunulan son formül kullanılmıştır.

### 3.4.4. Türkiye ile AB Arasındaki Dış Ticaretin IITit ve MIITit İndeks Değerleri

Türkiye'nin 1988-2016 yılları arası dış ticaret verileri kullanarak endüstri-içi ticaret indeksi ve marjinal endüstri-içi ticaret indeksi hesaplanmıştır. Dış ticaret verisi bulunmayan yıllarda, indeks değeri hesaplanamadığı için tabloda ilgili yerler boş bırakılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda indeks değerinin ( $p > 0,50$ ) olduğu durumlarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmektedir. Bu durum tabloda (+) olarak ifade edilmektedir. İndeks değerinin ( $p < 0,50$ ) olduğu durumlarda ise endüstri-içi ticaret gerçekleşmemektedir. Bu durum ise tabloda (-) olarak ifade edilmektedir.

Marjinal endüstri-içi ticaret indeksi kullanılarak yapılan hesaplamalarda da indeks değerinin ( $p > 0,50$ ) olduğu durumlarda marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmektedir. Bu durum tabloda (+) olarak ifade edilmektedir. İndeks değerinin ( $p < 0,50$ ) olduğu durumlarda ise marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmemektedir. Bu durum ise tabloda (-) olarak ifade edilmektedir.

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre mallar hammadde yoğun mallar, emek yoğun mallar, sermaye yoğun mallar, kolay taklit edilen araştırma bazlı mallar ve zor taklit edilen araştırma bazlı mallar olmak üzere beş grupta ele alınmıştır. Hammadde yoğun mallarda toplamda 25 kod, emek yoğun mallarda 13 kod, sermaye yoğun mallarda 9 kod, kolay taklit edilen araştırma bazlı mallarda 7 kod ve zor taklit edilen araştırma bazlı mallar da ise 9 kod olmak üzere toplamda 62 kodun endüstri-içi ticaret indeksi ve marjinal endüstri-içi ticaret indeksi hesaplanmıştır.

#### 3.4.4.1. Hammadde Yoğun Mallar

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre hammadde yoğun mallar grubu altında 25 mal grubu bulunmaktadır. Bu mal gruplarından 3 tanesinde 28 yıllık süreç boyunca hiçbir dönemde endüstri-içi ticaretin ve marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir. Bu mal grupları SITC 05 "*Meyve ve sebzeler*", SITC 21 "*İşlenmiş kösele, deri ve kürk*" ve SITC 25 "*Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt*" şeklindedir.

Bununla birlikte bazı mal gruplarında 28 yıllık süreç boyunca endüstri-içi ticaretin hiç gerçekleşmediği ancak birbirini takip eden yıllar olmamakla beraber marjinal endüstri-

içi ticaretin gerçekteştiği mal grupları da söz konusudur. SITC 02 “Süt, süt ürünleri ve yumurtalar” mal grubu incelendiğinde, endüstri-içi ticaretin her üç dönemde de gerçekteşmediği ancak 1991 yılında, 2000’lerin başında ve 2012 yılında marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekteştiği görölmektedir. SITC 03 “Balıklar ve diğer deniz ürünleri” mal grubunda ise GB’ye yakın dönemlerde, GB’nin gerçekteştiği yılın hemen öncesinde ve hemen sonrasında marjinal endüstri-içi ticaret gerçekteşmiştir. Ancak GB’nin gerçekteştiği 1996 yılında endüstri-içi ticaretin gerçekteşmediği gibi marjinal endüstri-içi ticaretin de gerçekteşmediği görölmektedir. Aynı mal grubunda GB’nin hemen ardındaki iki yıl haricinde marjinal endüstri-içi ticaret ile karşılaşılmamış; 2000’lerin başında (2001 yılında) ve üçüncü dönemin ikinci yarısında sadece 2012 yılında marjinal endüstri-içi ticaret söz konusudur.

**Tablo 13: Hammadde Yoğun Mallarda Endüstri-İçİ Ticaret ve Marjinal Endüstri-İçİ Ticaret**

SITC	KOD	İndeks	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016							
			+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+					
SITC 00	Canlı Hayvanlar (Bölüm 3 dışındaki canlı hayvanlar)	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-						
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
SITC 01	Et ve et ürünleri	İTİT	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
SITC 02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
SITC 03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
SITC 04	Hububat, hububat ürünleri	İTİT	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
		MIIT	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 05	Meyve ve sebzeler	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 06	Şeker, şeker ürünleri ve bal	İTİT	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	İTİT	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 08	Hayvanlar için gıda maddeleri	İTİT	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		MIIT	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 09	Çeşitli yenilebilir ürünler	İTİT	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 21	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 22	Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 13'ün Devamı

SITC	KOD	İndeks		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016				
		İT	MIT																																	
SITC 23	Ham kauçuk	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
SITC 24	Mantar, odun ve kereste	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
SITC 25	Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
SITC 27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
SITC 28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları	İT	MIT	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş hayvani, bitkisel ürünler	İT	MIT	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 32	Taş kömürü, kok kömürü ve biniket kömürü	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 33	Petrol, petrolden elde edilen ürün	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 34	Doğal gaz ve mamul gaz	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 43	İşlenmiş sıvı, katı yağlar, mumlar	İT	MIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 56	Gübreler (272 grubun dışındakiler)	İT	MIT	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Endüstri-içi ticaretin üç dönemde de karşılaşılmadığı bir diğer mal grubu ise SITC 23 “*Ham kauçuk*”tur. Bu mal grubunda endüstri-içi ticaretin aksine, marjinal endüstri-içi ticaretin zaman zaman ortaya çıktığı ancak istikrarlı bir seyir izlemediği görülmektedir. İlk dönemin sonlarına doğru 1991 ve 1994 yıllarında ve ikinci dönemin ortasında sadece 2001 yılında marjinal endüstri-içi ticaretin varlığından bahsedilebilir. Üçüncü dönemde daha sık gerçekleştiği görülen marjinal endüstri-içi ticaretin, birbirini takip etmeyen ancak birbirine yakın üç yılda gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 00 “*Canlı hayvanlar (Bölüm 3 dışındaki canlı hayvanlar)*”, SITC 08 “*Hayvanlar için gıda maddeleri*”, SITC 22 “*Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler*”, SITC 27 “*Ham gübre ve madenler (Kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)*”, SITC 32 “*Taş kömürü, kok kömürü ve briket kömürü*” ve SITC 43 “*İşlenmiş sıvı, katı yağlar: mumlar*” mal gruplarında ise zaman zaman endüstri-içi ticaret ile karşılaşılsa da bunlar büyük ölçüde endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği mal gruplarıdır.

SITC 00 “*Canlı hayvanlar (Bölüm 3 dışındaki canlı hayvanlar)*” mal grubu incelendiğinde, 2000’li yıllarda sadece dört yıl endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği, marjinal endüstri-içi ticaretin de birbirini takip etmeyen üç yılda ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı şekilde SITC 08 “*Hayvanlar için gıda maddeleri*” mal grubunda da endüstri-içi ticaretin zaman zaman gerçekleştiği görülmektedir. Sadece ilk dönemde gerçekleştiği görülen endüstri-içi ticaretin 1988 ve 1995 yılında ortaya çıkmasıyla paralel olarak marjinal endüstri-içi ticaret de 1989 ve 1993 yılında gerçekleşmiştir. Aynı mal grubunda 2000’li yılların sonlarında da marjinal endüstri-içi ticaretin harekete geçtiği görülse de 28 yıllık süreç genel olarak ele alındığında ne ağırlıklı olarak endüstri-içi ticaretten ne de ağırlıklı olarak marjinal endüstri-içi ticaretten bahsetmek mümkün değildir.

SITC 22 “*Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler*” mal grubunda 2016 yılı dışında endüstri-içi ticaret gerçekleşmemiştir. Endüstri-içi ticaret ile son dönemde karşılaşılmamasının aksine ilgili mal grubunda, marjinal endüstri-içi ticaret ile ilk dönemde karşılaşılmıştır. 1992 ve 1994 yılında gerçekleşen marjinal endüstri-içi ticaretin daha sonraki yıllarda varlığını korumadığı görülmektedir. 3. dönemin ikinci yarısından sonra endüstri-içi ticaretin görüldüğü SITC 27 “*Ham gübre ve madenler (Kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)*” mal grubunda ise 2012 yılı öncesinde endüstri-içi ticaret ile karşılaşılmamıştır. İlk iki dönemde oldukça az sayıda karşılaşılan marjinal endüstri-içi ticaret ise üçüncü dönemde hareketlenerek oldukça sık bir şekilde gerçekleşmiştir.



Büyük ölçüde endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği düşünülen bir diğer mal grubu ise “*Taş kömürü, kok kömürü ve briket kömürü*” SITC 32’dir. Sadece ilk dönemde 1991 ve 1994 yılında gerçekleşen endüstri-içi ticaretin, devam eden yıllarda söz konusu olmadığı görülmektedir. Aynı mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret ile de sadece 2001 yılında karşılaşmıştır. SITC 43 “*İşlenmiş sıvı, katı yağlar: mumlar*” mal grubunda ise ağırlıklı olarak endüstri-içi ticaretin varlığından söz edilmemekle beraber son dönemde harekete geçtiği görülmektedir. 3. dönem içerisinde 2010-2016 yılları arasında 5 kez marjinal endüstri-içi ticaretin ve 2012 ve 2016 yıllarında endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir.

Hammadde yoğun mal gruplarında endüstri-içi ticaret ve marjinal endüstri-içi ticaret indeksleri incelendiğinde dönemler arası farklılık gösteren ve zaman zaman endüstri-içi ticaret ve marjinal endüstri-içi ticaret ile karşılaşılan mal grupları ise şunlardır: SITC 06 “*Şeker, şeker ürünleri ve bal*”, SITC 24 “*Mantar, odun ve kereste*”, SITC 28 “*Metal cevheri, döküntüleri ve hurdaları*”, SITC 33 “*Petrol, petrolden elde edilen ürün*”, SITC 34 “*Doğal gaz ve mamül gaz*”, SITC 41 “*Hayvansal sıvı ve katı yağlar*”, SITC 56 “*Gübreler (272 grubun dışındakiler)*”.

SITC 06 “*Şeker, şeker ürünleri ve bal*” mal grubunda GB’ye girmeden hemen önceki ve GB’ye girdikten hemen sonraki yıllarda endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği ancak GB’nin gerçekleştiği 1996 yılında endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir. İkinci dönemin son yıllarında (2004 ve 2005) ve üçüncü dönemin son yılında (2016) endüstri-içi ticaretin varlığı söz konusu iken; 28 yıllık süreçte marjinal endüstri-içi ticaretin üç dönemde birbirini takip etmeyen toplam beş yılda gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 24 “*Mantar, odun ve kereste*” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 6 kez gerçekleşmiştir. İlgili mal grubunda; 1992 yılında, 1994-1998 ve 2001-2003 yıllarında endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. 2007-2011 yılları arasında ilgili mal grubuna ait dış ticaret verileri bulunmamaktadır. 3. dönemde endüstri-içi ticaret görülmeyen SITC 24 mal grubunda, marjinal endüstri-içi ticaret toplamda sadece 2 kez, 1998 ve 2002 yıllarında gerçekleşmiştir.

SITC 28 “*Metal cevheri, döküntüleri ve hurdaları*” mal grubunda, 28 yıllık süreçte endüstri-içi ticaret, birinci dönemin ilk yılları olan 1988 ve 1990, ikinci dönemin ortalarına tekabül eden 1999 ve 2000 yılları ile üçüncü dönemin ilk yıllarında (2006 ve 2007)

gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 4 kez gerçekleşmesine rağmen 2. ve 3. dönemlerde ancak ikişer kez gerçekleşmiştir.

SITC 33 “*Petrol, petrolden elde edilen ürün*” mal grubu ise, GB’ye girmeden hemen önce ve GB’ye girdikten hemen sonraki yıllarda endüstri-içi ticaretin görüldüğü bir diğer mal grubudur. İlgili mal grubunda 1991-1997, 2001-2003 ve 2005-2008 yılları arasında toplam on dört yıl için endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. Endüstri-içi ticaretin aksine marjinal endüstri-içi ticaret ise sadece 1995, 2002, 2005 ve 2009 yıllarında gerçekleşmiştir.

SITC 34 “*Doğal gaz ve mamül gaz*” mal grubunda ise endüstri-içi ticaretin, 2. dönemde hiç gerçekleşmediği ancak 1. dönemde 4 kez ve 3. dönemde 6 kez gerçekleştiği görülmektedir. Marjinal endüstri-içi ticaretin ise incelenen 28 yıllık süreçte 1. ve 3. dönemde ayrı ayrı birer kez toplamda 2 kez gerçekleştiği görülmektedir. SITC 41 “*Hayvansal sıvı ve katı yağlar*” mal grubunda ise endüstri-içi ticaretin dağınık bir seyir izlediği görülmektedir. İlk olarak 1990 yılında gerçekleştiği görülen endüstri-içi ticaretin daha sonra GB’ye girmeden hemen önceki iki yılda (1994 ve 1995) gerçekleştiği görülmektedir. GB sonrası ilk on yıla ve ikinci on yıla bakıldığında her iki dönemin birbirlerine benzer değişimler gösterdiği ve her iki dönemin de ortalarına ve sonlarına doğru üçer kez endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 1. dönemde 2 kez ve 2. dönemde dağınık bir şekilde 3 kez gerçekleşmiştir. 3. dönemde hiç marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir.

İlk dönemin neredeyse tamamında endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülen SITC 56 “*Gübreler (272 grubun dışındakiler)*” mal grubunda ise GB sonrası (2011 ve 2014 yılları hariç) hiçbir yılda endüstri-içi ticaretin gerçekleşmemiştir. Marjinal endüstri-içi ticaretin ise GB sonrası yıllarda özellikle 3. dönemde oldukça fazla olduğu ve 2008 itibarıyla dört yıl üst üste gerçekleştiği görülmektedir.

Hammadde yoğun mallarda, 28 yıllık sürecin neredeyse tümünde endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülen mal grupları şu şekildedir: SITC 01 “*Et ve et ürünleri*”, SITC 04 “*Hububat, hububat ürünleri*”, SITC 07 “*Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri*”, SITC 09 “*Çeşitli yenilebilir ürünler*”, SITC 29 “*Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler*” ve SITC 42 “*Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağlar*”.

SITC 01 “*Et ve et ürünleri*” mal grubu incelendiğinde, 28 yıllık süreçte endüstri-içi ticaretin oldukça sık, toplamda 17 kez gerçekleştiği görülmektedir. 2. ve 3. döneme kıyasla 1. dönemde endüstri-içi ticaret daha az sıklıkla, 3 kez gerçekleşmiştir. GB gerçekleştikten sonra 1996-2000 ve 2003-2009 yılları arasında kesintisiz olarak endüstri-içi ticaret görülmektedir. Üç yıllık bir aradan sonra 2013-2014 yıllarında tekrar endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Bu mal grubunda meydana marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 1 kez ve 3. dönemde 2 kez gerçekleşmiştir.

SITC 04 “*Hububat, hububat ürünleri*” mal grubunda, GB’nin gerçekleştiği yıla kadar endüstri-içi ticaret ile sıklıkla karşılaşılacakla beraber GB sonrası ikinci ve üçüncü dönemlerde oldukça fazla oranda gerçekleşmiştir. Özellikle 2000 yılı sonrasında (2008 hariç) tüm yıllarda endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. Endüstri-içi ticaretin aksine marjinal endüstri-içi ticaretin ise 28 yıllık süreçte sadece 1989, 2010 ve 2013 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 07 “*Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri*” mal grubunda, ilk iki dönemde tamamen endüstri-içi ticarete yönelik olan dış ticaret yapısı, üçüncü dönemin ikinci yarısından itibaren aksi yönde seyir izlemiştir. 1988 yılı itibariyle (1989 hariç, dış ticaret verisi yok) birbirini takip eden 21 yıl boyunca endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. GB’nin gerçekleştiği yıllarda yoğunluk gösteren marjinal endüstri-içi ticaret ise dönemler arası değişkenlik göstererek toplamda on bir yılda varlığını korumuştur.

Yalnızca GB’nin hemen öncesi ve sonrasında endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği, diğer tüm dönemlerde endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülen mal grubu ise SITC 09 “*Çeşitli yenilebilir ürünler*”dir. 28 yıllık dönemde sadece 1995-1998 yılları arasında endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir. Aynı mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaretin de özellikle GB sonrası oldukça sık bir oranda varlığını koruduğu görülürken; GB öncesi dönemde sadece 1989 ve 1990 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 29 “*Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler*” mal grubunda 1990, 1991 ve 1994 yılları haricinde endüstri-içi ticaret tüm dönemlerde kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaretin ise 28 yıllık inceleme döneminde, toplamda 15 kez, ağırlıklı olarak 3. dönemde gerçekleştiği görülmektedir. SITC 42 “*Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağlar*” mal grubunda ise endüstri-içi ticaretin, GB’nin gerçekleştiği dönemlerde ortaya çıktığı ve o yıllardan sonra neredeyse tüm yıllarda

aynı yönde seyir izlediği görülmektedir. 2000 ve 2013 yılları hariç son iki dönemin tamamında endüstri-içi ticaretin varlığından söz edilebilir. Marjinal endüstri-içi ticaretin ise sadece GB'nin gerçekleştiği yıl ve GB'ye girmeden hemen önceki iki yılda ve 2006 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

#### **3.4.4.2. Emek Yoğun Mallar**

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre, emek yoğun mallar grubu altında 13 mal grubu bulunmaktadır. Bu mal gruplarından 1 tanesinde 28 yıllık süreç boyunca hiçbir dönemde de endüstri-içi ticaretin ve marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir. Bu mal grubu SITC 84 “*Giyim eşyası ve bunların aksesuarları*”dır. Buna ek olarak SITC 64 “*Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşyalar*” mal grubunda ise sadece 2016 yılında endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği, geriye kalan 27 yıllık süreçte ise hiçbir yılda endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir. İlgili mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaretin ise zaman zaman gerçekleştiği görülmektedir. Marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde hiç gerçekleşmemiş, 2. dönem içerisinde 2 kez 1999 ve 2005 yıllarında gerçekleşmiştir. 3. dönem içerisinde aksine marjinal endüstri-içi ticarete kayda değer bir değişiklik görülmektedir, 11 yılın yedisinde marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir.

Bazı mal gruplarında ise endüstri-içi ticaretin ağırlıkta olmadığı ancak zaman zaman ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin SITC 61 “*Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler*” mal grubu ele alındığında, ilk iki dönemde hiçbir yılda endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; üçüncü dönemde 2010-2016 yıllarında endüstri-içi ticaretin kesintisiz olarak gerçekleştiği görülmektedir. İlgili mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaretin de benzer şekilde ilk iki dönemde hiçbir yılda gerçekleşmediği, üçüncü dönemin başlarında birbirini takip etmeyen toplamda 4 yılda gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 63 “*Mantar ve ahşap eşya (mobilya hariç)*” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. ve 2. dönemde üçer kez gerçekleşmiş, 3. dönemde ise hiç gerçekleşmemiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 1. dönemde 2 kez, 2. dönemde 1 kez ve 3. dönemde 4 kez gerçekleşmiştir.

**Tablo 14: Emek Yoğun Mallarda Endüstri-İçİ Ticaret ve Marjinal Endüstri-İçİ Ticaret**

KOD	İndeks	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
		SITC 26	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 61	İİTİt MİİTİt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 63	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 64	İİTİt MİİTİt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 65	İİTİt MİİTİt	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 66	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 69	İİTİt MİİTİt	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 81	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 82	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 83	İİTİt MİİTİt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 84	İİTİt MİİTİt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 85	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 89	İİTİt MİİTİt	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

SITC 69 “Başka yerde belirtilmeyen madenden mamül eşya” ve SITC 83 “Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya” mal gruplarında ise ilk dönem hariç diğer iki dönemde endüstri-içi ticaret kesintisiz bir şekilde gerçekleşmiştir. SITC 69 “Başka yerde belirtilmeyen madenden mamül eşya” mal grubunda endüstri-içi ticaret ilk kez 1990 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonra da 1994-2016 yılları arasında kesintisiz bir seyir izlemiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 6 kez, 3. dönemde 7 kez gerçekleşmiştir.

SITC 83 “Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya” mal grubunda ise 1. dönemde hiçbir yılda endüstri-içi ticaret gerçekleşmemiştir. GB’ye geçilmesinin ardından 1996 yılı itibariyle gerçekleşmeye başlayan endüstri-içi ticaret, 2. ve 3. dönemde tüm yıllarda kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. 1. dönemde hiç gerçekleşmeyen marjinal endüstri-içi ticaret, 2. dönemde 4 kez, 3. dönemde 5 kez gerçekleşmiştir.

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mallar grubunda, tüm dönemlerde endüstri-içi ticaretin sıklıkla gerçekleştiği görülen mal grupları da mevcuttur. SITC 65 “Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil verilmemiş eşyalar” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1990-2012 yılları arasında kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 2 kez, 2. dönemde de 4 kez ve 3. dönemde 4 kez gerçekleşmiştir.

SITC 82 “Mobilya; yatak takımı, yatak payandaları ve yastıklar” mal grubunda endüstri-içi ticaret sadece 2001-2003 ve 2008-2009 yıllarında gerçekleşmemiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 6 kez ve 3. dönemde 4 kez gerçekleşmiştir. SITC 85 “Ayakkabılar” mal grubunda 1. dönemde tüm yıllarda, 2. dönemde 1996-1998 yılları arasında 3 yıllık bir kesintiden sonra 1999-2005 yılları arasında, 3. dönemde 2006-2009 ve 2015-2016 yıllarında 5 kez gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 89 “Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar” mal grubunda, 28 yıllık inceleme dönemi içinde 1993 yılı ve 1995-1998 arası yıllar hariç, 23 yıl endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 1999 sonrası endüstri-içi ticaret kesintisiz bir şekilde seyretmektedir. Bu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönem içinde 3 kez, 2. dönem içinde 3 kez ve 3. dönem içinde 7 kez gerçekleşmiştir.

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mallarda, en güçlü endüstri-içi ticaretin görüldüğü mal grupları şu şekilde ifade edilebilir: SITC 26 “*Dokuma elyafı ve bunların artıkları*”, SITC 66 “*Diğer metal olmayan maddeden yapılan eşyalar*” ve SITC 81 “*Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları*”.

SITC 26 “*Dokuma elyafı ve bunların artıkları*” mal grubunda 2009 yılı hariç tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. En güçlü endüstri-içi ticaretin görüldüğü mal grupları arasında yer alan ilgili mal grubunda, marjinal endüstri-içi ticaretin 1. ve 2. dönemde üçer kez, 3. dönemde ise 4 kez gerçekleştiği görülmektedir. Aynı şekilde SITC 66 “*Diğer metal olmayan maddeden yapılan eşyalar*” mal grubunda da 2001 yılı hariç tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaretin ise 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 5 kez ve 3. dönemde 3 kez gerçekleştiği görülmektedir. SITC 81 “*Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları*” mal grubu ise teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mallarda en güçlü endüstri-içi ticaretin görüldüğü mal grubudur. Tüm dönemlerde ve tüm yıllarda endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaretin ise ilk dönemde 2 kez, 2. dönemde 5 kez ve 3. dönemde 4 kez gerçekleştiği görülmektedir.

#### **3.4.4.3. Sermaye Yoğun Mallar**

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre sermaye yoğun mallar altında 9 adet mal grubu bulunmaktadır. SITC 10 mal grubu gizli veri olduğundan analize dahil edilememiştir. Bu mal gruplarının 2 tanesinde hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; 2 tanesinde tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir.

SITC 53 “*Debeat ve boyacılıkta kullanılan ürünler*” mal grubunda ve SITC 55 “*Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları*” mal grubunda 28 yıllık süreçte hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmemiştir. Her iki mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönem hiç gerçekleşmemiş; SITC 53 mal grubunda sadece 3. dönemde 5 kez, SITC 55 mal grubunda ise 2. ve 3. dönemlerde toplamda 8 kez gerçekleşmiştir.

Sermaye yoğun mallarda ilk iki dönemde dış ticaret verisi olmayan SITC 35 “*Elektirik enerjisi*” mal grubu incelendiğinde üçüncü dönemde sadece 2011 yılında endüstri-içi ticaretin, 2011 ve 2016 yılında ise marjinal endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir.

**Tablo 15: Sermaye Yoğun Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret**

SITC	KOD	İndeks		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016			
		İT'it	MIT'it																																
SITC 11	İçkiler	İT'it	MIT'it	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
SITC 12	Tütün ve tütün mamülleri	İT'it	MIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
SITC 35	Elektrik enerjisi	İT'it	MIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 53	Debagat ve boyacılıkta kullanılan ürünler	İT'it	MIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	İT'it	MIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
SITC 62	Kauçuktan eşya	İT'it	MIT'it	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
SITC 67	Demir ve çelik	İT'it	MIT'it	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
SITC 68	Demir ihtiva etmeyen madenler	İT'it	MIT'it	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 78	Motorlu kara taşıtları	İT'it	MIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-



Bazı mal gruplarında endüstri-içi ticaret GB'nin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Örneğin SITC 11 “İçkiler”, SITC 12 “Tütün ve Tütün mamülleri” ve SITC 78 “Motorlu kara taşıtları” mal grupları incelendiğinde, 1990'ların ortasından sonra endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 11 “İçkiler” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. dönemde sadece 1995 yılında daha sonra 1998-2010 yılları arasında kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise her dönemde kendini göstermiş olsa bile analiz döneminde toplamda 9 kez kendini göstermiştir.

SITC 12 “Tütün ve Tütün mamülleri” mal grubunda GB öncesinde hiç bir yılda endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken, GB'ye girildiği yıldan itibaren durum tersine dönmüş 2001, 2010 ve 2011 yılları haricinde kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Bu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. ve 2. dönemlerde birer kez ve 3. dönemde 3 kez görülmektedir.

SITC 78 “Motorlu kara taşıtları” mal grubunda 1999 yılında ve 2001-2016 yılları arasında endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Aynı mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 2002 yılına kadar hiç gerçekleşmemiş, 2002-2004 yılları arasında 3 kez, 3. dönemde 2009-2013 ve 2015 yıllarında 6 kez gerçekleşmiştir.

SITC 62 “Kauçuktan eşya”, SITC 68 “Demir ihtiva etmeyen madenler” ve SITC 67 “Demir ve çelik” mal gruplarının ise sermaye yoğun mallar arasında en güçlü endüstri-içi ticarete sahip olan mal grupları olduğu görülmektedir. SITC 62 ve SITC 68 mal gruplarında tüm dönemlerde her yıl endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise SITC 62 mal grubunda 1. dönemde 4 kez, 2. ve 3. dönemlerde altışar kez gerçekleşmiştir. SITC 68 mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 2 kez ve 3. dönemde 6 kez gerçekleşmiştir.

#### **3.4.4.4. Kolay Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar**

**Tablo 16: Kolay Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallarda Endüstri-içi Ticaret ve Marjinal Endüstri-içi Ticaret**

SITC	KOD	İndeks	Yıllar																												
			1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
SITC 51	Organik kimyasal ürünler	IIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		MIIIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 52	İnorganik kimyasal ürünler	IIT'it	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
		MIIIT'it	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
SITC 54	Tıp ve eczacılık ürünleri	IIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		MIIIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 58	İlk şekilde olmayan plastikler	IIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		MIIIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 59	Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler	IIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		MIIIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 75	Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri	IIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		MIIIT'it	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar	IIT'it	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
		MIIIT'it	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre kolay taklit edilen araştırma bazlı mallar grubu altında toplamda 7 mal grubu bulunmaktadır. Bu mal grubunun 4 tanesinde hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken, marjinal endüstri-içi ticaret ise zaman zaman gerçekleşmiştir. Örneğin, SITC 51 “*Organik kimyasal ürünler*” mal grubunda 28 yıllık süreçte hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; ilk olarak 1998 yılında gerçekleştiği görülen marjinal endüstri-içi ticaret, ardından sırasıyla 2003, 2006, 2009, 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde SITC 54 “*Tıp ve eczacılık*” mal grubunda da 28 yıllık dönemde hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; marjinal endüstri-içi ticaret yalnızca 1994 ve 2016 yıllarında gerçekleşmiştir. Endüstri-içi ticaretin hiç gerçekleşmediği diğer mal grubu ise SITC 59 “*Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler*”dir. Bu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaretin üçüncü dönemde sadece 2008 ve 2014 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. Benzer şekilde SITC 75 “*Büro makinaları ve otomatik veri işleme makinaları*” mal grubunda 28 yıllık süreçte hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; marjinal endüstri-içi ticaret yalnızca 2003, 2011 ve 2015 yılında gerçekleşmiştir.

SITC 58 “*İlk şekilde olmayan plastikler*” mal grubunda ise 2001 yılına kadar endüstri-içi ticaret hiç gerçekleşmezken; 2001 yılından sonra durum tamamen değişerek endüstri-içi ticaret aralıksız gerçekleşmiştir. İlk olarak 1998 yılında gerçekleşen marjinal endüstri-içi ticaret, 2003 yılı sonrasında küçük kesintilerle devam etmiştir.

Kolay taklit edilen araştırma bazlı mallar grubunda endüstri-içi ticaretin en güçlü olduğu mal grupları ise SITC 52 “*İnorganik kimyasal ürünler*” ve SITC 76 “*Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar*” olarak ifade edilebilir. SITC 52 mal grubunda tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşirken, SITC 76 mal grubunda ise 1988 yılı hariç tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. SITC 52 mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 3 dönemde toplam 12 kez; SITC 76 mal grubunda ise toplam 9 kez gerçekleşmiştir.

#### **3.4.4.5. Zor Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar**

**Tablo 17: Zor Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallarda Endüstri-İçî Ticaret ve Marjinal Endüstri-İçî Ticaret**

KOD	indeks																													
		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
SITC 57	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 71	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 72	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 73	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 74	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 77	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 79	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 87	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SITC 88	İTİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MIIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

SITC Rev 3, 2 haneli zor taklit edilen araştırma bazlı mallarda toplamda 9 mal grubu yer almaktadır. SITC 57 “İlk şekildeki plastikler”, SITC 72 “Belirli sanayiler için özel makineler”, SITC 74 “Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamaları”, SITC 87 “Başka yerlerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar”, SITC 88 “Fotoğraf malzemesi, optik eşya, saatler” mal gruplarında endüstri-içi ticaret 28 yıllık süreçte hiç gerçekleşmemiştir. SITC 57 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. ve 3. dönemlerde ikişer kez gerçekleşmiş, 2. dönemde ise hiç gerçekleşmemiştir. SITC 72 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 1 kez, 2. dönemde 2 kez ve 3. dönemde 3 kez gerçekleşmiştir. SITC 87 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde hiç gerçekleşmemiş, 2. dönemde 2 kez, 3. dönemde 4 kez gerçekleşmiştir. SITC 88 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret sadece 1 kez 3. dönem içinde gerçekleşmiştir. SITC 71 “Güç üreten makineler ve araçlar” mal grubunda ise endüstri-içi ticaret, özellikle 2001 yılından sonra kesintisiz gerçekleşmiştir. İlgili mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 1 kez, 2. dönemde 2 kez ve 3. dönemde 5 kez gerçekleşmiştir.

SITC 73 “Metal işleme makineleri” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. dönemde hiç gerçekleşmemiş, 2. dönemin sonunda 1 kez ve 3. dönemde 5 kez gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 2. ve 3. dönemlerde birbirini takip etmeyen yıllarda toplam 6 kez gerçekleşmiştir.

SITC 77 “Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları” mal grubunda ise 1990’lardan itibaren endüstri-içi ticaret yoğun bir şekilde görülmektedir. Endüstri-içi ticaret ilk kez 1992 yılında gerçekleşmiş ve 1994 yılından itibaren de aralıksız olarak gerçekleşmeye devam etmiştir. Aynı mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret ise 3. dönemde ağırlıklı olmak üzere toplamda on bir yılda kendini göstermiştir.

SITC 79 “Diğer taşıt araçları” mal grubunda ise sadece 1995-2009 yılları arasında (2008 hariç) endüstri-içi ticaret yoğun bir şekilde gerçekleşmiş; marjinal endüstri-içi ticaret ise çoğunlukla GB’ye geçilen yıllarda olmak üzere toplamda 6 kez gerçekleşmiştir.

### **3.5. İstatistiksel Analiz**

Araştırmanın analizi için Türkiye ve Avrupa Birliği arasında gerçekleşen dış ticaret verileri kullanılmıştır. SITC Rev. 3 Sınıflandırması 2 haneli kodlara göre tasnif edilmiş dış

ticaret verileri Eurostat veri tabanı websitesinden indirilmiştir. Her bir mal grubu için IITit ve MIITit indeks değerleri araştırmacı tarafından hesaplanmıştır. Mal gruplarının indeks değerleri, SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması kullanılarak “hammadde yoğun, emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilen araştırma bazlı ve zor taklit edilen araştırma bazlı mallar” şeklinde gruplandırılmıştır.

İndeks değerlerinin dönemlere göre karşılaştırmalı değişim durumunu araştırmak amacıyla incelenen 28 yıllık dönem üçe ayrılmıştır: GB öncesi 1988-1995; GB sonrası ilk 10 yıl 1996-2005; ve GB sonrası ikinci 10 yıl 2006-2016 olarak ele alınmıştır. Her bir kod için ilgili dönemin IITit ve MIITit indeks değerlerinin aritmetik ortalamaları ayrı ayrı hesaplanarak analize dahil edilmiştir. SITC Rev 3, 2 haneli 69 mal grubunun ortalamaları hesaplanmıştır. 7 mal grubu, gizli veri (kod 39), düzeltmeler (kod 49 ve 19), toplam veri (kod 60, 70 ve 80) ve eksik veri (kod 35) nedeniyle analiz dışında bırakılmıştır. Analize tabi tutulan kod sayısı 62’dir.

Varyans analizi iki ya da daha fazla ortalama arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır (Kalaycı, 2006: 131). Dönemler arası değişiklik gösterme durumu, Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ve Çift Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testleri kullanılarak analiz edilmiştir.

IITit ve MIITit indeks değerlerinin üç dönemde nasıl bir seyir izlediği Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilirken teknoloji sınıflandırması kullanılmamış, 62 mal kodunun IITit ve MIITit indeks değerlerinin dönem ortalamaları karşılaştırılmıştır.

IITit ve MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak üç dönemde karşılaştırması ise Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çift Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilirken teknoloji sınıflandırması değişken olarak analize dahil edilmiş, 62 mal kodunun IITit ve MIITit indeks değerlerinin dönem ortalamaları karşılaştırılmıştır.

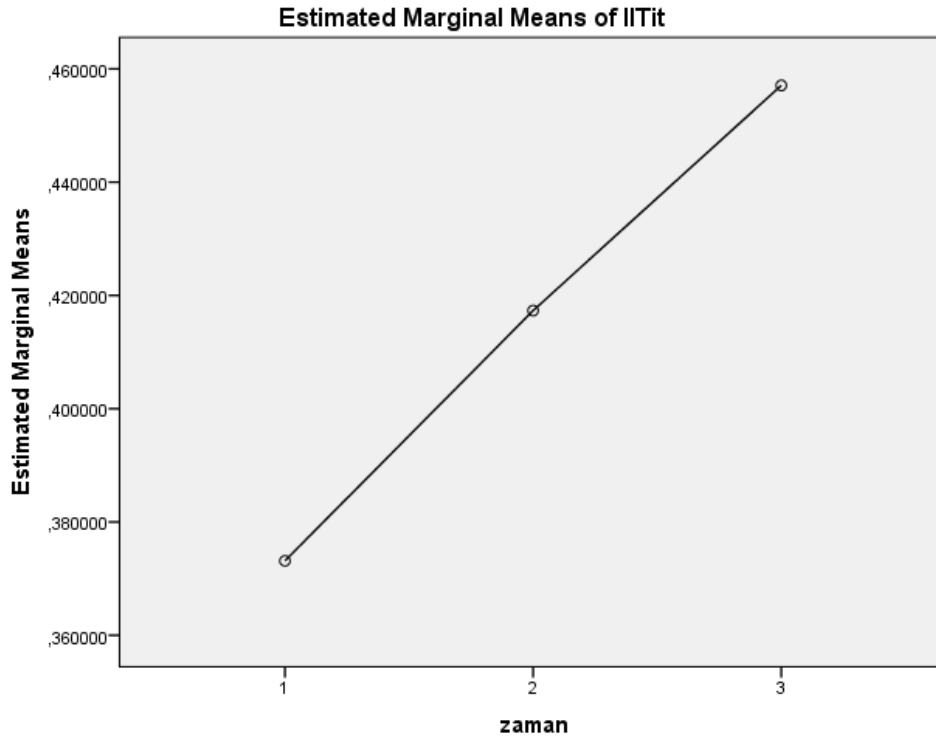
Analiz sonuçları  $F(df_{zaman}, df_{hata})= F$  değeri,  $p= p$  değeri şeklinde metin içinde sunulmuştur. İndeks değerlerinin üç dönemdeki seyri, analiz programının grafikleri ile gösterilmiştir. Analizler SPSS 22 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. ANOVA analizi çıktı dosyası Ek-3’te sunulmuştur.

### 3.5.1. IITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması

IITit indeks değerlerinin karşılaştırması için Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.000<0.05$ ).

Küresellik varsayımı sağlanmadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir  $F(1.608, 98.091)=4.543$ ,  $p=0.019$ . Bonferroni yöntemi kullanılarak üç dönem arasında çoklu karşılaştırma yapılmış, %95 önem düzeyinde 1. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ( $p=0.048$ ). 1. ve 2. dönemler arasında; 2. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

**Grafik 1: IITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması**



Grafik 1’de IITit indeks değerlerinin 3 ayrı dönemde karşılaştırılması sunulmuştur. 1. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın bulunduğu görülmektedir. İlgili dönemler arasında neredeyse doğrusal bir artış söz konusudur. Grafiğe göre 3.

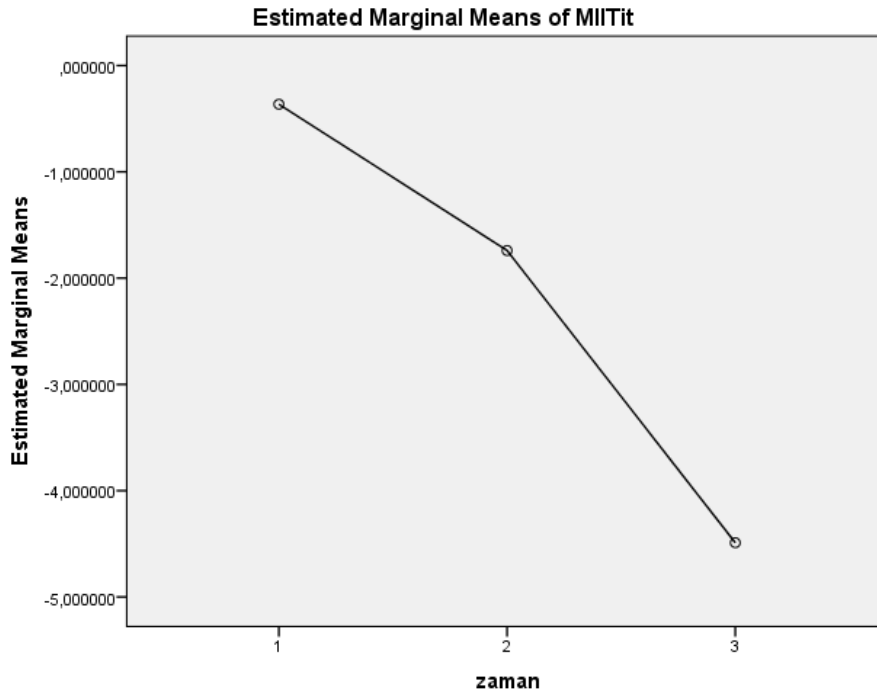
dönemin 1. döneme kıyasla daha yüksek ortalama indeks değerine sahip olduğu görülmektedir.

### 3.5.2. MIITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması

MIITit indeks değerlerinin karşılaştırması için Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.000<0.05$ ).

Küresellik varsayımı sağlanmadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir  $F(1.091, 66.576)=1.827, p= 0.181$ .

**Grafik 2: MIITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması**



Grafik 2’de MIITit indeks değerlerinin 3 ayrı dönemde karşılaştırılması sunulmuştur. MIITit indeks değerlerinde dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Grafikteki seyir izlendiğinde 1., 2. ve 3. dönemlerde marjinal endüstri içi ticaret indeks değerlerinin dönemler arasında benzer şekilde bir azalan seyir izlediği görülmektedir.



### 3.5.3. IITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması

IITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak karşılaştırılması için Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.003<0.05$ ).

Küresellik varsayımı sağlanamadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi ( $p=0.000$ ) kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir

Ana etki (zaman)  $F(1.680, 95.770) = 10.287, p = 0.000$  ve etkileşim değişkenlerinin (teknoloji sınıflandırması)  $F(6.721, 95.770) = 2.386, p=0.029$  anlamlı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bonferroni yöntemi kullanılarak üç dönem arasında çoklu karşılaştırma yapılmış, %95 önem düzeyinde 1. ve 2. ( $p=0.021$ ); 1. ve 3. ( $p=0.001$ ) dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. 2. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

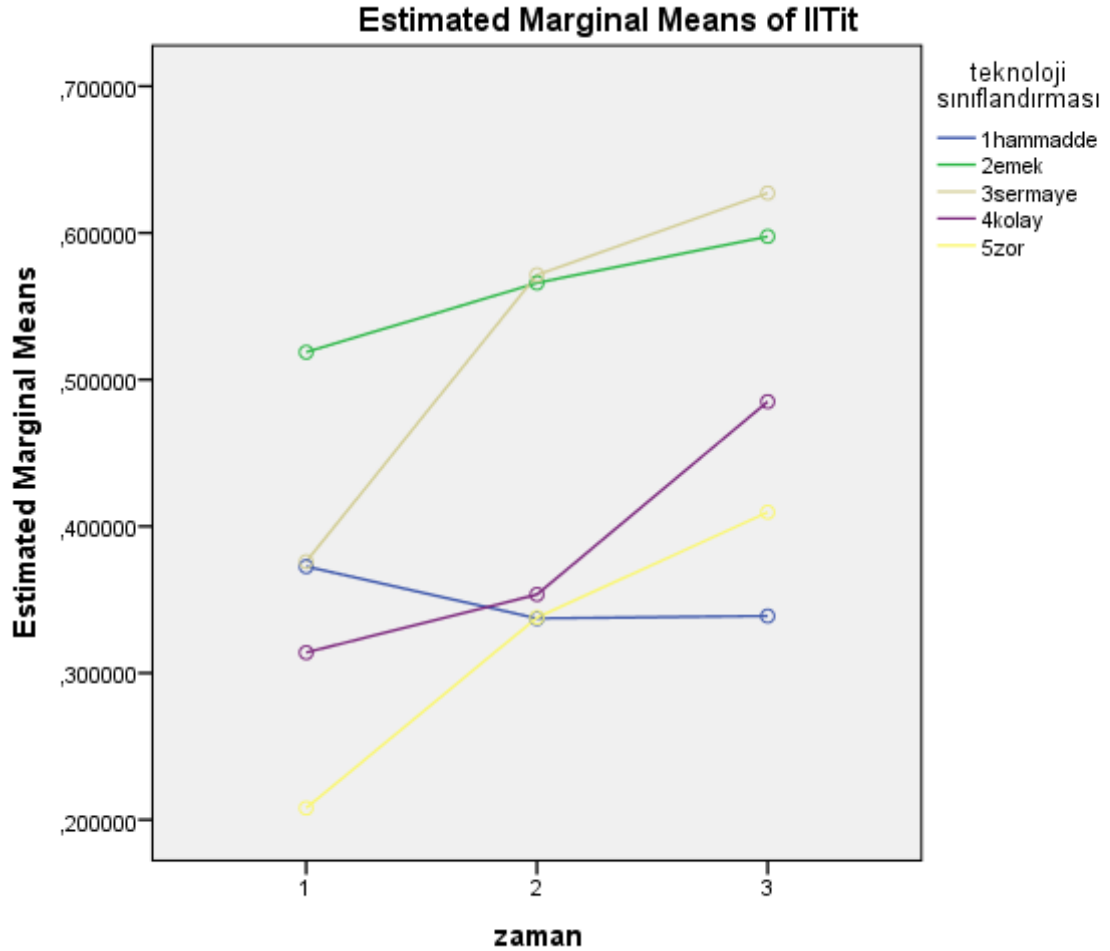
IITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak dönemler arası karşılaştırılması Grafik 3'te sunulmuştur. Analiz sonucu 1. ve 2. dönemler arasında ve 1. ve 3. dönemler arasında tespit edilen istatistiksel olarak anlamlı farklılık, tüm mal gruplarında aynı yönde gerçekleşmemiştir.

Hammadde yoğun mallar grubunun ortalama indeks değerlerinde 1. ve 2. dönemler arasında ve 1. ve 3. dönemler arasında bir düşüş gözlenmiştir. 2. dönemin 1. döneme kıyasla ve 3. dönemin 1. döneme kıyasla daha düşük ortalama indeks değerine sahip olduğu görülmektedir.

Emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilen araştırma bazlı ve zor taklit edilen araştırma bazlı mal gruplarının ortalama indeks değerlerinde 1. ve 2. dönemler arasında ve 1. ve 3. dönemler arasında bir artış söz konusudur. Dört mal grubunda da 2. dönemin 1.

döneme kıyasla ve 3. dönemin 1. döneme kıyasla daha yüksek ortalama indeks değerine sahip olduğu görülmektedir.

**Grafik 3: IITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması**



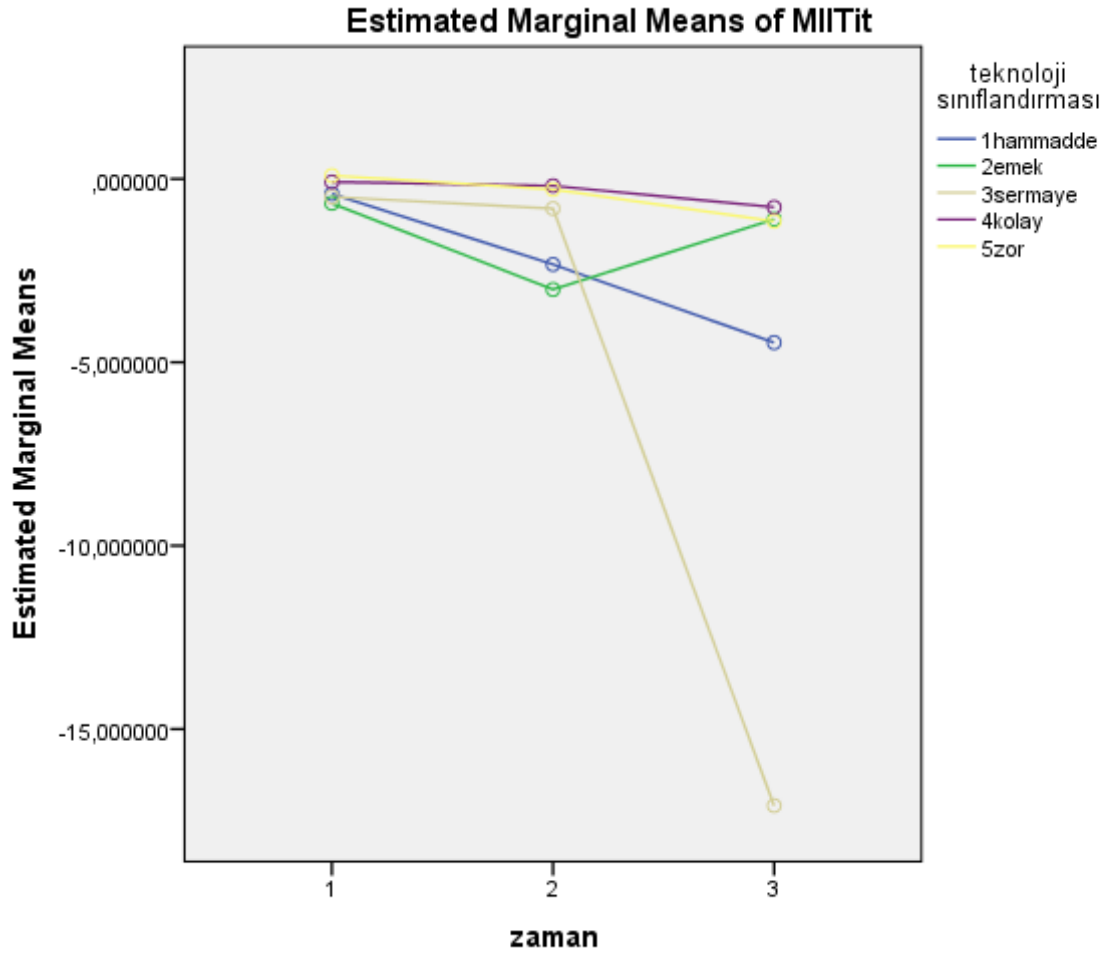
**3.5.4. MIITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması**

MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak karşılaştırılması için Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.000<0.05$ ).

Küresellik varsayımı sağlanamadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi ( $p=0.165$ ) kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark

bulunmadığı tespit edilmiştir. Ana etki (zaman)  $F(1.095, 62.427) = 1.964$ ,  $p = 0.165$  ve etkileşim değişkenlerinin (teknoloji sınıflandırması)  $F(4.381, 62.427) = 0.956$ ,  $p = 0.443$  anlamlı bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

**Grafik 4: MIITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması**



MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak dönemler arası karşılaştırılması, Grafik 4'te sunulmuştur. Analiz sonucunda dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir, ancak grafikte beş mal grubunun aynı yönde bir seyir izlemedikleri görülmektedir. Dört mal grubunda azalan bir seyir, bir mal grubunda önce azalan sonra artan bir seyir olduğu gözlenmektedir.

Hammadde yoğun mallar grubunda, MIITit indeks değerlerinin ortalamalarının üç dönemde azalan bir gelişimi söz konusudur. Emek yoğun mallar grubunda indeks değerlerinin ortalamaları önce azalan daha sonra artan bir gelişim göstermiştir. Sermaye

yoğun mallar grubu indeks değerlerinin ortalamaları azalan bir seyir göstermekle birlikte, 2. ve 3. dönemler arasında sert bir düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Kolay taklit edilen araştırma bazlı mal grupları ve zor taklit edilen araştırma bazlı mal gruplarında indeks değerlerinin ortalamalarının, çok keskin olmayan azalan bir seyir göstermektedir.



## SONUÇLAR

Dünya ticaretini ve mali sistemi serbestleştirme çabalarından en önemlisi ekonomik bütünleşme hareketleridir ve en çok görülen bütünleşme hareketi ise Gümrük Birliği'dir. Türkiye'nin ekonomik bütünleşme hareketleriyle tanışması ise Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1958 yılında kurulmasının ardından, topluluğa 31 Temmuz 1959'da başvurması ile olmuştur. AET Bakanlar Konseyi'nin 11 Eylül 1963 tarihinde Türkiye'nin başvurusunu kabulünün ardından 12 Eylül 1963 tarihinde bir Ortaklık Antlaşması imzalanmıştır. Tam üyeliğe götüren Ortaklık Antlaşması ile başlayan ilişkiler GB'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. GB ise 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Avrupa Birliği ile bütünleşme yönünde yapılan en büyük entegrasyon hareketi olan GB, 1996 yılında Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesiyle tamamlanmıştır.

Çalışmanın başlıca amacı, GB üyeliğinin ve Türkiye'nin uzun vadeli hedeflerinden biri olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde AB müktesebatı kapsamında uygulanan düzenlemelerin, Türk dış ticaretinde meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada entegrasyon hareketlerinin teorik temelleri ve Türkiye'nin GB'ye tam üyelik süreci incelenmiştir. Çalışmada Türkiye ile AB arasında 1988-2016 yılları arasında gerçekleştirilen dış ticaret üç dönemde ele alınmıştır: GB öncesi dönem, GB sonrası ilk 10 yıl ve müktesebat düzenlemelerini içeren GB sonrası ikinci 10 yıllık dönem. Dış ticarete konu olan tüm mallar SITC Rev 3, 2 haneli mal sınıflandırmasına göre analize dâhil edilmiş, teknolojik sınıflandırmaya göre gruplandırılmıştır. Her bir mal grubunun Endüstri-İç Ticaret (IITit) ve Marjinal Endüstri-İç Ticaret (MIITit) indeks değerleri hesaplanmış, üç dönemde nasıl bir seyir izlediği karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca teknolojik sınıflandırma baz alınarak gruplandırılan indeks değerlerinin, bu dönemler arasındaki karşılaştırmalı olarak hareket yönü ve dönemler arası farklılık bulunma durumu araştırılmıştır.

### Gümrük Birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin dış ticareti

1980 sonrası Türkiye'nin genel dış ticaret yapısı incelendiğinde, özellikle ihracatta önemli gelişmelerin kaydedildiği ancak dış ticaret dengesinin ise sürekli açık verdiği görülmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı da veri dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir.

1996 yılında GB'ye üyeliğin gerçekleşmesiyle, Türkiye'nin dış ticaret açığı en yüksek seviyeleri görmüş, ancak aksine GB'yi takip eden ilk yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payı artış göstermiştir. Ancak 2005 sonrası dönemde AB'de yaşanan iç ekonomik krizler ve dış talepteki düşüş, Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin payının azalmasına neden olmuştur.

2008 küresel ekonomik krizden dolayı Türkiye ihracatta yeni pazarlar arayışına girmiş, Afrika, Orta ve Uzak Doğu ülkelerinde faaliyetlerine devam etmeyi seçmiştir. Böylece hem ihracatta hem de ithalatta yaşanan düşüşler 2009 yılına gelindiğinde devasa boyutlara ulaşmıştır. Bununla birlikte yine 2009 yılında AB ile olan ticaret hacminde de düşüşlerin gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye olan ihracatındaki düşüşün, Türkiye'nin toplam ihracatındaki düşüşten daha büyük olduğu ve 2008 küresel ekonomik krizinin AB ihracatını daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

2009 sonrasında başlayan toparlanma süreci, 2013 yılında sekteye uğramıştır. 2015 yılı itibarıyla hem ihracatta hem de ithalatta önemli oranlarda düşüşler olduğu gözlenmiş ve aynı yılda Türkiye'nin AB ile ticaretinde de önemli düşüşler yaşanmıştır.

Türkiye'nin toplam ihracatının sektörel dağılımı incelendiğinde, 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile birlikte dış ticaret yapısında değişimler yaşandığı ve tarımın ihracat içerisindeki payının gittikçe azaldığı sonucuna varılmıştır. Tarımın payının azalmasına karşın sanayinin toplam ihracat içindeki payının aynı dönemde hızla yükseldiği; madenciliğin benzer düzeylerde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin toplam ithalatının sektörel dağılımında da 1996 sonrasında tarım ürünlerinin toplam ithalat içindeki payının %5,4-1,7 arasında değişim seyrettiği görülmektedir. Madencilik ürünlerinin toplam ithalat içindeki payının %8,2-17,8 arasında değiştiği görülmektedir. Sanayi ürünleri ithalatının, toplam ithalat içindeki payı ise sadece 1997 yılında %58,6 olarak gerçekleşmiş, incelenen dönem boyunca %74,4-84,9 arasında seyretmiştir.

Türkiye'nin 1996-2018 yılları arası ihracatındaki yapısal değişimi ele alındığında tüketim malı ihracatının, 2006 yılına kadar daima toplam ihracatı içerisinde en büyük paya sahip olduğu ve ara malı ihracatının üzerinde seyir izlediği gözlenmiştir. Sermaye malı ihracatı ise daha istikrarlı yapıya sahip olmakla beraber toplam ihracat içerisinde daima en

az paya sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ara malı ihracatı 2006 yılına kadar daima sermaye malı ihracatının altında bir seyir izlerken bu yıldan sonra tüketim ihracatını gerisinde bırakarak artan bir seyir izlemiştir.

Türkiye'nin 1996-2018 yılları arası ithalatındaki yapısal değişim incelendiğinde, 1996 ve 2000 yılları arasında ara malı ithalatı toplam ithalatın ortalama %66'sını, aynı dönemde sermaye malı ithalatı %22,3'ünü, tüketim malı ihracatı ise %11'ini oluşturmaktadır. 2002 yılı itibariyle yatırım malları toplam ithalatın %16,5'ini, hammadde %72,6'sını, tüketim malları ise %9,8'ini oluşturmaktadır. 2008 yılında ara malı ithalatı toplam ithalatın %75,13'ünü oluştururken, 2013 yılında %73'e gerilemiştir. 2015 yılında %69,9'a düşen ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı 2017 ve 2018 yılı itibariyle sırasıyla %73,3 ve %75,9 şeklinde gerçekleşmiştir. Sermaye malı ithalatı, oransal olarak 2000 yılından sonra %20'nin üzerine çıkmamıştır.

#### Türkiye ile AB arasındaki dış ticaretin yapısı

IITit ve MIITit indeks hesaplamaları sonucunda IITit indeks değerinin ( $p>0,50$ ) olduğu durumlarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmektedir. İndeks değerinin ( $p<0,50$ ) olduğu durumlarda ise endüstri-içi ticaret gerçekleşmemektedir. MIITit indeks hesaplamalarında indeks değerinin ( $p>0,50$ ) olduğu durumlarda marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmektedir. İndeks değerinin ( $p<0,50$ ) olduğu durumlarda ise marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmemektedir.

#### *SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre hammadde yoğun mallar:*

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre hammadde yoğun mal gruplarından SITC 05 “Meyve ve sebzeler”, SITC 21 “İşlenmiş kösele, deri ve kürk” ve SITC 25 “Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt” mal gruplarında 28 yıllık süreç boyunca hiçbir dönemde ne endüstri-içi ticaret ile ne de marjinal endüstri-içi ticaret ile karşılaşılmamıştır.

Bununla birlikte SITC 02 “Süt, süt ürünleri ve yumurtalar”, SITC 03 “Balıklar ve diğer deniz ürünleri”, SITC 23 “Ham kauçuk” mal gruplarında ise 28 yıllık süreç boyunca endüstri-içi ticaret hiç gerçekleşmemiş, ancak marjinal endüstri-içi ticaret zaman zaman gerçekleşmiştir.

SITC 00 “Canlı hayvanlar (Bölüm 3 dışındaki canlı hayvanlar)”, SITC 08 “Hayvanlar için gıda maddeleri”, SITC 22 “Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler”, SITC 27 “Ham gübre ve madenler (Kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)”, SITC 32 “Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü” ve SITC 43 “İşlenmiş sıvı, katı yağlar: mumlar” mal gruplarında zaman zaman endüstri-içi ticaret ile karşılaşılrsa da büyük ölçüde endüstri-içi ticaretin gerçekleşmediği görülmektedir.

SITC 06 “Şeker, şeker ürünleri ve bal”, SITC 24 “Mantar, odun ve kereste”, SITC 28 “Metal cevheri, döküntüleri ve hurdaları”, SITC 33 “Petrol, petrolden elde edilen ürün”, SITC 34 “Doğal gaz ve mamül gaz”, SITC 41 “Hayvansal sıvı ve katı yağlar”, SITC 56 “Gübreler (272 grubun dışındakiler)” mal gruplarında zaman zaman endüstri-içi ticaret ve marjinal endüstri-içi ticaret ile karşılaşmıştır.

SITC 01 “Et ve et ürünleri”, SITC 04 “Hububat, hububat ürünleri”, SITC 07 “Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri”, SITC 09 “Çeşitli yenilebilir ürünler”, SITC 29 “Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler” ve SITC 42 “Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağlar” mal gruplarında da 28 yıllık sürecin neredeyse tümünde endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir.

*SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mallar:*

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mal gruplarından SITC 84 “Giyim eşyası ve bunların aksesuarları” mal grubunda 28 yıllık süreç boyunca hiçbir dönemde ne endüstri-içi ticaret ne de marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmemiştir.

SITC 64 “Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşyalar” mal grubunda endüstri-içi ticaret sadece tek bir yılda, marjinal endüstri-içi ticaret ise toplamda 9 kez gerçekleşmiştir.

SITC 61 “Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler” mal grubunda ilk iki dönemde hiçbir yılda endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken, üçüncü dönemin son 7 yılında kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret de benzer şekilde ilk iki dönemde hiçbir yılda gerçekleşmezken, üçüncü dönemin başlarında toplamda 4 kez gerçekleşmiştir.



SITC 63 “*Mantar ve ahşap eşya (mobilya hariç)*” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. ve 2. dönemde üçer kez gerçekleşmiş, 3. dönemde ise hiç gerçekleşmemiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret toplamda 7 kez gerçekleşmiştir.

SITC 69 “*Başka yerde belirtilmeyen madenden mamül eşya*” ve SITC 83 “*Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya*” mal gruplarında endüstri-içi ticaret, özellikle GB’ye geçilmesinin ardından, kesintisiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise SITC 69 “*Başka yerde belirtilmeyen madenden mamül eşya*” mal grubunda toplamda 16 kez, SITC 83 “*Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya*” mal grubunda toplamda 9 kez gerçekleşmiştir.

SITC 65 “*Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil verilmemiş eşyalar*” mal grubunda endüstri-içi ticaret sadece beş yıl hariç, geriye kalan tüm yıllarda; marjinal endüstri-içi ticaret de tüm dönemlerde kendini göstermekle beraber toplamda 10 kez gerçekleşmiştir. SITC 82 “*Mobilya; yatak takımı, yatak payandaları ve yastıklar*” mal grubunda endüstri-içi ticaret sadece 2001-2003 ve 2008-2009 yıllarında gerçekleşmemiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret toplamda 13 kez gerçekleşmiştir.

SITC 85 “*Ayakkabılar*” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. dönemde tüm yıllarda, 2. dönemde 7 kez ve 3. dönemde 5 kez olmak üzere toplamda 19 kez gerçekleşmiştir. İlgili mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret toplamda 6 kez gerçekleşmiştir.

SITC 89 “*Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar*” mal grubunda, 28 yıllık inceleme dönemi içinde 1993 yılı ve 1995-1998 arası yıllar hariç, 23 yıl endüstri-içi ticaret gerçekleşmiş, marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönem içinde 3 kez, 2. dönem içinde 3 kez ve 3. dönem içinde 7 kez olmak üzere toplamda 13 kez gerçekleşmiştir.

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mallarda SITC 26 “*Dokuma elyafı ve bunların artıkları*”, SITC 66 “*Diğer metal olmayan maddeden yapılan eşyalar*” ve SITC 81 “*Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları*” mal grupları, en güçlü endüstri-içi ticaretin görüldüğü mal grupları olarak ifade edilebilir. SITC 26 “*Dokuma elyafı ve bunların artıkları*” mal grubunda endüstri-içi ticaret 2009 yılı hariç tüm yıllarda, marjinal endüstri-içi ticaret toplamda 10 kez gerçekleşmiştir.

Aynı şekilde SITC 66 “Diğer metal olmayan maddeden yapılan eşyalar” mal grubunda da 2001 yılı hariç tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaretin ise 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 5 kez ve 3. dönemde 3 kez gerçekleştiği görülmektedir.

SITC 81 “Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları” mal grubu ise teknoloji sınıflandırmasına göre emek yoğun mallarda en güçlü endüstri-içi ticaretin görüldüğü mal grubudur. Tüm dönemlerde ve tüm yıllarda endüstri-içi ticaretin gerçekleştiği mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret ilk dönemde 2 kez, 2. dönemde 5 kez ve 3. dönemde 4 kez gerçekleşmiştir.

*SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre sermaye yoğun mallar:*

SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre sermaye yoğun mallarda SITC 10 mal grubu gizli veri olduğundan analize dâhil edilememiştir. SITC 53 “Debegat ve boyacılıkta kullanılan ürünler” mal grubunda ve SITC 55 “Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları” mal grubunda 28 yıllık süreçte hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmemiştir. Her iki mal grubunda da marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönem hiç gerçekleşmemiş; SITC 53 mal grubunda sadece 3. dönemde 5 kez, SITC 55 mal grubunda ise 2. ve 3. dönemlerde toplamda 8 kez gerçekleşmiştir.

Sermaye yoğun mallarda ilk iki dönemde dış ticaret verisi olmayan SITC 35 “Elektirik enerjisi” mal grubu incelendiğinde 3. dönemde, sadece 2011 yılında endüstri-içi ticaret, 2011 ve 2016 yılında ise marjinal endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir.

SITC 11 “İçkiler”, SITC 12 “Tütün ve Tütün mamülleri” ve SITC 78 “Motorlu kara taşıtları” mal gruplarında endüstri-içi ticaret GB’nin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır. SITC 11 “İçkiler” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. dönemde sadece 1995 yılında, daha sonra 1998-2010 yılları arasında kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret tüm dönemlerde gerçekleşmek üzere toplamda 9 kez gerçekleşmiştir.

SITC 12 “Tütün ve Tütün mamülleri” mal grubunda GB öncesinde hiç bir yılda endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken, GB’ye girildiği yıldan itibaren durum tersine dönmüş 2001, 2010 ve 2011 yılları haricinde kesintisiz olarak gerçekleşmiştir. Bu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. ve 2. dönemlerde birer kez ve 3. dönemde 3 kez gerçekleşmiştir.

SITC 78 “Motorlu kara taşıtları” mal grubunda 1999 yılında ve 2001-2016 yılları arasında endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Aynı mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 2002 yılına kadar hiç gerçekleşmemiş, 2002-2004 yılları arasında 3 kez, 3. dönemde 2009-2013 ve 2015 yıllarında 6 kez gerçekleşmiştir.

SITC 62 “Kauçuktan eşya”, SITC 68 “Demir ihtiva etmeyen madenler” ve SITC 67 “Demir ve çelik” mal gruplarının ise sermaye yoğun mallar arasında en güçlü endüstri-içi ticarete sahip olan mal grupları olduğu görülmektedir. Bu mal gruplarında tüm dönemlerde ve tüm yıllarda endüstri-içi ticaret gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise SITC 62 mal grubunda 1. dönemde 4 kez, 2. ve 3. dönemlerde altışar kez gerçekleşmiştir. SITC 68 mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 3 kez, 2. dönemde 2 kez ve 3. dönemde 6 kez gerçekleşmiştir.

*SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre kolay taklit edilen araştırma bazlı mallar:*

Bu mal grubunun 4 tanesinde hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken, marjinal endüstri-içi ticaret ise zaman zaman gerçekleşmiştir. SITC 51 “Organik kimyasal ürünler” mal grubunda 28 yıllık süreçte hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; ilk olarak 1998 yılında gerçekleştiği görülen marjinal endüstri-içi ticaret, ardından sırasıyla 2003, 2006, 2009, 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde SITC 54 “Tıp ve eczacılık” mal grubunda da 28 yıllık dönemde hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; marjinal endüstri-içi ticaret yalnızca 1994 ve 2016 yıllarında gerçekleşmiştir. Endüstri-içi ticaretin hiç gerçekleşmediği diğer mal grubu ise SITC 59 “Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler”dir. Bu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaretin üçüncü dönemde sadece 2008 ve 2014 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. Aynı şekilde SITC 75 “Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri” mal grubunda da 28 yıllık süreçte hiç endüstri-içi ticaret gerçekleşmezken; marjinal endüstri-içi ticaret yalnızca 2003, 2011 ve 2015 yılında gerçekleşmiştir.

SITC 58 “İlk şekilde olmayan plastikler” mal grubunda ise 2001 yılına kadar endüstri-içi ticaret hiç gerçekleşmezken; 2001 yılından sonra durum tamamen değişerek endüstri-içi ticaret aralıksız gerçekleşmiştir. İlk olarak 1998 yılında gerçekleşen marjinal endüstri-içi ticaret, 2003 yılı sonrasında küçük kesintilerle devam etmiştir.

Kolay taklit edilen araştırma bazlı mallar grubunda endüstri-içi ticaretin en güçlü olduğu mal grupları ise SITC 52 “*İnorganik kimyasal ürünler*” ve SITC 76 “*Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar*” şeklindedir. SITC 52 mal grubunda endüstri-içi ticaret tüm yıllarda gerçekleşirken, SITC 76 mal grubunda 1988 yılı hariç tüm yıllarda gerçekleşmiştir. SITC 52 mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret toplam 12 kez; SITC 76 mal grubunda ise toplam 9 kez gerçekleşmiştir.

*SITC Rev 3, 2 haneli teknoloji sınıflandırmasına göre zor taklit edilen araştırma bazlı mallar:*

SITC 57 “*İlk şekildeki plastikler*”, SITC 72 “*Belirli sanayiler için özel makineler*”, SITC 74 “*Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları*”, SITC 87 “*Başka yerlerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar*”, SITC 88 “*Fotoğraf malzemesi, optik eşya, saatler*” mal gruplarında endüstri-içi ticaret 28 yıllık süreçte hiç gerçekleşmemiştir. SITC 57 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. ve 3. dönemlerde ikişer kez gerçekleşmiş, 2. dönemde hiç gerçekleşmemiştir. SITC 72 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 1 kez, 2. dönemde 2 kez ve 3. dönemde 3 kez gerçekleşmiştir. SITC 87 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde hiç gerçekleşmemiş, 2. dönemde 2 kez, 3. dönemde 4 kez gerçekleşmiştir. SITC 88 kodlu mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret sadece 1 kez 3. dönem içinde gerçekleşmiştir. SITC 71 “*Güç üreten makineler ve araçlar*” mal grubunda ise endüstri-içi ticaret, özellikle 2001 yılından sonra kesintisiz gerçekleşmiştir. İlgili mal grubunda marjinal endüstri-içi ticaret 1. dönemde 1 kez, 2. dönemde 2 kez ve 3. dönemde 5 kez gerçekleşmiştir.

SITC 73 “*Metal işleme makineleri*” mal grubunda endüstri-içi ticaret 1. dönemde hiç gerçekleşmemiş, 2. dönemin sonunda 1 kez ve 3. dönemde 5 kez gerçekleşmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 2. ve 3. dönemlerde birbirini takip etmeyen yıllarda toplam 6 kez gerçekleşmiştir.

SITC 79 “*Diğer taşıt araçlar*” mal grubunda endüstri-içi ticaret sadece 1995-2009 yılları arasında (2008 hariç); marjinal endüstri-içi ticaret ise çoğunlukla GB’ye geçilen yıllarda olmak üzere toplamda 6 kez gerçekleşmiştir.

SITC 77 “*Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları*” mal grubu, zor taklit edilen araştırma bazlı mallar grubu içerisinde endüstri-içi ticaretin en

güçlü olduğu mal grubu olduğu görülmektedir. Bu mal grubunda endüstri-içi ticaret ilk kez 1992 yılında gerçekleşmiş ve 1994 yılından itibaren de aralıksız olarak gerçekleşmeye devam etmiştir. Marjinal endüstri-içi ticaret ise 3. dönemde ağırlıklı olmak üzere toplamda 11 kez gerçekleşmiştir.

#### İstatiksel Analiz Bulguları

##### *IITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması:*

IITit indeks değerlerinin karşılaştırması için Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.000<0.05$ ). Küresellik varsayımı sağlanamadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir  $F(1.608, 98.091)=4.543, p=0.019$ . Bonferroni yöntemi kullanılarak üç dönem arasında çoklu karşılaştırma yapılmış, %95 önem düzeyinde 1. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ( $p=0.048$ ). Elde edilen sonuçlara göre de 1. ve 2. dönemler arasında; 2. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. 1. ve 3. dönemler arasında neredeyse doğrusal bir artış söz konusudur ve 3. dönemin 1. döneme kıyasla daha yüksek ortalama indeks değerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

##### *MIITit İndeks Değerlerinin Üç Dönemde Karşılaştırılması:*

MIITit indeks değerlerinin karşılaştırması için Tekrarlayan Ölçümler Tek Yönlü ANOVA testi uygulanmış ve Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.000<0.05$ ). Küresellik varsayımı sağlanamadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir  $F(1.091, 66.576)=1.827, p= 0.181$ . 1., 2. ve 3. dönemlerde marjinal endüstri içi ticaret indeks değerlerinin dönemler arasında benzer şekilde bir azalan seyir izlediği sonucuna varılmıştır.

##### *IITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması:*

IITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak karşılaştırılması için Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır

( $p=0.003<0.05$ ). Küresellik varsayımı sağlanamadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi ( $p=0.000$ ) kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir. Ana etki (zaman)  $F(1.680, 95.770) = 10.287, p = 0.000$  ve etkileşim değişkenlerinin (teknoloji sınıflandırması)  $F(6.721, 95.770) = 2.386, p=0.029$  anlamlı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bonferroni yöntemi kullanılarak üç dönem arasında çoklu karşılaştırma yapılmış, %95 önem düzeyinde 1. ve 2. ( $p=0.021$ ); 1. ve 3. ( $p=0.001$ ) dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Varılan sonuçlara göre 2. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Analiz sonucu 1. ve 2. dönemler arasında ve 1. ve 3. dönemler arasında tespit edilen istatistiksel olarak anlamlı farklılık, tüm mal gruplarında aynı yönde gerçekleşmemiştir. Hammadde yoğun mallar grubunun ortalama indeks değerlerinde 1. ve 2. dönemler arasında ve 1. ve 3. dönemler arasında bir düşüş gözlenmiştir. 2. dönemin 1. döneme kıyasla ve 3. dönemin 1. döneme kıyasla daha düşük ortalama indeks değerine sahip olduğu görülmektedir. Emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilen araştırma bazlı ve zor taklit edilen araştırma bazlı mal gruplarının ortalama indeks değerlerinde 1. ve 2. dönemler arasında ve 1. ve 3. dönemler arasında bir artış söz konusudur. Dört mal grubunda da 2. dönemin 1. döneme kıyasla ve 3. dönemin 1. döneme kıyasla daha yüksek ortalama indeks değerine sahip olduğu görülmektedir.

*MIITit İndeks Değerlerinin SITC Rev 3 Teknoloji Sınıflandırması Baz Alınarak Karşılaştırılması:*

MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak karşılaştırılması için Tekrarlayan Ölçümler Çift Yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Mauchly küresellik testi sonucuna göre küresellik varsayımı sağlanamamıştır ( $p=0.000<0.05$ ). Küresellik varsayımı sağlanamadığı için Greenhouse-Geisser düzeltmesi ( $p=0.165$ ) kullanılarak elde edilen F değeri kullanılmış, üç dönem arasında anlamlı bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Ana etki (zaman)  $F(1.095, 62.427) = 1.964, p = 0.165$  ve etkileşim değişkenlerinin (teknoloji sınıflandırması)  $F(4.381, 62.427) = 0.956, p = 0.443$  anlamlı bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak dönemler arası karşılaştırılması sonucunda dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir, ancak beş mal grubunun aynı yönde bir seyir izlemedikleri

görülmektedir. Dört mal grubunda azalan bir seyir, bir mal grubunda önce azalan sonra artan bir seyir olduğu gözlenmektedir. Hammadde yoğun mallar grubunda, MIITit indeks değerlerinin ortalamalarının üç dönemde azalan bir gelişimi söz konusudur. Emek yoğun mallar grubunda indeks değerlerinin ortalamaları önce azalan daha sonra artan bir gelişim göstermiştir. Sermaye yoğun mallar grubu indeks değerlerinin ortalamaları azalan bir seyir göstermekle birlikte, 2. ve 3. dönemler arasında sert bir düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Kolay taklit edilen araştırma bazlı mal grupları ve zor taklit edilen araştırma bazlı mal gruplarında indeks değerlerinin ortalamalarının, çok keskin olmayan azalan bir seyir göstermektedir.

Bu çalışmada istatistiksel analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretinde bazı dönemlerde yapısal farklılıklarla karşılaşmıştır. Ancak Zortuk (2002) GB öncesi döneme ait oluşturulan ekonometrik model parametreleri ile GB sonrası döneme ait kurulan ekonometrik model parametreleri arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Yapısal farklılaşma açısından elde ettiği sonuçlara göre ise GB öncesi ve sonrası dönemlere ait dış ticaret için oluşturulan ekonometrik modellerde de yapısal farklılık yoktur.

Türkiye ile AB arasındaki dış ticarete, üç dönemde karşılaştırılan IITit indeks değerlerinin 1. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret GB öncesi dönem ile AB müktesebat düzenlemelerinin uygulandığı GB sonrası ikinci on yıl arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir. Değişimin GB kaynaklı olmayıp AB müktesebat düzenlemelerinden kaynaklandığı görülmektedir. MIITit indeks değerlerinin üç dönemde karşılaştırılması sonucunda ise dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Türkiye ile AB arasındaki dış ticarete, teknoloji sınıflandırması baz alınarak gruplandırılan IITit indeks değerlerinin 1. ve 2., 1. ve 3. dönemler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 2. ve 3. dönemler arasında farklılık bulunmamaktadır; diğer bir deyişle GB sonrası ilk 10 yıl ve müktesebat düzenlemelerinin gerçekleştiği GB sonrası ikinci 10 yıl arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Değişimin GB üyeliği ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Hammadde yoğun mal grubunun ortalama indeks değerlerinde düşüş; emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilen ve zor taklit

edilen araştırma bazlı mal gruplarının ortalama indeks değerlerinde artış söz konusudur. MIITit indeks değerlerinde üç dönem arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Türkiye ile AB arasındaki dış ticaretinin yapısal değişimi toplu olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır: üç dönemde karşılaştırılan IITit indeks değerlerinde 1. ve 3. dönemler arasında görülen anlamlı farklılıkların, GB kaynaklı olmayıp AB müktesebat düzenlemelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Teknoloji sınıflandırması baz alınarak gruplandırılan IITit indeks değerlerinde 1. ve 2., 1. ve 3. dönemler arasında görülen anlamlı farklılıkların ise GB üyeliği ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

MIITit indeks değerleri her iki değerlendirme açısından incelendiğinde ise dönemler arasında herhangi bir yapısal değişim ile karşılaşılmamıştır. MIITit indeks değerlerinde gözlenen bu durumun en önemli nedeni, indeksin hesaplanmasında kullanılan formülden kaynaklandığı belirtilebilir. Çünkü kullanılan formülde, bir önceki yıl ele alındığından dolayı MIITit indeks değerleri bağımsız olarak değerlendirilememekte, ancak bağlı olduğu bir önceki yıla göre değerlendirilmektedir.



## KAYNAKÇA

- AB Bakanlığı, **18 Şubat 2008 Tarihli Konsey Kararı**, [https://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye Kat Ort Belg\\_2007.pdf](https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf) (04.07.2017).
- AB Bakanlığı, **Ortaklık Konseyi Kararları**, <https://www.ab.gov.tr/116.html> (04.07.2017).
- AB Bakanlığı, **Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi**, <https://www.ab.gov.tr/46236.html> (04.07.2017).
- AB Bakanlığı, **23 Ocak 2006 Tarihli Konsey Kararı (2006/35/AT)**, [https://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye Kat Ort Belg\\_2006.pdf](https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf) (01.07.2017).
- AB Bakanlığı, **Avrupa Birliğinin Tarihçesi**, <https://www.ab.gov.tr/105.html> (04.07.2017).
- AB Bakanlığı, **Katılım Ortaklığı Belgeleri**, <https://www.ab.gov.tr/46226.html> (04.07.2017).
- AB Bakanlığı, **Ortaklık Konseyi**, <https://www.ab.gov.tr/272.html> (04.07.2017).
- AB Bakanlığı, **Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013)**, <https://www.ab.gov.tr/6.html> (04.07.2017).
- AB Türkiye Delegasyonu (2018a), **İlerleme Raporları**, <https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744> (25.05.2018).
- AB Türkiye Delegasyonu (2018b), **Türkiye 2018 Raporu'nun Temel Bulguları**, <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/turkiye-2018-raporunun-temel-bulgulari-7577> (25.05.2018).
- AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, **GİK ve Köprü Mevzuat**, <http://ab.gtb.gov.tr/ab-ile-iliskiler/gik-ve-kopru-mevzuat> (04.07.2017).
- Ağyar, Zafer (2016), **AB Üyesi Ülkelerin Türkiye Dış Ticaretindeki Yeri**, <http://www.europolitika.com/?p=473> (20.05.2018).
- Ak, Rengin (2008), **AB Serüveni ve Türkiye**, Palme Yayıncılık, Ankara.

- Akçay, Belgin (2007), **Avrupa Birliği'nde Ekonomik Kriterler**, AÜHFD, 56(3), 11-52.
- Akman, Vedat (1996), **Avrupa Topluluğu ve Türkiye, Uluslararası Antlaşmalar ve Ekonomik Birliği Ötesinde Bir Avrupa**, 248(29), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Aktaş, Cengiz ve Güven, Didem (2003). "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'nin İthalat Fonksiyonu Katsayılarındaki Değişimin İncelenmesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9, 67-80.
- Alemdar, Sibel (2011), **Gümrük Birliği'nin Öncesi ve Sonrası İhracat ve İthalatın Değişimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altay, Feyzullah (2016), **Brexit - İngiltere'nin AB'den Ayrılması Sorunsal "Türkiye'ye Olası Etkileri"**, Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Nisan 2016, Konya.
- Altay, Hüseyin ve diğerleri (2015), "Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Pazarında Endüstriler- Arası ve Endüstri-İç Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürün Gruplarının Belirlenmesi: 1995-2007", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Arşiv, C/S: 23.
- Altay, Hüseyin ve Şen, Ali (2009), "Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Endüstri-İç Ticaret Performansının Rakip Ülke Performanslarıyla Karşılaştırmalı Analizi: 1995-2007", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2009, 25, 127-140.
- Armağan, Ramazan (2003), "Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9, 159-178.
- Atık, Hayriye ve Türker, Oğuzhan (2011), **Modern Dış Ticaret Kuramları**, 1. Basım, Nobel Akademi Yayıncılık, Yayın No: 251, Ekim 2011.
- Avrupa Birliği'nin Kronolojisi**, <https://www.ab.gov.tr/105.html> (04.07.2017).
- Avrupa Komisyonu (2018), Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme, AB

Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi Ekindeki **Komisyon Çalışma Dokümanı, 2018 Türkiye Raporu**, Strazburg.

Aydoğan, Orhan (2007), **Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin AB ve Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydoğuş, İsmail ve Diler, H. Gonca (2006), “Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi, Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, VIII(1), 2006, 89-102.

Aynacı, Tuğba (2015), **Gümrük Birliği'nin Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaretin Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aysun, Ayça (2011), **Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aysun, Ayça ve diğerleri (2012), “Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(2), 15-26.

Bağımsız Türkiye Komisyonu (2009), **Avrupa'da Türkiye: Kısır Döngüyü Kırarak**, Bağımsız Türkiye Komisyonu İkinci Raporu, Eylül 2009.

Bahçekapılı, Kağan (2006), **Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başkol, Murat Ozan (2010), “How Important is Intra-Industry Trade Between Turkey and Middle Eastern Countries?”, **1. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı**, 04-05-06 Kasım 2010.

Başlar, Kemal (2004), “Gümrük Birliği “Anlaşması'nın” (1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın) Hukuksal Niteliği”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 4(1), 2004.

Bebek, Ufuk Güneş (2006), **An Assessment of The Impact of Customs Union on Turkish Bilateral Trade Flows with The EU: A Gravity Model Approach**,

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bedir, Atila (2009), **Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü İle Endüstri-İç Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bektaş, Selma (2018), **KOBİ'lere Can Veren Nefes Afrika Pazarı**, TASAM Afrika Enstitüsü,

<http://www.tasamafrika.org/index.php/component/content/article?id=256:koblere-can-veren-nefes-afrika-pazar> (08.07.2018)

Boyras, Hacı Mehmet (2016), “Brexit: Birleşik Krallık Avrupa Birliği’nden Ayrılıyor mu?”, **SETA Perspektif**, 134, Haziran 2016.

Börekçi, Havva ve Yurdakul, Mehmet Onur (2011), **Avrupa Birliği ve Türkiye’nin Birliğe Katılım Sürecinde MASAK**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2011/411, Ankara.

British Broadcasting Corporation (2018), **AB İlerleme Raporu: Türkiye Üyelikten Hızla Uzaklaşıyor, Gecikmeksizin OHAL'i Kaldırmalı**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43795058> (25.05.2018).

Bulmuş, İsmail (2008), “Gümrük Birliği’nin Türkiye Sosyal Refahı Üzerine Etkileri”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 19(Özel Sayı), 1-16.

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **AET/AT/AB Antlaşmaları ve Temel Belgeleri**, <http://www.bumko.gov.tr/TR,1173/aetatab-antlasmalari-ve-temel-belgeleri.html> (22.06.2017).

Can, Hacı (2003), “Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Güz: 2003, 3(1), 19-43.

**Cardiff ve Viyana Zirveleri**, [http://www.angelfire.com/folk/kampus/cv\\_zirvesi.htm](http://www.angelfire.com/folk/kampus/cv_zirvesi.htm) (22.06.2017).

Commission of The European Communities (2002), **Communication from The Commission to The Council, The European Parliament, The Economic and**

**Social Committee and The Committee of The Regions, Industrial Policy in An Enlarged Europe**, 11.12.2002, Brussels.

Çak, Demet ve Çak, Murat (2007), **Gümrük Birliğinin Getirdikleri ve Götürdükleri, Dış Ticaret Vergileri ve İhracat Gelirleri Analizi**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2007- 68.

Çalış, Şaban Halis (2006), **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Güncelleştirilmiş 3.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ocak - 2006, Ankara.

Çelik, Kenan (2008a), **Uluslararası İktisat**, 4.Baskı, Murathan Yayınevi, 2008.

Çelik, Kenan (2008b), **Uluslararası İktisat İkinci Kitap**, Birinci Baskı, Denge Kitapevi, Trabzon.

Çetin, Şerife ve Hatip, Yusuf (2018), **Brexit Sonrası İlk AB Bütçesi Birliği Böldü**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brexit-sonrasi-ilk-ab-butcesi-birligi-boldu/1139786> (17.05.2018).

Çetin, Tamer (2005), “Çevresel Dışsallıklar ve İçselleştirme Yöntemleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7(3), 143-166.

Çınar, Sema (2004), **Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, Hakan (2006), “Avrupa Birliği Üyeliğinin Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri ve Sağlayacağı Faydalar”, **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, Aralık 2006, 10(2), 23-29.

Çolak, Ömer Faruk ve diğerleri (2008), **Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri**, 1.Basım, Gazi Kitapevi, Ankara.

Çolpan Nart, Ela (2010), **Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi**, Journal of Yasar University, 17(5), 2874-2885.

De Long, J. Bradford ve Eichengreen, Barry (1991), **The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program**, The Centre for Economic

Performance and Landeszentralbank Hamburg Conference, 5-7 Eylül 1991, Hamburg.

Dedeoğlu, Beril (1996), **Adım Adım Avrupa Birliği**, Çınar Yayınları, İstanbul.

Deniz, Önder ve İmamoğlu, Hüseyin Vehbi (2014), “Osmanlı Alman Ticari İlişkilerinin Niteliksel Analizi, 1890 Ticaret Anlaşmasının Öncesi ve Sonrası”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Winter 1- 2014, 30(1), 337-355.

Devlet Planlama Teşkilatı (1993), **Ankara Anlaşması ve Katma Protokol**, Avrupa Topluluğu İle İlişkiler Genel Müdürlüğu Cilt-2, Ağustos 1993.

Devlet Planlama Teşkilatı (1999), **Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde İşçilerin Serbest Dolaşımı**, Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2494, Ekim 1999.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2007), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6. Baskı, Ankara, Eylül 2007.

Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye-Birleşik Krallık İlişkileri**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ingiltere-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (22.05.2018).

Dönmez, Burhanettin ve Sincar, Mahmut (2008), “Avrupa Birliği Sürecinde Yükselen Avrupa Ülkeleri Toplumunu ve Eğitim Yöneticileri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2008, 7(24), 1-19.

Dura, Cihan ve Atik, Hayriye (2000), **Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Dura, Cihan ve Atik, Hayriye (2007), **Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye**, Genişletilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mart 2007.

Ekdi, Barış (2003), **Gümrük Birliği Çerçevesinde Damping ve Yıkıcı Fiyat Uygulamaları**, Rekabet Kurumu, Yayın 89, Ankara.

Erçakar, Mehmet Emin (2005), “Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri”, **İŞ, GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 7(2), Sıra: 5(2), 259-164.

Erdem, Şükrü ve Aykın, Sibel Mehter (Ed.) (2003), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Antalya 2003.

- Erdut, Zeki (1996), “Gümrük Birliği ve Çalışma Yaşamı”, **Çimento İşveren Dergisi**, Kasım 1996, 3-16.
- Eren, Mehmet Vahit ve Cutcu, İbrahim (2018), “Küreselleşmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Ocak 2018, 6(1), 47-61.
- Ergüt, Özlem (2009), **Gümrük Birliği Süresince Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısındaki Gelişmeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, Birol (2012), “Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(15), 195-218.
- Erkan, Birol ve Batbaylı, Şule (2017), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri”, **Marmara**
- Ertürk, Emin (2010), **Uluslararası İktisat, Teori ve Politika**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Alfa Yayınları, Nisan 2010, İstanbul.
- Euronews (2018), **AB'den Türkiye'ye En Sert İlerleme Raporu**, <https://tr.euronews.com/2018/04/15/ab-den-turkiye-ye-en-sert-ilerleme-raporu> (25.05.2018).
- Foner, Eric and Garraty, John A., (Ed.) (t.y.), **Marshall Plan**, <https://www.history.com/topics/world-war-ii/marshall-plan-1> (04.07.2017).
- Gökdemir, Levent ve Karaman Elif (2008), “Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18(2), Elazığ-2008, 277-296.
- Göral, Emirhan ve diğerleri (2014), **Üniversite Gençliğinde Avrupa Birliği Algısı**, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü. Marmara Üniversitesi, Yayın No:828, Avrupa Birliği Enstitüsü Yayın No:17, İstanbul.
- Gül, Emre, **Alman Birliği Nasıl Kuruldu?**, Dünya Bülteni Bir Tarih Dosyası, <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/alman-birligi-nasil-kuruldu-h133363.html> (25.06.2017).

- Güllü, İlhan (2014), “AB’de Serbest Ticaret Anlaşması Sürecinde Türkiye AB Gümrük Birliği Anlaşması Özelinde Bir Bakış”, **Bilge Strateji**, Güz 2014, 6(11), 89-106.
- Gümrükçü, Harun (2002), **Türkiye ve Avrupa Birliği, İlişkinin Unutulan Yönleri Dünü ve Bugünü**, 1.Basım, Avrupa Dizisi 15, Beta Yayın Dağıtım A.Ş, İstanbul, Mayıs 2002.
- Güner, Ümit (Ed.) (2008), **Ekonominin AB’si, Sektörel Bazda Avrupa Birliği Ekonomisi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 435-471.
- Güney, Deniz (2004), **Gümrük Birliğinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürlesel, Can Fuat (2016), “Brexit ve Küresel Etkileri”, **Moment Expo**, Haziran 2016, Sayı: 97, 98-100.
- Hançerlioğlu, Orhan (1972), **Ekonomik Bölgecilik**, Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hatıplı, Mustafa (2012), “Türkiye AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi**, Mart-Nisan 2012, 29.
- Hobikoğlu, Elif Haykır (2007), “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 65-82.
- İBB, **Avrupa Birliği Genel Politikaları**, <http://www.ibb.gov.tr/sites/Avrupa-Birligi/Sayfalar/ABPolitikaları.aspx#ulastirmapolitikasi>
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2004a), **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İKV Yayınları: 179, Nisan 2004, İstanbul.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2004b), **15 Soruda 15 Avrupa Birliği Politikası**, İKV Yayınları, Yayın No: 179, 2. Baskı.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (t.y.), **Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, Cilt 1, 93-323.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (t.y.), **Temel Politika Alanları**, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=31> (04.07.2017).



- İktisadi Kalkınma Vakfı, “**Ortaklık Kurumları**”, [http://ikv.org.tr/ikv.asp?ust\\_id=4&id=37](http://ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=37) (04.07.2017).
- İKV e-Bülten (2018), **Erken Seçim Öncesinde AB Raporunun Düşündürdükleri**, 16-30 Nisan, [https://bulten.ikv.org.tr/?ust\\_id=9250&id=9251](https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=9250&id=9251) (25.05.2018).
- İncekara, Ahmet (1995), **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1995-14.
- İspir, Yusuf (2010), **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerinde Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İstanbul Ticaret Odası (1997), **Sorularla Dış Ticaret Mevzuatı Rehberi**, Yayın No: 1997-17, İstanbul 1997.
- Kalaycı, Şeref (2006), **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Yöntemleri**, 2. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (1996a), **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 3. Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan (1996b), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Nisan 1996.
- Karluk, Rıdvan (2007), **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**, 6. Baskı, Beta Yayın No: 1745, Avrupa Birliği Dizisi: 5, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan (2011), **Avrupa Birliği, Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi ve Kurumları**, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan ve Tonus, Özgür (2004), **Avrupa Birliği'nin Genişleme Perspektifinde Türkiye'nin Yeri**, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, 05-09 Mayıs 2004.
- Karluk, Sadık Rıdvan (2002), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Genişletilmiş Altıncı Baskı, Beta Basım, Kırklareli.
- Kılıç, Muharrem (2016), “**Brexit: Avrupa Birliği'nde Değer Çözülmesi**”, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-muharrem-kilic/592138.aspx> (15.05.2018).

- Kılıç, Ramazan (2005) **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Genişletilmiş 2. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, Aralık 2005.
- Kılıç, Saim (2002), **Türkiye'deki Yatırım Fonlarının Performanslarının Değerlendirilmesi**, Menkul Kıymatler Borsası, İstanbul.
- Koral, Sevgi (2006), **Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye Sağladığı Yarar ve Sakıncaları ve Tekstil Sektörü Üzerine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkankorkmaz, Özge (2007), **Gümrük Birliği'nin Türkiye'de Sanayi Sektörüne Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlay, Mustafa (2017), **'Brexit' Sonrası İngiltere ve AB Bütünleşmesinin Geleceği**, Özgürlük Araştırmaları Derneği, Liberal Perspektif: Analiz, Sayı: 4, Ocak 2017.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2001), "Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye", **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 9(1,2), 129-153.
- Machlup, Fritz (Ed.) (1978), **Types of Economic Integration, Economic Integration Worldwide, Regional, Sectoral**, The Machmillian Press Ltd., London.
- Magid, Jacob (2012), **The Marshall Plan**, Advances in Historical Studies 2012, Published Online December 2012 in Scires, 1(1), 1-7.
- McCarthy, Dennis Michael Patrick (1992), "International Business and Economic Integration: Comparative Business Strategies Past and Present", **Iowa State University Business And Economic History**, Second Series(21), 237-246.
- Miller, Vaughne (2015), "The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum", **Briefing Paper**, 7253, 13 July 2015.
- Mujizinoviç, Mirzet (2006), **Avrupa Birliği'nde Ekonomik Entegrasyon Aşamaları ve Üye Ülkelerin Dış Ticaretine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Office of The Historian (t.y.), **Marshall Plan, 1948**, Milestones: 1945–1952, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan> (04.07.2017).

- Oktay, Nüvit (2005), **Dış Ticarete Giriş**, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını No:1624, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 848, Eskişehir, Haziran 2005.
- Özalp, Güven (2018), “**Avrupa Komisyonu Türkiye Raporunu Açıkladı**”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/avrupa-komisyonu-2018-turkiye-ilerleme-raporunu-acikladi-40808202> (25.05.2018).
- Özdamar, Gökhan (2005), **Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Beyaz Eşya Sektörü Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Yavuz (2015), **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, Akif (2006), “Avrupa Birliğine Tam Üyelik Yolunda Son Gelişmeler”, **Türk İdare Dergisi**, 2006.
- Özerim, Gökay (2017), Brexit: Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsat mı Kriz mi?, **İktisat ve Toplum**, 76, Şubat 2017.
- Palabıyık, Mustafa Serdar ve Yıldız, Ali (2006), **Avrupa Birliği**, 1. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık; Bilim ve Toplum Dizisi.
- Robson, Peter (1998), **The Economics of International Integration**, Roudledge: Fourt Edition, Londra.
- Romya, Korcan (2016), **Brexit'in Ekonomik Etkileri**, Anka Enstitüsü, <http://ankaenstitusu.com/brexitin-ekonomik-etkileri/> (14.05.2018).
- Saatçioğlu, Cem ve Kutlu, Rasim (2004), “Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Uygulama (1993-2002)”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 4(7), 141-155.
- Saçık, Sinem (2009), “1980-2006 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 140, Ağustos 2009.
- Saçkan, Burcu (2013), **Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye- Avrupa Birliği Dış Ticaret İlişkisinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sandıklı, Atilla (2001), **Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, Harp Akademileri Basım Evi, Yenilevent - İstanbul.
- Saruhan, Hüseyin (2010), **Küreselleşme Sürecinin Gelmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Etkileri (Türkiye Örneği)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schmidt, Michael (2012), **AB Müktesebatı**, Bridge2Turkey Projesi-Müktesebat,
- Sefer, Özlem (2014), "Birleşik Krallık-Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", **Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Aralık 2014, 6, 47-61.
- Seyidoğlu, Halil (1991), **Uluslararası İktisat**, 3, Geliştirilmiş 8. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2003), **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2007), **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, No:20.
- Sönmez, Murat (2006), **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Dilek (2016), **Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi**, Birinci Basım, Murat Kitapevi, Nisan 2016.
- Şaşmaz, Abdullah Bahadır (2014), **Effects of Customs Union on Turkey's Competitiveness in Trade with EU15**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü.
- Şentürk, Canan (2014), "Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler İle Endüstri İçi Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi (1990-2013)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20, 2014/2, 207-230.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, **1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (Gümrük Birliği Kararı)**, <http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birligi-karari.tr.mfa> (01.02.2017).

- Tatoğlu, Emin (2006), **Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi (1951-1995)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- TC. Londra Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2010), **İngiltere'nin Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri**, İngiltere Ülke Raporu, Temmuz 2010.
- Tecer, Meral (2007), **Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular ve Yanıtlar**, 1.Basım, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 340, Ekim 2007.
- Temiz, Dilek (2009), "Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 8(1), 115-138.
- The Euratom Treaty: "Its Role and Functions", [http://www.joint-project.org/upload/file/EURATOM\\_Paper.pdf](http://www.joint-project.org/upload/file/EURATOM_Paper.pdf) (04.07.2017).
- TOBB, **Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi (KİK)**, <https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirliğiDairesi/Sayfalar/Kik.php> (04.07.2017).
- Tokyo, Gonca (Çev.) (2018), "İşte "En Sert Rapor" Olarak Nitelenen AB İlerleme Raporu'nun Tam Metni", t-24 Bağımsız İnternet Gazetesi , <http://t24.com.tr/haber/iste-en-sert-rapor-olarak-nitelenen-ab-ilerleme-raporunun-tam-metni,607937> (25.05.2018).
- Tunçsiper, Bedriye ve Yakut, şimay (1998), "Avrupa Birliğinin Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyumu", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Ocak 1998, 1(1), 100-119.
- Türk Dil Kurumu, [http://tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5956e349e36974.41111689](http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5956e349e36974.41111689) (21.06.2017).
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (2018), **TÜSİAD:AB Komisyonu 2018 Türkiye İlerleme Raporu Özeti**, <http://www.abhaber.com/tusiadab-komisyonu-2018-turkiye-ilerleme-raporu-ozeti/> (25.05.2018).

Türkdoğan Uysal, Berna (2006), **Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliğine**, 1.Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 210, Araştırma-İnceleme Dizisi: 168, Aralık/2006/İstanbul.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu (KPK) Bilgi Notu**, [https://www.tbmm.gov.tr/ul\\_kom/kpk/genelbilgiler.htm](https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/genelbilgiler.htm) (04.07.2017).

Türkiye İstatistik Kurumu (2013), **Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2013**, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.), <http://www.tuik.gov.tr>, (02.05.2018).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (1995), **Gümrük Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Türk Çalışma Hayatı**, TİSK İnceleme Yayınları, No: 13.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (2016), **Brexit Sonrasında İngiltere ile İkili Anlaşmalar Yapılmalı**, Haziran 2016.

Türkiye Otelciler Birliği (2017), **2017 WTM Turizm Fuarı TÜROB Fuar Sonuç Raporu**.

Türkiye Vakıflar Bankası (2007), **Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme**, Hazine Başkanlığı (Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü) Sektör Araştırmaları, Eylül 2007.

Türkiye-Avrupa Birliği Derneği, **Ortaklık Kurumları**, <https://turabder.org/turkiye-ab/turkiye-ab-iliskileri/ortaklik-kurumlari> (04.07.2017).

United Nations International Trade Statistics Knowledgebase, (t.y.) <https://unstats.un.org/unsd/tradekb/Knowledgebase/50262/Search-SITC-code-description>, (02.05.2017).

Uzgören, Ergin ve Yücel, Önder (1999), “Çevre Sorunları Bağlamında Dışsal Ekonomiler ve Ekonomik Etkilerinin Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kasım 1999, 3, 97-110.

Uzunluoz, Esra (2018), “Brexit'in Türkiye ve Avrupa'ya Etkisi”, **Diplomatik Strateji**, <https://diplomatikstrateji.com/bolgeler/avrupa/brexitin-turkiye-ve-avrupaya-etkisi/> (14.05.2018).

Ünsal, Erdal Muzaffer (2005), **Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi**, Birinci Baskı, İmaj Yayınevi, Eylül, Ankara.

- Yaşar, Halime Nur (2011), **Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yenilmez, Füsün (2004), **Türkiye'nin AB ile Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret (Türkiye-Almanya Örneği)**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Eskişehir, 2004.
- Yenilmez, Füsün ve Bayraç, H. Naci (2005), "Türkiye-Almanya Arasındaki Endüstri İçi Ticaret'in Gelişimi ve Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Ülke Değişkenleri", **e-Akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, Ekim 2005-Sayı: 44.
- Yıldırım, Ertuğrul ve Dura, Cihan (2007), "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Haziran 2007, 28, 141-177.
- Yıldız, Mircan (1999), "Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi", **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi**, Ekim (15), 1-14.
- Yılmaz, Arzu (2012), **AB Gümrük Birliğine Üyeliğin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, Fatih (2006), **Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış Ticaret Akımları Üzerine Analitik Bir Yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Zortuk, Mahmut (2002), **Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ekonometrik Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

## EKLER

### EK 1: SITC Rev 3, 2 Haneli Kodlar

SITC Rev 3, 2 Haneli kodlar	
00	Canlı hayvanlar
01	Et ve et ürünleri
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar
03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri
04	Hububat, hububat ürünleri
05	Meyve ve sezewer
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal
07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri
08	Hayvanlar için gıda maddeleri
09	Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, harmonize ürünler, sos, maya vb.)
11	İçkiler
12	Tütün ve tütün mamülleri
22	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk
23	Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler
24	Ham kauçuk (tabii ve sentetik)
25	Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt
26	Dokuma elyafı ve bunların artıkları
27	Hayvansal ve bitkisel gübreler, tuz, kükürt, topak, alçı gibi mineral maddeler
28	Metal cevherleri, döküntüleri, hurdaları
29	Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menşeli hammaddeler
32	Taş kömürü, kok kömürü ve briket kömürü
33	Petrol, petrolden elde edilen ürünler Petrol gazları, doğal gaz ver diğer mamül gazlar
34	Petrol gazları, doğal gaz ver diğer mamül gazlar
35	Elektrik enerjisi
39	Gizli veri
41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)
42	Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)
43	İşlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar
51	Organik kimyasal ürünler



52	İnorganik kimyasal ürünler
53	Debatat ve boyacılıkta kullanılan hulasalar, tanen, boya, pigment, macun, mürekkep
54	Tıp ve eczacılık ürünleri
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları
56	Mineral kimyasal gübreler (272.grubun dışındakiler)
57	İlk şekillerde plastikler
58	İlk şekilde olmayan plastikler (boru, hortum, levha, yaprak, plaka, şerit, film vb.)
59	Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler
61	Başka yerde belirtilmeyen İşlenmiş deri ve köseleler
62	Kauçuk ve kauçuktan eşya
63	Mantar ve ahşap eşya(mobilya hariç)
64	Kâğıt, karton ve kâğıt hamurundan eşya
65	Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)
66	Taş, alçı, çimento, amyant, cam, seramik vb. maddeden eşya
67	Demir ve çelik
68	Demir ihtiva etmeyen madenler
69	Demir, çelik, bakır, nikel, alüminyum ve diğer adi metallere eşya
71	Güç üreten makineler ve araçlar
72	Özelliği olan belirli sanayiler için makinalar ve aksamı
73	Metal işleme makineleri
74	Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları
75	Büro makinaları ve otomatik veri işleme makinaları
76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar
77	Elektrik makinaları, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları
78	Motorlu kara taşıtları, bisiklet ve motosikletler, bunların aksam ve parçası
79	Demir, deniz, havayolu taşıtları ile bunların aksam, parçaları
81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları
82	Mobilya; yatak takımı, yatak payandaları ve yastıklar
83	Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları
85	Ayakkabılar ve aksamı
87	Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar
88	Fotoğraf, sinemacılıkta kullanılan alet ve cihazlar ile optik eşya vb. başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar
89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar
93	Özel işlemler ve mallar, çeşitlerine göre sınıflandırılmamış mallar
96	Tedavülde olmayan metal paralar (altın olanlar hariç)

97	Altın, parasal olmayan (altın madeni ve konsantreleri hariç)
99	Başka yerde sınıflandırılmamış diğer eşyalar ve para

**Kaynak:** United Nations International Trade Statistics Knowledgebase, <https://unstats.un.org/unsd/tradekb/Knowledgebase/50262/Search-SITC-code-description>,



## EK 2: SITC Rev 3, 2 Haneli Teknoloji Sınıflandırması

Hammadde Yoğun Mallar	
<b>SITC 0</b>	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
<b>SITC 2 (26 hariç)</b>	Tarımsal hammaddeler
<b>SITC 3 (35 hariç)</b>	Mineral yakıtlar ve mineral yağlar
<b>SITC 4</b>	Hayvansal ve bitkisel yağlar
<b>SITC 56</b>	Gübreler
Emek Yoğun Mallar	
<b>SITC 26</b>	Dokumaya elverişli lifler (elyaflar)
<b>SITC 6 (62, 67, 68 hariç)</b>	İmalat malları
<b>SITC 8 (87, 88 hariç)</b>	Diğer üretim malları
Sermaye Yoğun Mallar	
<b>SITC 1</b>	İçkiler, tütün ve mamülleri
<b>SITC 35</b>	Elektrik enerjisi
<b>SITC 53</b>	Boyacılıkta kullanılan ürünler
<b>SITC 55</b>	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetik
<b>SITC 62</b>	Kauçuk eşya
<b>SITC 67</b>	Demir ve çelik
<b>SITC 68</b>	Demir ihtiva etmeyen madenler
<b>SITC 78</b>	Kara taşıtları
Kolay Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar	
<b>SITC 51</b>	Organik kimyasal ürünler
<b>SITC 52</b>	İnorganik kimyasal ürünler
<b>SITC 54</b>	Tıp ve eczacılık ürünleri
<b>SITC 58</b>	İlk haliyle olmayan plastikler
<b>SITC 59</b>	Kimyasal maddeler ve ürünler
<b>SITC 75</b>	Büro makineleri, otomatik veri işleme makinesi
<b>SITC 76</b>	Haberleşme, sesi kaydetme ve kaydedilen sesi tekrar veren alet
Zor Taklit Edilen Araştırma Bazlı Mallar	
<b>SITC 57</b>	İlk haliyle plastikler
<b>SITC 7 (75, 76, 78 hariç)</b>	Makineler ve ulaşım araçları
<b>SITC 87</b>	Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları
<b>SITC 88</b>	Fotoğraf malzemeleri, optik eşyalar, saatler

**Kaynak:** Erkan ve Batbaylı, 2017: 48; Erkan, 2012: 215.

## EK 3: Tek Yönlü ve Çift Yönlü Tekrarlayan Ölçümler Anova Analizi Çıktı Dosyası

### IITit indeks değerlerinin üç dönemde karşılaştırılması

```
GLM IITit19881995ort IITit19962005ortort IITit20062016ortort
/WSFACTOR=zaman 3 Polynomial
/MEASURE=IITit
/METHOD=SSTYPE(3)
/PLOT=PROFILE(zaman)
/EMMEANS=TABLES(zaman) COMPARE ADJ(BONFERRONI)
/PRINT=DESCRIPTIVE ETASQ HOMOGENEITY
/CRITERIA=ALPHA(.05)
/WSDESIGN=zaman.
```

#### Within-Subjects Factors

Measure:		IITit
zaman		Dependent Variable
1		IITit19881995ort
2		IITit19962005ortort
3		IITit20062016ortort

#### Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
IITit 1988-1995 ort	,37313708	,263910437	62
IITit 1996-2005 ort ort	,41732782	,281574471	62
IITit 2006-2016 ort ort	,45707581	,285901203	62

#### Mauchly's Test of Sphericity<sup>a</sup>

Measure:	IITit	Mauchly's W	Approx. Chi-Square	df	Sig.	Epsilon <sup>b</sup>		
						Greenhouse-Geisser	Huynh-Feldt	Lower-bound
Within Subjects Effect								
zaman		,756	16,763	2	,000	,804	,822	,500

#### Tests of Within-Subjects Effects

Measure:		IITit		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Source	zaman	Sphericity Assumed		,219	2	,109	4,543	,013	,069
		Greenhouse-Geisser		,219	1,608	,136	4,543	,019	,069
		Huynh-Feldt		,219	1,645	,133	4,543	,018	,069
		Lower-bound		,219	1,000	,219	4,543	,037	,069
		Error(zaman)		Sphericity Assumed		2,935	122	,024	
		Greenhouse-Geisser		2,935	98,091	,030			
		Huynh-Feldt		2,935	100,344	,029			
		Lower-bound		2,935	61,000	,048			

#### Pairwise Comparisons

Measure:		IITit		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. <sup>b</sup>	95% Confidence Interval for Difference <sup>b</sup>	
(I) zaman							Lower Bound	Upper Bound
1	2			-,044	,026	,271	-,107	,019
	3			-,084	,034	,048	-,167	,000
2	1			,044	,026	,271	-,019	,107
	3			-,040	,023	,257	-,096	,016
3	1			,084	,034	,048	,000	,167
	2			,040	,023	,257	-,016	,096

Based on estimated marginal means

. The mean difference is significant at the .05 level.

b. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

## MIITit indeks değerlerinin üç dönemde karşılaştırılması

GLM MIITit8895 MIITit962005 MIITit0616
/WSFACTOR=zaman 3 Polynomial
/MEASURE=MIITit
/METHOD=SSTYPE (3)
/PLOT=PROFILE (zaman)
/EMMEANS=TABLES (zaman) COMPARE ADJ (BONFERRONI)
/PRINT=DESCRIPTIVE ETASQ HOMOGENEITY
/CRITERIA=ALPHA (.05)
/WSDSIGN=zaman.

### Within-Subjects Factors

Measure:		MIITit
zaman	Dependent Variable	
1	MIITit8895	
2	MIITit962005	
3	MIITit0616	

### Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
MIITit 88-95	-.36359001	1,293822291	62
MIITit 96-2005	-1,74043844	5,994408960	62
MIITit 06-16	-4,49021695	20,293702225	62

### Mauchly's Test of Sphericity<sup>a</sup>

Measure:		MIITit			Epsilon <sup>b</sup>		
Within Subjects Effect	Mauchly's W	Approx. Chi-Square	df	Sig.	Greenhouse-Geisser	Huynh-Feldt	Lower-bound
zaman	,168	107,203	2	,000	,546	,548	,500

### Tests of Within-Subjects Effects

Measure:		MIITit						
Source		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared	
zaman	Sphericity Assumed	547,378	2	273,689	1,827	,165	,029	
	Greenhouse-Geisser	547,378	1,091	501,533	1,827	,181	,029	
	Huynh-Feldt	547,378	1,096	499,374	1,827	,181	,029	
	Lower-bound	547,378	1,000	547,378	1,827	,182	,029	
Error(zaman)	Sphericity Assumed	18279,363	122	149,831				
	Greenhouse-Geisser	18279,363	66,576	274,564				
	Huynh-Feldt	18279,363	66,864	273,382				
	Lower-bound	18279,363	61,000	299,662				

### Pairwise Comparisons

Measure:		MIITit						
(I) zaman			Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. <sup>a</sup>	95% Confidence Interval for Difference <sup>a</sup>		
						Lower Bound	Upper Bound	
1	2		1,377	,664	,127	-259	3,013	
		3	4,127	2,585	,347	-2,237	10,491	
2	1		-1,377	,664	,127	-3,013	,259	
		3	2,750	2,716	,946	-3,936	9,435	
3	1		-4,127	2,585	,347	-10,491	2,237	
		2	-2,750	2,716	,946	-9,435	3,936	

Based on estimated marginal means

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

## IITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak karşılaştırılması

GLM	IITit19881995ort	IITit19962005ortort	IITit20062016ortort	BY	hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5
/WSFACTOR=zaman	3	Polynomial			
/MEASURE=IITit					
/METHOD=SSTYPE(3)					
/POSTHOC=hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5	(TUKEY SCHEFFE BONFERRONI T2)				
/PLOT=PROFILE(zaman*hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5)					
/EMMEANS=TABLES(zaman)	COMPARE ADJ(BONFERRONI)				
/EMMEANS=TABLES(zaman)	COMPARE ADJ(BONFERRONI)				
/EMMEANS=TABLES(zaman)	COMPARE ADJ(BONFERRONI)				
/PRINT=DESCRIPTIVE ETASQ HOMOGENEITY					
/CRITERIA=ALPHA(.05)					
/WSDESIGN=zaman					
/DESIGN=hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5.					

Within-Subjects Factors	
Measure:	IITit
zaman	Dependent Variable
1	IITit19881995ort
2	IITit19962005ortort
3	IITit20062016ortort

Between-Subjects Factors			
		Value Label	N
teknoloji sınıflandırması	1,0	1hammadde	25
	2,0	2emek	13
	3,0	3sermaye	8
	4,0	4kolay	7
	5,0	5zor	9

Descriptive Statistics				
teknoloji sınıflandırması		Mean	Std. Deviation	N
IITit 1988-1995 ort	1hammadde	,37257494	,243812383	25
	2emek	,51871525	,304203474	13
	3sermaye	,37591644	,254958957	8
	4kolay	,31394940	,299555053	7
	5zor	,20798331	,146806217	9
	Total	,37313708	,263910437	62
IITit 1996-2005 ort ort	1hammadde	,33725430	,270138653	25
	2emek	,56591795	,243335196	13
	3sermaye	,57137947	,267432453	8
	4kolay	,35354354	,327799106	7
	5zor	,33779926	,251609857	9
	Total	,41732782	,281574471	62
IITit 2006-2016 ort ort	1hammadde	,33884988	,246102588	25
	2emek	,59757850	,221196026	13
	3sermaye	,62719431	,268105616	8
	4kolay	,48499686	,417308202	7
	5zor	,40960002	,258362142	9
	Total	,45707581	,285901203	62

Mauchly's Test of Sphericity <sup>a</sup>						
Measure:	IITit					
Within Subjects Effect	Mauchly's W	Approx. Chi-Square	df	Sig.	Epsilon <sup>b</sup>	
					Greenhouse-Geisser	Lower-bound
zaman	,810	11,825	2	,003	,840	,923

Tests of Within-Subjects Effects							
Measure:		IIIt					
Source		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
zaman	Sphericity Assumed	,454	2	,227	10,287	,000	,153
	Greenhouse-Geisser	,454	1,680	,270	10,287	,000	,153
	Huynh-Feldt	,454	1,847	,246	10,287	,000	,153
	Lower-bound	,454	1,000	,454	10,287	,002	,153
zaman * hammadeyogun1 emelyogun2 sermayeyogun3 kolaytaklit4 zortaklit5	Sphericity Assumed	,421	8	,053	2,386	,020	,143
	Greenhouse-Geisser	,421	6,721	,063	2,386	,029	,143
	Huynh-Feldt	,421	7,368	,057	2,386	,024	,143
	Lower-bound	,421	4,000	,105	2,386	,062	,143
Error(zaman)	Sphericity Assumed	2,514	114	,022			
	Greenhouse-Geisser	2,514	95,770	,026			
	Huynh-Feldt	2,514	105,273	,024			
	Lower-bound	2,514	57,000	,044			

Pairwise Comparisons						
Measure:		IIIt				
(0) zaman		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. <sup>b</sup>	95% Confidence Interval for Difference <sup>b</sup>	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-,075	,027	,021	-,142	-,009
	3	-,134	,035	,001	-,221	-,046
2	1	,075	,027	,021	,009	,142
	3	-,058	,025	,075	-,121	,004
3	1	,134	,035	,001	,046	,221
	2	,058	,025	,075	-,004	,121

Based on estimated marginal means

. The mean difference is significant at the .05 level.

b. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

## MIITit indeks değerlerinin SITC Rev 3 teknoloji sınıflandırması baz alınarak karşılaştırılması

GLM MIITit8895 MIITit962005 MIITit0616 BY hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5		
/WSFACTOR=zaman 3 Polynomial		
/MEASURE=MIITit		
/METHOD=SSTYPE (3)		
/POSTHOC=hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5 (TUKEY SCHEFFE BONFERRONI T2)		
/PLOT=PROFILE (zaman*hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5)		
/EMMEANS=TABLES (hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5) COMPARE ADJ (BONFERRONI)		
/EMMEANS=TABLES (zaman) COMPARE ADJ (BONFERRONI)		
/EMMEANS=TABLES (hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5*zaman)		
/PRINT=DESCRIPTIVE ETASQ HOMOGENEITY		
/CRITERIA=ALPHA (.05)		
/WSDSIGN=zaman		
/DESIGN=hammadeyogun1emekyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5.		

Within-Subjects Factors	
Measure:	MITit
zaman	Dependent Variable
1	MIITit8895
2	MIITit962005
3	MIITit0616

Between-Subjects Factors			
		Value Label	N
teknoloji sınıflandırması	1,0	1hammadde	25
	2,0	2emek	13
	3,0	3sermaye	8
	4,0	4kolay	7
	5,0	5zor	9

Descriptive Statistics				
teknoloji sınıflandırması		Mean	Std. Deviation	N
MIITit 88-95	1hammadde	-.40744726	1,723713833	25
	2emek	-.66728370	1,137797164	13
	3sermaye	-.48991505	1,245784164	8
	4kolay	-.08260175	,286265810	7
	5zor	,09064685	,127020684	9
	Total	-.36359001	1,293822291	62
MIITit 96-2005	1hammadde	-2,33230029	7,941560662	25
	2emek	-3,01577048	7,043249194	13
	3sermaye	-.81058476	,808997422	8
	4kolay	-.18883292	,635284736	7
	5zor	-.28757236	,643081946	9
	Total	-1,74043844	5,994408960	62
MIITit 06-16	1hammadde	-4,46217871	17,746499585	25
	2emek	-1,10114803	2,645111776	13
	3sermaye	-17,08847330	47,48357736	8
	4kolay	-.77238840	1,652360319	7
	5zor	-1,15661709	2,836884762	9
	Total	-4,49021695	20,293702225	62

Mauchly's Test of Sphericity <sup>a</sup>							
Measure:	MITit	Mauchly's W	Approx. Chi-Square	df	Sig.	Epsilon <sup>b</sup>	
						Greenhouse-Geisser	Lower-bound
Within Subjects Effect							
zaman		,174	97,969	2	,000	,548	,589



Tests of Within-Subjects Effects							
Measure:		MITt					
Source		Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
zaman	Sphericity Assumed	590,152	2	295,076	1,964	,145	,033
	Greenhouse-Geisser	590,152	1,095	538,848	1,964	,165	,033
	Huynh-Feldt	590,152	1,179	500,619	1,964	,164	,033
	Lower-bound	590,152	1,000	590,152	1,964	,167	,033
zaman * hammadeyogun1emelyogun2sermayeyogun3kolaytaklit4zortaklit5	Sphericity Assumed	1149,760	8	143,720	,956	,474	,063
	Greenhouse-Geisser	1149,760	4,381	262,451	,956	,443	,063
	Huynh-Feldt	1149,760	4,715	243,832	,956	,447	,063
	Lower-bound	1149,760	4,000	287,440	,956	,438	,063
Error(zaman)	Sphericity Assumed	17129,603	114	150,260			
	Greenhouse-Geisser	17129,603	62,427	274,394			
	Huynh-Feldt	17129,603	67,194	254,927			
	Lower-bound	17129,603	57,000	300,519			



## ÖZGEÇMİŞ

**Adı:** Sümeyye  
**Soyadı:** GÖKÇENOĞLU  
**Doğum Tarihi:** 15.11.1991  
**Doğum Yeri:** Erzurum  
**Yabancı Dil:** İngilizce

### Eğitim

2014-2018 Erzurum	Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Uluslararası İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans
2010-2014 Erzurum	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü	Lisans
2009-2010 Erzurum	Bayburt Korkut Ata Anadolu Lisesi	Lise
2006-2009 Erzurum	Erzurum Nenehatun Kız Lisesi	Lise

### Sertifikalar

04/2017 – 08/2018	Erzurum Diplomasi Akademisi Katılım ve Başarı Belgesi
2006-2007	International NLP Trainers Association / Zirve Eğitim Danışmanlık / Hızlı Okuma ve Pratik Hafıza Teknikleri

### İletişim

[sumeyye.gokcenoglu51@erzurum.edu.tr](mailto:sumeyye.gokcenoglu51@erzurum.edu.tr) , [sumoc25@hotmail.com](mailto:sumoc25@hotmail.com)